مطبوعه ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪميٽي

مقالو نمبر - ١٠

سر سسئي آبري جو مطالعو

شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز

ڀٽ شاهه حيدرآباد سنڌ

١٣٩٦ھ/١٩٧٦ع

صاحب خان "سورھ" ميراڻي

Cell No: 0344 - 3919786

Cell No: 0300 - 3404488

ايڊمن : فيس بوڪ پيج ۽

Soorih Sindhi Adab

واٽس ايپ گروپ

مڪالمو نمبر-١٠

سُر سسئي آبري جو مطالعو

حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي عيسوي ٻه سؤ ٽيويهين ٻارهي (١٩٧٥ع) ۽ هجري ٻه سؤ ٽيهين ٻارهي (١٣٩٥هه) جي موقعي تي منعقد ڪيل مڪالمي جي ڪارروائي

مرتب

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

شاه عبداللطيف ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز

ڀٽ شاه حيدرآباد سنڌ

١٩٧٦ع

ڇاپو ٻيهريون   صفر ١٣٩٦هه-فيبروري ١٩٧٦ع   هڪ هزار ڪاپيون

قيمت ٣-٧

ملڻ جو هنڌ:

الهه بخش ايم- نظاماڻي
اعزازي سيڪريٽري
شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪميٽي
سنڌ يونيورسٽي (پراڻي عمارت) حيدرآباد
يا
ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز
ڀٽ شاهه، ضلعو حيدرآباد سنڌ

هيءُ ڪتاب جمالي پرنٽنگ پريس، مدينه مارڪيٽ، گاڏي کاتي حيدرآباد ۾ ڇپيو، ۽ الهه بخش ايم- نظاماڻي اعزازي سيڪريٽري ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪميٽي ڇپائي، حيدرآباد مان شايع ڪيو.

مهاڳ-١

حضرت شاه عبداللطيف رحه جي مستند سوانح ۽ شاه جي رسالي جي جامع ۽ معياري متن مرتب ڪرڻ لاءِ سنه ١٩٦٦ع ۾ بنده راقم، اعزازي سيڪريٽري جي حيثيت ۾ ”شاه عبداللطيف ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي“ جي آڏو هڪ تفصيلي تجويز پيش ڪئي، جنهن جي مدنظر ڪاميٽي پنهنجي گڏجاڻي مورخ ٣٠- سيپٽمبر ١٩٦٦ع ۾ حضرت شاه صاحب جي سوانح توڙي رسالي جي مختلف بنيادي ماخذن کي شايع ڪرڻ جي رٿا منظور ڪئي. ان کان پوءِ حضرت شاه صاحب جي شاعرانه عظمت ۽ رسالي جي تفصيلي مطالعي خاطر اهو به طي ڪيو ويو ته هر سالگره جشن جي موقعي تي حضرت شاه صاحب جي فڪر، ٻولي ۽ شاعري جي خاص موضوعن ۽ رسالي جي سيني سُرن مان هر هڪ تي عالمانه بحث مباحثي خاطر ”مڪالمو“ منعقد ڪيو وڃي، ۽ ان جي ڪارگذاري شايع ڪئي وڃي. هن پوئين تجويز مطابق سنه ١٩٦٦ع کان وٺي اهڙن مڪالمن جو سلسلو شروع ٿيو، ۽ هن وقت تائين هيٺين نَوَن (٩) موضوعن تي مڪالما منعقد ڪيا ويا آهن، جن مان هر هڪ ۾ پيش ٿيل مواد ۽ مباحثي بابت هيٺيان ڪتاب شايع ڪيا ويا آهن.

١- شاه جي ڪلام ۾ اسلامي اقدار	١٩٦٧ع
٢- شاه جي ڪلام ۾ انساني اخلاق ۽ ڪردار	١٩٦٨ع
٣- شاه، سنڌي ٻولي جو معمار	١٩٦٩ع
٤- سر ڪلياڻ جو مطالعو	١٩٧٠ع
٥- سر جمن جو مطالعو	١٩٧١ع
٦- سر ڪنڀات جو مطالعو	١٩٧٢ع

٧- سر سريراڳ جو مطالعو ١٩٧٣ع

٨- سر سامونڊي جو مطالعو ١٩٧٤ع

٩- سر سهڻي جو مطالعو ١٩٧٥ع

هيءَ انهيءَ سلسلي جو ڏهون ڪتاب آهي، جيڪو شاهه صاحب جي حيات ۽ پيغام بابت بنيادي مواد طور مفيد ثابت ٿيندو.

خادم العلم
نبي بخش

سنڌ يونيورسٽي
حيدرآباد
١- جنوري ١٩٧٦ع

فهرست

مهاڳ	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	
مڪالمي جي ڪارروائي	عابد بلوچ	٣
مرحبائي تقرير	اعزازي سيڪريٽري	٥
١- سر سسئي آبري جو فلسفو	قادربخش ”زيب“ پٺي	٩
٢- سر آبري جو فلسفو	غلام رسول بلوچ	١٥
٣- سر آبري جو روحاني راز	عابد بلوچ	١٩
٤- سر آبري جو مطالعو	محمد دائود بلوچ	٢٣
٥- سر آبري جي موسيقي	سيد منظور نقوي	٣٣
٦- سر آبري جي لغت ۽ معنيٰ	سيد نجف علي شاهه ”ڪمتر“ نقوي	٣٨
٧- سر آبري جو مطالعو	عبدالغفور بلوچ نقشبندي	٤٦
٨- سر آبري جو مضمون ۽ موضوع	پروفيسر مير محمد پيو	٥٤
٩- سر آبري ۾ صرفي ۽ نحوي ترڪيبون	”معمور“ يوسفاڻي	٥٩
١٠- سر سسئي آبري جو متن	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	٨٩
Prof. M. Akram Ansari	I. Sasui Abri as Alleory of Life	

حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي رسالي ۽ سوانح بابت جامع تحقيقاتي رٿا هيٺ شايع ٿيل ڪتاب

(منظور ڪيل ثقافتي مرڪز ڪاميٽي - ۳۰- سيپٽمبر ۱۹۶۶ع)

زيرنگراني: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

(الف) رسالي جو سُرن وار تحقيقي مطالعو

۱. شاهه جي ڪلام ۾ اسلامي اقدار ۱۹۶۷ع

۲. شاهه جي ڪلام ۾ انساني اخلاق ۽ ڪردار جو معيار ۱۹۶۸ع

۳. شاهه سنڌي ٻولي جو معمار ۱۹۶۹ع

۴. سر ڪلياڻ جو مطالعو ۱۹۷۰ع

۵. سر جمن جو مطالعو ۱۹۷۱ع

۶. سر کنيات جو مطالعو ۱۹۷۲ع

۷. سر سريراڳ جو مطالعو ۱۹۷۳ع

۸. سر سامونڊي جو مطالعو ۱۹۷۴ع

۹. سر سهڻي جو مطالعو ۱۹۷۵ع

۱۰. سر سسئي آبري جو مطالعو ۱۹۷۶ع

(ب) رسالي ۽ سوانح بابت بنيادي ماخذن ۽ ڪتابن جي اشاعت

۱. لطائف لطيفي (فارسي): مير عبدالحسين خان "سانگي" ۱۹۶۷ع

۲. شاهه جو رسالو (برٽش ميوزم وارو نسخو)
تصحيح: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ۱۹۶۹ع

۳. احوال شاهه عبداللطيف ڀٽائي: ميرزا قليچ بيگ ۱۹۷۲ع

۴. شاهه جي رسالي جا سرچشما: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ۱۹۷۰ع

۵. شاهه جي رسالي جي ترتيب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ۱۹۷۴ع

۶. شاهه جو رسالو (۱۲۶۹ھ ۽ ۱۲۷۰ھ جي ٽن اڳاٽن
قلمي نسخن مطابق) تصحيح: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ۱۹۷۴ع

۷. پنج گنج، تصنيف قادر بخش بيدل رحه
مرتبه فقير سبحان بخش سجاده نشين درگاه بيدل رحه ۱۹۷۶ع

۸. شاهه جو رسالو: سر سسئي سان شروع ٿيندڙ ڏهن قلمي
نسخن سان ڀيٽي تيار ڪيل ۱۹۷۶ع

جناب عابد بلوچ

مڪالمي جي ڪارروائي

سرتاج الشعراء حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي عيسوي ٻه سو ٽيويهين ۽ هجري ٻه سو ٽيهين عرس مبارڪ (١٩٧٥ع-١٣٩٥هه) جي ٻئي ڏينهن (٢٧- فيبروري ١٩٧٥ع) تي ثقافتي مرڪز جي لئبرري هال ۾ هڪ ادبي مڪالمو منعقد ٿيو. ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز ڪميٽي جي فيصلي موجب هر سال عرس مبارڪ جي موقعي تي شاه رحه جي رسالي مان سلسليوار هڪ سُر تي مڪالمو منعقد ڪيو ويندو آهي، جنهن ۾ سڄي سنڌ مان آيل برک عالم ۽ اديب پنهنجا مقالا پڙهندا آهن، ۽ مقالن ۾ آيل اختلافي مسئلن تي بحث مباحثو ڪندا آهن.

هن ڀيري مڪالمي جو موضوع "سر آبري جو مطالعو" رکيل هو. تقريب جي صدارت جناب سيد نجف علي شاه "ڪمتر" نقوي صاحب ڪئي.

سڀ کان اول ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز ڪميٽي جي اعزازي سيڪريٽري جناب الهه بخش نظاماڻي صاحب مرحبائي تقرير ڪئي. هن صاحب شاه صاحب رحه جي ڪلام ۽ ڪلام مان "سر سسئي آبري" تي روشني وڌي، مڪالمي منعقد ڪرائڻ وارين ڪوشش جي اپٽار ڪئي ۽ آيل عالمن ۽ اديبن جا ٿورا مڃيا، جيڪي سنڌ جي ڏورانهن شهرن کان هلي هن مڪالمي ۾ اچي شريڪ ٿيا هئا.

مرحبائي تقرير کان پوءِ جناب نقوي صاحب پنهنجي صدارتي تقرير ڪئي. هن صاحب عالمن اديبن ۽ محقق حضرات تي زور آندو ته اهي لطيفي ڪلام جو صحيح ۽ معياري متن

۽ شرح مرتب ڪرائڻ جي سلسلي ۾ پنهنجي جان ۽ وقت خرچ ڪن ته جيئن ثقافتي مرڪز طرفان شروع ڪيل "شاھ صاحب جي سوانح ۽ رسالي واري رٿا" کي تقويت پهچي سگهي. هن صاحب سر سسئي آبري جي پڻ وضاحت ڪئي ته سسئي پنهون جي داستان واري هن سر کي "آبري" سڏڻ مان ڪهڙي مراد آهي.

ان کان پوءِ شاھ رحہ جي وڏي محقق، برک عالم ۽ اديب جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب، شاھ جي رسالي ۾ سر آبري بابت پنهنجن خيالن کان واقف ڪيو. ڊاڪٽر بلوچ صاحب شاھ رحہ جي ڪلام جي معياري متن مرتب ڪرڻ واري رٿا تي پڻ روشني وڌي ۽ هن مڪالمي بابت پنهنجي راءِ جو اظهار ڪيو.

آخر ۾ آيل عالمن ۽ اديبن پنهنجا مقالا پڙهيا، ۽ اهڙي ريت هي تقريب خير خوبي سان اختتام کي پهتي.

جن عالمن ۽ اديبن هن مڪالمي ۾ حصو ورتو ۽ پنهنجا مقالا پڙهيا تن جا نالا هي آهن:

١- جناب سيد نجف علي شاھ "ڪمتر" نقوي
٢- جناب پروفيسر محمد اڪرم انصاري
٣- جناب غلام رسول بلوچ
٤- جناب سيد منظور نقوي
٥- جناب قادر بخش "زيب" پنهور
٦- جناب مير محمد پيرو
٧- جناب محمد عمر "معمور" يوسفاڻي
٨- جناب عابد بلوچ

جناب محمد دائود بلوچ ۽ عبدالغفور بلوچ نقشبندي پنهنجا مقالا موڪلي ڏنا هئا، جيڪي پڻ هن مجموعي ۾ شامل ڪيا ويا آهن.

مرحبائي تقرير

جناب الله بخش نظاماڻي اعزازي سيڪريٽري
ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز ڪميٽي

جناب محترم سيد نجف علي شاه صاحب

آءٌ شاه عبداللطيف ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز ڪميٽي طرفان اوهان جو شڪرگذار آهيان، جو اوهان ڪيترين مشغولين ۽ مجبورين هوندي به تڪليف وٺي اچي هن عرس مبارڪ جي موقعي تي اسان سان هن محفل ۾ شامل ٿي، ادبي سيمينار جي صدارت قبول فرمائي. اوهان ڪنهن به تعارف جا محتاج نه آهيو. اوهان هڪ وڏا عالم ۽ اديب ۽ ان سان گڏ ڀٽائي جا گويا عاشق آهيو. ڪيترين مجبورين هوندي به اهڙو ڪو موقعو ڪونه ٿيو آهي جو ڀٽائي جي ورسي تي حاضري نه ڏني هجيو. انهي سان گڏ آءٌ سڀني اديبن عالمن ۽ شاعرن جو پڻ ممنون ۽ مشڪور آهيان، جن پڻ ڪافي تڪليف وٺي اچي هن ادبي سيمينار ۾ شموليت ڪئي آهي. حقيقت ۾ اوهان جي تعاون ڪري ئي ثقافتي مرڪز هن ادبي سيمينار جو سلسلو اڄ سالن وٺي ڪاميابي سان نڀائيندو اچي ٿو.

اڄ جو موضوع هر سال جي پروگرام موجب شاه جي سرن مان "سر سسئي آبري" آهي. اميد ته اسان جا اديب سر آبري جي ڪنهن به نڪتي تي پنهنجي مرضي مطابق پنهنجا اعليٰ معياري ۽ تحقيقي مقالا پيش ڪري سيمينار کي ڪامياب بڻائيندا.

هاڻي آءٌ "سر آبري" جي باري ۾ چند لفظ چئي مڪالمي جي شروعات ڪريان ٿو. سسئي ٻنهون کي پنجن سرن، جهڙوڪ

آبري، معذوري، ڪوهياري، ديسي ۽ حسيني ۾ وراهيو ۽ ڳايو ويو آهي. هي سر سڀ سسئي پنهون جي قصي تي ٻڌل آهن. سر آبري نالي ڪابه راڳڻي ڪانهي، مگر جنهن صورت ۾ هن سر ۾ سسئي جي ضعيفائي ۽ اپرائي جو ذڪر ڪيل آهي، تنهنڪري ٿي شايد هن سر کي سر آبري ڪري سڏيو ويو آهي. جئن شاه فرمائي ٿو.

ٿ تو جو ٻول، پــروچا ويهي ڪيو وڻڪار ۾،
سوئـــي ٻـــارج هـــوتا ويهي معذور ميين.

شاه صاحب هميشه عورت کي سچي عاشق جي صورت ۾ پيش ڪري، پنهنجي منزل مقصود تي پهچڻ لاءِ ڪيترائي ڏک ڏاکڙا پسايا آهن. هن سر ۾ پڻ شاه صاحب عورت يعني سسئي کي سچي عاشق جي صورت ۾ پيش ڪيو آهي. مطلب ته پاڻ کي عورت جي حالت ۾ عاشق بڻائي ۽ ان جو ويس ڌاري ساري ڪلام کي حقيقي رنگ ۾ رچايو آهي. هن مجازي عشق جي قصي ۾ شاه صاحب تمثيل جو هڪ وڏو ۽ اونهو راز رکيو آهي.

هت پنهون مان مراد آهي حقيقي محبوب جي ۽ سسئي مان مراد سالڪ جي آهي. سسئي ڪيچ پهچڻ لاءِ، جو اصلي محبوب جو مڪان آهي، ڪيترائي ڪشالا ڪڍي ٿي. ڏاگهن، ڏيرن ۽ ڏونگرن يعني نفس، دنيوي تعلقات ۽ خودي جي چنبي کان آزاد ٿي ڪيترين ئي دور دراز منزلون جهڙوڪ ونڊر، وڻڪار، هاڙو، حب، جهنگ ۽ بيابان جهاڳي، پيرن جا سڀ سک ۽ آرام ڇڏي پنهنجي محبوب جي تلاش ۾ طريقت جي سفر جي ڏکن ڏاکڙن سهڻ بعد ملڪ الموت سان ملاقي ٿي ۽ پنهنجي محبوب جي هستي ۾ حل ٿي هميشه جي، حياتي ماڻي ٿي. اهڙي طرح شاه صاحب سچي عاشق کي هدايت ٿو ڪري

ته جي تون الله جو سچو طالب آهين ته هي دنيا جا عيش آرام ڇڏي، ڏک ڏاکڙا ڪاٽي، سڀ قسم جون تڪليفون برداشت ڪري وڃي پنهنجي اصل مقصد کي يعني الله کي پهچ. جئن ڀاڻ فرمائي ٿو.

واقف جي وڻڪار جا، وَنءُ! ٽنين جي سڌ
ساٿين سان سيد چئي، لڏو لڏي ڳڏ
نيڻي نماڻي نجهري، اوئين ڀاسي اڌ
سک پنهور جا ڇڏ، ته ڪاهي رسين ڪيچ کي.

جفاڪشي، اورچائي، تڪليفن ۽ مشڪلاتن ڪان سواءِ منزل مقصود تي پهچڻ محال آهي. جئن شاه صاحب فرمايو آهي.

واقف نه وڻڪار جي، اڳ نه ڏيهه ڏنوم
ڏونگر ڏوراڀن سين، ڪافي ري ڪئوم
جهلانهن محب مئوم، تي چلون ڪيائين ڇپرين.

شاه صاحب اڳتي هلي ڏيکاري ٿو ته نياڳ جي ننڊ ڪان پري ٿي سجاڳ رهي، سلطاني سهاڳ دنيوي توڙي روحاني ماڻي سگهجي ٿو. جيڪڏهين سسئي پنهون ڀرين سجاڳ رهي نياڳ جي ننڊ ۾ اگهور نه ٿي وڃن ها ته پوءِ ڪين ايترا سور نه سهڻا پون ها. پڻ اکرن ۾ اهو بي خبر انسان ۽ خدا جي پانڌيڙن لاءِ هڪ وڏو سجاڳي جو سڏ آهي، جيئن ڀاڻ فرمايو اٿس.

منجهي رهڻ سهي، غافل منجهه گهرن
لڄن جو لطيف چئي، ڪرڳل پئو نه ڪن
مي ڪيئن محب مڙن، جي منجهي رهڻ سهي.

ٻئي هنڌ فرمائي ٿو.

ستا اٿي جاڳ، ننڊ نه ڪجي ايتري
تو جو ساٿيهه ياڻيو، سو مانجهاندي جو ماڳ
سلطاني سهاڳ، ننڊون ڪندي نه ملي.

مطلب ته شاهه صاحب هن قصي ۾ سسئي جي اوٽ وٽي، سر آبري، معذوري، ڪوهياري، ديسي ۽ حسيني ۾ ڏيکاريو آهي ته ڏکن ڏاکڙن، مشڪلاتن ۽ تڪليفن کي ڪيئن منهن ڏيئي پنهنجي منزل مقصود تي پهچجي. جئن هاڻ فرمائي ٿو:

تتي ٿڌي ڪاهه، ڪانهي ويل وهڻ جي
متان ٿئي اونداهه، پير نه لهين پرينءَ جو.

انهن چند لفظن چوڻ بعد آخر ۾ وري به آءٌ صدر محترم ۽ سڀني اديبن ۽ عالمن جو ٿورائتو آهيان، جن ڀلائي جا ڀير ڀري حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي عرس مبارڪ جي موقعي تي هن ادبي سيمينار ۾ شريڪ ٿي اسان جي همت افزائي ڪئي آهي. هاڻي آءٌ صدر صاحب کي عرض ڪندس ته هن مڪالمي جو افتتاح ڪرڻ فرمائين.

قادر بخش زيب پتي

سر سسئي آبري جو فلسفو

حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحه سسئي کي ڀورن پنجن سرن منجهه ساريو آهي: سر سسئي آبري، سر معذوري، سر ديسي، سر ڪوهياري ۽ سر حسيني. جنهن ۾ سسئي جي سورن، ڏکن ڏاکڙن ۽ جانب سان جيءَ جڙڻ جا جذبا ڄاڻايل آهن. سسئي آبري ۾ 'آبري' يعني آيري ۽ ضعيف سسئيءَ جو ذڪر آيل آهي. هن سر ۾ ڀٽ ڌڻيءَ لطيف سائين پاڻ ۾ پيهي روح جي رهاڻ ڪرڻ سان سپرينءَ کي پنهنجو پاڻ ۾ ڀسڻ جو فلسفو پيش ڪيو آهي. جن ۾ سپرينءَ جي سونهن جي سموند مان سرڪي پيتي آهي، آهي ئي عشق الاهيءَ جي اگهه اوڏو آيا آهن. ڌڻيءَ ۽ انسان جي وچ ۾ ڪابه وڇوڙي جي وات ڪانهي. جدائي جا جذبات مڙيئي عارضي آهن، جنهنڪري انسان آڻ چاڻ ٻئجي جانب جي لاءِ جهر جهنگ جهاڳيندو ۽ رڻ روليندو رهي ٿو. جنهن کي جانب جو جمال، سڄڻ جي سڪ ۽ سوز سيني ۾ سمايل آهي، سي عشق جي اونهائيءَ ۽ آسات جا آڇايل آهن. لطيف سائين فرمايو آهي ته:

ڀسي جهاجهه جمال جي، جنين پيتي پڪ
آير آڳانجهو ٿيو، سور آنين کي سيڪ
هڏ نه ڀڳين هيڪ، سدا سائر سير ۾.

جن جي من ۾ محبت جي مانداڻ متل هوندي آهي، تن جي اندر ۾ آناهه اچ هوندي آهي. سسئيءَ جو ڪردار به

شاهه سائينءَ اهڙن ني سچن سالڪن سان سموهيو آهي، فرمايو اٿس ته:

۴ ساجن ڪارڻ سچ، سر قبولي سسئي
اندر جنين اڄ، ٻاٽي اجيو اٽ ڪي.

پرينءَ جا پنڌ ۽ پيچرا پڇائڻ ۽ سچ جو سفر سنڀالڻ ته ڪو سسئي ڪان سکي. جنهن جي اندر ۾ اڄ ۽ آساٽ آهي، تنهن لاءِ خود ٻاٽيءَ ڪي به ٻهاس آهي. چو ته سڪ وارن لاءِ ته سڄڻ ٻاڻ به سکي ۽ ساري ٿو. جيت سان چاهت ڪري، جانب جي جوت ۽ جلال، سونهن ۽ سندرتا جي سرت ڏانهن وروڻهه جي وک وڌائڻ وارن ني وجي محبوب جي منزل ماٽي آهي.
لطيف سائين فرمائي ٿو ته:

هيتان ڪٿي همت، جنهن رکيو مي وسيون
ساجن سونهن سرت، وڪان ني ويجهو گهٽو.

سسئي ويچاري ضعيف زائفان پنهنجي پنهونءَ جي پيار جي پيڙا ڪٿي پرينءَ جي پويان پنڌ ۽ پيچرا پڇائيندي، هيڪلائيءَ ۾ هيءَ هيئي عورت وروڻهه جي واٽ ونيو، جبل جهاڳيندي ني هلي ته ڪنهن حيلي ۽ وسيلي ڪان سواءِ پنهنجي رب جي رهبريءَ لاءِ آنهون ۽ داٻهون ني ڪري. لطيف سائينءَ ضعيف زائفان جي بيباڪي ۽ بهادريءَ جو هڪ عظيم مثال ڏيندي چيو آهي ته:

وڏا وڻ وڻڪار جا، جت ڏانگ سڄڻ نيلا
اتي عبداللطيف چئي، ڪيا هيڪلين حيلا
جت ڪڙم نه قبيلا، ات رسج رهبرا راه ۾.

ليڪن لطيف سائين، سسئي کي سمجهائيندي ڪيس سڻين واٽ ڏانهن وڃڻ جي هدايت ٿو ڪري ته جبل جهاڳڻ ۽ ڏک ڏولائا ڏسڻ سان سڄڻ جي ويجهو ٿيڻ سي اجايو آهي. پرينءَ جي پنڌ جون پڇائون، تون پنهنجو ٻاڻ ڪسان ني پڇ، فرمائي ٿو ته:

ڪونهي ات ڪوهيار، جت تون پوري! پانڌيو
پنڌ م ڪر پهاڙ ڏي، وجود ٿي وڏڪار
ڏاريان پانئنج ڏار، پڇ پريان ڪر پاڻ تون.

"وڃين ڇو وڏڪار، هت نه ڳولهين هوت کي!" جو سبق سمجهائيندي، لطيف سائين سسئي کي سمجهائي ٿو ته اهو ٿي پاڻ سان ڪنيو ٿي گهمين ۽ وري اهو ٿي پيئي ڳولين! لطيف سائين فرمائي ٿو ته:

سو ٿي ڪنڌو ساڻ، سو ٿي ڏورئين سسئي!
ڪڏهين ڪنهين نه ڪيو، چاڻ منجهان چاڻ
پڇ پريان ڪر پاڻ، ته تون ٽيڻائين لهين.

لطيف سائينءَ انسان جي امنگن کي جيڻ جرئت ۽ جذبي جي جائز واٽ وٺڻ لاءِ روحاني رشتي جي راهه ۽ روشني ٽيڪاري آهي، تيڻ پريءَ جي پيار جو پنڌ ۽ پيچرو لهڻ لاءِ روح جي رستي هلڻ جي هدايت ڪندي لطيف ڪهڙن نه لطيف جذبن سان فرمايو آهي ته:

هل هئين سين هوت ڏي، پيرين ڪر م پنڌ
راتي پيچ رند، وڙهه روحاني سسئي!

سڏون ته سيڪو ڪندو آهي پر پيار جي پيڙا پاڻ سان ڪٺي، پنهونءَ پويان پنڌ پوڻ جا ڏک، سيڪنهن ڪان ڪٺي ٿو پڄي! چوته سڄڻ جي سڪ سيني منجهه سانڍي هلڻ ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي. لطيف سائين چوي ٿو ته:

م سڏائتي سيڪا، بڪ نه بسامي ڪا
جهڙيءَ تهڙيءَ ذات جي، جنبش ڪانهي ڪا
سون سين هلي سا، جا جيءُ منُو نه ڪري.

سسئي ايري ۽ ضعيف ضرور هئي پر پنهنجي پنهونءَ، جيءَ جي جانب، وڃائڻ ڪان پوءِ هوءَ باهمت بڻجي سڄڻ جي سڪ ۾ قربان ٿيڻ لاءِ ڪمرڪشي بيٺي ۽ پنهنجي سڙي ساهه کي به ڪلي طرح پڌائي ٿي ته هن لوڪ جو لباس لاهي جانب

لاءِ جوڳيُن جو ويس پائي، پنهونءَ ڄام بلوچ جو پنڌ پڇائي، پنهنجي منزل ماڻينديس. لطيف سائين فرمائي ٿو ته:

اڄ ملنديس ماءُ! ڏاڍا ڪنديس ڪيڙا
جيجان! جوڳيائي ٿيان، مون کي جهل م پاءِ
هوت ڀروچي لاءِ، ڪنين ڪنز پائيان.

سپرينءَ کان سڪ جو سفر، سسئيءَ جهڙي ضعيف زائفان لاءِ ڏاڍو ڏکيو ڏسڻ ۾ ٿو اچي پر هن جي همت ڪڏهن به هار نه مڃي، جو ته هوءَ جڏهن چت منجهان چاهت جي چاڙهي چڙهي چڪي ته موٽڻ جي مور نه مڃيائين. لطيف سائينءَ اهڙي سسئيءَ جي انهيءَ اڙانگي سفر جو عزم هيئين سڻن ۾ فرمايو آهي ته:

چلان منجهه نه چاڪ، ڀران پوندم ڀرڪڻا
متان ڪا منڌ ڪري، موٽڻ جي مذاق
چت سندو مون چاڪ، هاڙهي هڌ هڻي ڪيو.

سسئيءَ مور نه موٽڻ جو پڪو پهه ڪري، پنهنجي پرينءَ وٽ پهچي منزل ماڻي. هوت حاصل ڪرڻ جي حب ۾ جيجل ماءُ کي پڻ موٽي پوءِ نه مڙڻ جو قول لطيف سائينءَ جي زباني ڪهڙو نه ونندڙ چيو آهي ته:

موٽي مران م ماءُ! موٽڻ کان اڳي مران!
اچي لالڻ لاءِ، شال پوينديس پير تي!

ورونهه جي ويراڳ ۾ وجود وڃائي پوءِ ٿي روح جي رهاڻ جو رستو روشن ٿئي ٿو ۽ روحن جا رشتا اڻ ٽٽ هوندا آهن، جي پنهنجو پاڻ ۾ پيهي سڄڻ سان هڪ ٿي وڃڻ جي منزل ڏيکاريندا آهن. پوءِ ڏونگر ڏورڻ ۽ ڪيچين کان ڪشالا ڪيڻ جي منزل اتي ختم ٿي ويندي آهي. اهڙي طرح سسئي بس سندس وجود وڃائي، پنهون پاڻ ٿي پيئي هئي. لطيف سائين فرمايو آهي ته:

پيهي جان پاڻ ۾، ڪم روح رهاڻ
تہ نڪو ڏونگر ڏيهہ ۾، نڪا ڪيچڻ ڪاڻ
پنهون ٿيس پاڻ، سسئي ٿيان سور هئا.

انسان سراپا سونهن آهي، سندس سونهن ۾ جانب جي جلا ۽ جوت جرڪندي آهي ۽ سائينءَ جي صورت جو عڪس پرتئو پيل هوندو آهي. لطيف سائينءَ جو هيءُ فڪرانگيز بيت شاهد آهي تہ:

پنهون ٿيس پاڻهين، ويئي سسئيءَ جي سونهن
خلق آدم علي صورته، اٿين وٺن منجهہ ورونهہ
چريءَ منجهان چونهہ، ڪئي هوت هنج ڪيو.

وري ٻئي هنڌ لطيف سائين ”سپرين ساڻ“ هئڻ جو ثبوت ڏيندي فرمائي ٿو تہ:

هوت تنهنجي هنج ۾، پڇين ڪوه پرياڻ؟
ونحن اقرب اليہ من حبل الوريد، تنهنجو توهين ساڻ
پنهنجو آهي پاڻ، اڏو عجيبن ڪئي.

پنهون پاڻ ٿيڻ ڪان پهريائين، يار جي منزل ماڻڻ لاءِ، وٿاڻ ووڙڻ، جدائيءَ جي جام پيڻ ۽ دردن جون دونهيون دکائڻ جا دردناڪ ۽ دل ڏاريندڙ دؤر ڏسڻا پون ٿا. لالڻ لال لطيف سائينءَ جا هي ٻہ بيت نهايت انوکي انداز ۾ چيل آهن تہ:

ووڙيم سڀ وٿاڻ، يار ڪارڻ جت جي
الله بڪل شيءِ محيط، اي آرباٽيءَ آڄاڻ
سڀ ۾ پنهون پاڻ، ڪيئهي پيو پروچ ري.

وري فرمايو اٿس تہ:

جدائيءَ جو جام، ڏنائون ڏکيءَ کي
منگل منهنجي من ۾، پاريو هوت حمام
ارڪ ٿيو آرام، ڪاڪل پسي ڪانڌ جو.

ڪانڊ جي ڪاڪل جي ڪڪُل سڄي، پنھنجي جمال جو جلوو ۽ جوت جلائي پنھون پرينءَ ۾ فنا ڪاڏي ھئي. جنھن کي اکين آڏو پنھونءَ کان سواءِ ڪا شيءِ نظر نٿي آئي. جنھن جي دانھن ۽ آھن ڏونگر ڏاري ڇڏيا ۽ پنھونءَ جي پيار جي پيڙا ۾ پنھنجو پاڻ وڃائي ويٺي! جنھن جي جيءَ جي جذبات کي لطيف جادوءَ جھڙن لفظن جو جنسار ڏيئي ڇڏيو آھي. لطيف سائين فرمائي ٿو تہ:

اکيون آريءَ ڄام جون، انڌيءَ سين آھين
ڏسيو ڏيکارين، پيشاني پنھونءَ جي.

سسئي سچ جي سڪ سيني ۾ سمو ھي، پنھنجا پساھ پورا ڪري ڇڏيا ۽ دنيا جي ديوارن جي انڌيرن مان نڪري ڪوڙ جا ڪوٽ ڊاھي، روحاني واھ ڏانھن راھي ٿي. تڏھن بہ پنھنجي پرينءَ جون پڇائون پئي ڪيائين. لطيف سائين فرمائي ٿو تہ:

منڪر ۽ نڪير کي جڏھن ڏنائين
اڳيان آئي ان کي، پنھون پڇيائين
ادا! اتائين، ڪو ويو ماڳ سچ جو؟

آخر ۾ ايترو عرض ڪندس تہ پٽائي گھوٽ، لاکيڻي لال لطيف سائينءَ سر سسئي آبريءَ ۾ انسان ۽ رب جي روحاني رشتي کي ملائڻ لاءِ، جانب جو جمال، جدائيءَ جو ڄام، سڪ جو سوادي سنيھو ۽ پيار جي پيڙا ۾ پنھنجو پاڻ وڃائڻ جو پيغام، حقيقت جي فلسفي ۾ ڏيئي، پنھنجي عظيم شاعريءَ کي لازوال ۽ باڪمال بڻائي ڇڏيو آھي.

جناب غلام رسول بلوچ

سر آبريءَ جو فلسفو

واديءَ مهراڻ جي عظيم المرتبت شاعر ۽ مفڪر حضرت شاه عبداللطيف رحه جي فڪرانگيز ڪلام جي جيڪڏهن اڀٽار ڪبي ته لطيفي لات جا پارکو انهيءَ نتيجي تي پهچندا ته لطيف سائينءَ جو سارو ڪلام پرانجام همه گير فلسفي ۽ گوڙهي معنيٰ جي موتين سان سينگاريل آهي. سندس رسالي جو هر سر يا ته ڪنهن مجازي عشقيه قصي جي تمثيل تي ٻڌل آهي يا وري ان ۾ سڌو سنئون محبوب جي مشاهدي سانڍ لاءِ راه متعين ڪيل آهي.

سنڌ جي سدا حيات شاعر سر سسئي آبريءَ ۾ به مجازي محبت جو داستان بيان ڪندي عاشق کي حقيقي عشق جي واديءَ جو سير ڪرايو آهي. هن سر جي ڀرپور مطالعي کان پوءِ هيءَ ڳالهه چٽي سمجهه ۾ ٿي ته لاڪيڻي لطيف هيءُ سر انهيءَ وقت چيو ٿو ڀانئجي جڏهن پنهنجي جوش ۽ جذبن سان ڀريل جوانيءَ جون منزلون ماڻي، اڻانگي عشق جا عتاب برداشت ڪري، هڪ سچو سونهون ۽ باخبر رهبر بڻجي، الهڙ عاشق کي واديءَ عشق جي مونجهارن منزلن ۽ ڏکن ڏولاون کان آگاه ڪرڻ جي صلاحيت ۽ حوصلو رکندي ڪيس حقيقي منزل طرف گامزن ٿو ڪري. فرمائي ٿو:

ڏيکاريي هيل، ڀوريندي پنهونءَ ڏي
آڏا ڏونگر لڪيون، سوريون سچ سيل
ته ڪر ڀيلي آهن ڀيل، جي سور پرين جا ساڻ مون.

شاه صاحب پنهنجي سر وانگر هن سر ۾ پڻ سونهاريءَ سنڌ جي هڪ مجازي محبت جي داستان کي تمثيلن ۽ تشبيهن ذريعي اجاگر ڪندي سالڪ کي حقيقي عشق جي مختلف منزلن وارن ۽ رمزن، عشق جي اڙانگن پرن ۽ پيچرن، ڏکن ۽ ڏولاون کان آگاه ۽ خبردار ڪيو آهي. فرمائي ٿو:

واقف نه ونڪار جي، پاٽي ڪنهن نه پاءِ
جبل جلدايون ڪري، تک ڏيکاري تاءِ
لڳي لک لطيف چئي، معذورن مٿاءِ
اٿي اوڏو آءِ، جت هوتا هيڪلي آهيان.

وڏا وڻ ونڪار جا، جت نانگ سڄڻ نيلا
آتي عبداللطيف چئي، ڪنا هيڪلين حيلا
جت ڪڙم نه قبيلا، ات رسج رهبرا راه ۾.

شاه صاحب ڪٿي عاشق کي صبر ۽ تحمل اختيار ڪرڻ جي تلقين ڪندي فرمائي ٿو:

صبر ۽ شڪر ڪي، ونئي آءُ ويئي
ڏکي سين ڏيئي، ڪاڪج اڃي ڪڍهين.

ته ڪٿي وري اڃ ۽ اسات کي اجهائڻ لاءِ جانب جي جمال جو جلوو پسڻ ۽ محبوب جي مشاهدي ماڻڻ جي هدايت ڪندي ٿو فرمائي:

محبت جن جي من ۾، تن تشنگي تار
پي پيالو اڃ جو، اڃ سين اڃ اٿيار
پنهونءَ پاڻ پيار، ته اڃ سين اڃ اجهايان.

ڪٿي عاشق کي ضعيف، معذور ۽ بيوس ڏيو بتائي ته ڪٿي سالڪ ۾ سڪ ۽ سڌ پيدا ڪري منجهس عشق جي راهن ۾ اڳيان ايندڙ ڏکن ۽ ڏاکڙن کي برداشت ڪرڻ جو عزم پيدا ڪندي فرمائي ٿو:

سڪڻ واري سڏ، متان ڪا مون سين ڪري
اندر جنهن اڌ، ڏونگر سي ڏوريندين.

سوني سران ۾ ماءِ، سونهن ڪان اڳي سران!
لڄي لالڻ لاءِ، شال پونديس پيرن تي.

مطلب ته شاهه صاحب هن سڄي سر جو سرّ يا فلسفو "عشق" بتايو آهي ۽ عاشق کي هڪ سونهون بڻجي مختلف ماڳن ۽ منزلن جي ساڃهه ڏني آهي.

حضرت شاهه صاحب عاشق کي سسئي جو مثال ڏيندي ٻڌائي ٿو ته جيئن هڪ ڪمزور ۽ ناتوان عورت رلندن ۽ وستن، پندن ۽ پيچرن کان اڄاڻ ۽ اڻ واقف، پنهنجي مجازي محبوب پنهيان عيش ۽ آرام ڦٽا ڪري جيڏين ۽ سرتين کي خدا حافظ چئي، جبلن ۽ ٽڪرن ۾ ڪاهي پئي ٿي ۽ ڏکن ڏاکڙن، مصيبتن ۽ مشڪلاتن جو مقابلو ڪندي بلائن ۽ نانگن کي لتاڙيندي وڃي مقصد کي سڙي ٿي ۽ منزل ماڻي ٿي، تئين تون به هڪ سچو عاشق ۽ کرو طالب بڻجي، پنهنجي مولا ۽ محبوب جو مشاهدو ماڻڻ لاءِ ڪمر ڪشي، همت جو سندرو ٻڌي، مشڪلاتن کي منهن ڏيڻ لاءِ پاڻ کي تيار ڪر. شاهه صاحب فرمائي ٿو:

وندر جي وڃن، سي سر ٻڌن سندرا
پيو ڪوهه ٻڌن؟ چوڙي جي چڙهيندين.

نه صرف ايترو پر عاشق کي پيائيءَ کي ترڪ ڪرڻ ۽ خوديءَ کي ختم ڪرڻ جي نصيحت ڪندي شاهه صاحب عشق جي راهه ۾ پيش ايندڙ سورن ۽ سختين کي عارضي ۽ لابقاءِ ڄاڻايو آهي، ۽ محبوب سان ملي هڪ ٿي وڃڻ يعني "موتوا قبل آن تموتوا" مرڻ کان اڳي مرڻ يا حياتيءَ جي حال ۾ پاڻ کي فنا ڪرڻ جو سبق ڏيندي فرمايو آهي:

پيهي جان پاتال ۾، ڪيم روح رهاڻ
تہ نڪو ڏونگر ڏيہ ۾، نڪا ڪيچين ڪاڻ
پنهون نيس پاڻ، سسئي ٿان سور هئا.

ٻئي هنڌ فرمائي ٿو:

هيڪر هُئي ڇڏ تہ اوڏي ٿئين عجيب ڪي
ما رأيت شيئاً إلا ورأيت الله، نيڻي آڇها اوڏاهين اُٺ
تہ هوت توهين ڪان هڏ، پرين پاسي نہ ٿيي.

شاه صاحب جي شاعرانہ عظمت جو اهو ڪمال آهي جو عشق جو معراج ڏسيندي عاشق کي ايتري قدر تہ محو ۽ مستغرق ٿو بنائي ڇڏي، جو ڪيس موت وقت بہ عزرائيل جي صورت ۾ ڪو محبوب جو قاصد ٿو معلوم ٿئي ۽ عاشق سڪرات ۾ بہ منڪر نڪير کان پڇي ٿو وهي:

اچي عزرائيل، سٽي جاڳائي سسئي
ٿي ٻوڙائي دليل، تہ پنهوءَ ماڙهو موڪلئو.

Great.

منڪر ۽ نڪير کي جڏهين ڏٺائين
اکيان آئي ان کي پنهون پڇيائين
ادا! اماڻين، ڪو وٺو ساٿ سڄڻ جو.

لاڪئي لطيف جي هن سڄي سر جي مطالعي کان پوءِ انهيءَ نتيجي تي پهچجي ٿو تہ انسان سچوئي عشق آهي ۽ ان جي آخري منزل "يُوصَل الحبيب الي الحبيب" جي آهي يعني (دوست کي دوست سان ملايو ويندو). شاه صاحب عشق جي انهيءَ منزل کي هيٺين لفظن ۾ بيان فرمايو آهي:

۞ اول آخر آه، هلڻ منهنجو هوت ڏي
پورهئو سندو پورهيتن، والي! ڪيم وڃاءِ
سو سون ٿورو لاءِ، جيڻ جيٺري ملان جت ڪي.

(والله اعلم بصواب)

جناب عابد بلوچ، سنڌيونيورسٽي

سُر آبريءَ جو روحاني راز

سنڌ جي سدا حيات شاعر شاهه عبداللطيف رح جي رسالي جو تفصيلي مطالعو ڪرڻ سان معلوم ٿيندو ته سندس ڪلام ۾ سنڌ ۽ سنڌ سان لاڳو علائقن جي مشهور قصن کي بيان ڪرڻ سان گڏ هن ملڪ جي تهذيبي، ثقافتي ۽ تاريخي حالتن کي پڻ نروار ڪيو ويو آهي. پر سڀ کان وڏي ڳالهه جيڪا شاهه سائين جي ڪلام ۾ اسان کي ملي ٿي، اها آهي وحدانيت جو پرچار. ڀلاري ڀٽ ڌڻي پنهنجي سموري ڪلام ۾ قادر جي قدرت، حڪمت ۽ واليت جو ذڪر ڪيو آهي، ۽ ان سان گڏ انهيءَ هستيءَ مطلق کي سڃاڻڻ ۽ سندس راضپو حاصل ڪرڻ واري واٽ ڏسي اٿس. جيڪڏهن ڪنهن محقق يا عالم کي لطيف سائين جي ڪلام مان سماجي انقلاب جا اهڃاڻ نظر اچن ٿا يا ڌرتيءَ سان محبت ڪرڻ جو پيغام ملي ٿو ته اهو به پنهنجي جاءِ تي صحيح آهي، پر اصل حقيقت هيءَ آهي ته لطيف رحه انسان کي خوش حال ۽ خوش خيال ڏسڻ لاءِ سندس ذهن ۾ الاهي وحدت ۽ محبت جو واسو ڪرائڻ جي ڀرپور ڪوشش ڪئي آهي، ڇو ته فقط خدا جي خدائي جي صحيح ڄاڻ ۽ سڃاڻ هجڻ، ۽ خوديءَ وارا خيال ڇڏڻ سان ئي انسان ۾ انسانيت يا ماڻهپو پيدا ٿئي ٿو، ۽ اهو ماڻهپو ئي آهي، جنهن سان سماجي انقلاب جي واٽ ليي ٿي، جنهن سان وطن سان اُنس ۽ اڪير پيدا ٿين جي راهه روشن ٿئي ٿي.

ٻين سُرن وانگر سر مسئي آبريءَ ۾ ٻن ڀلاري ڀٽ ڌڻي انهيءَ سر جي ڪردارن کي ماحول ۽ موقعي جي لحاظ کان ايترو ته پر اثر بنايو آهي، جو پڙهندڙ انهيءَ ڪردار ۾ گم ٿي وقتي طور تي پنهنجو وجود وڃايو ويهي. هن سُر ۾ مسئي جي پنهون سان پريت ۽ ازلي انگ، ڏيرن جي ڏاڍ کان پوءِ ڏونگر ڏورڻ واري عزم ۽ پنهور جا پاڻ ڦٽا ڪري پاڻ وڃائي وڃڻ واري پختي ارادي جو ذڪر اهڙي ته سهڻي نموني ڪيو ويو آهي، جو جيڪا ڳالهه آڻ ڪتابن جا پڙهڻ کان پوءِ به انسان جي ذهن ۾ مس اچي سگهي، سا شاهه سائين جي ڪلام جو هڪ سُر پڙهڻ سان ئي سمجهه ۾ اچيو وڃي.

جڏهين شاهه لطيف رحه هن سر جي مکيه ڪردار مسئي جي واتان چورائي ٿو ته "اول آخر آهه هلڻ منهنجو هوت ڏي" تڏهن يقيناً سندس اڳيان ان جو واضح مقصد ۽ مطلب "ڪل شيءِ يرجع الي اصله" واري حقيقت سمجهائڻ ئي آهي ته: اي انسان! توکي واپس پنهنجي خالق ڏانهن ئي موٽڻو آهي، جنهن وٽان تون هن زمين تي نائب ڪري موڪليو ويو آهين. توکي هن زمين تي اماڻڻ جو مقصد رب جي ربوبيت ۽ بندي جي بندگي جو اظهار ڪرڻ ئي آهي. جيئن سعدي رحه فرمايو آهي:

تو براءِ وصل ڪردن آمدي
نه براءِ فصل ڪردن آمدي.

بندي جي دماغ ۾ اها ڳالهه پوري طرح وهارڻ ۽ ڪيس سندس منزل جو ڏس ڏيڻ کان پوءِ تاڪيد ٿو ڪيو وڃي ته هو انهيءَ رباني راهه ۾ رڙهندو رهي. ڪوشش ۽ جدوجهد سان آخرڪار پنهنجي خالق کي رسي سگهندو، جيڪو ئي مطلوب مقصود آهي. ان سان گڏ منزل ماڻڻ لاءِ اوڏانهن ويندڙ واٽ جو ڏس ٻئي طالب کي ڏيئي، کيس ٻڌايو ٿو وڃي ته اها الاهي عشق واري واٽ ڏاڍي اڙانگي آهي، انهي سفر ۾

سک ڏنا ڪري ڏک سان ڏورڻ ڏيڻو آهي، جنهن لاءِ وڏي قرباني ۽ جاکوڙ جي ضرورت آهي. الاهي پريت وارو پيالو پيئڻ کان پوءِ طالب جي تشنگي ويتر وڌيو وڃي، پر جيستائين هو پنهنجو پاڻ وڃائي عشق واري اڄ کي پرت جي پيالي پيئڻ سان ويتر نه وڌائيندو، تيستائين اڳتي وڌڻ ڪيس نصيب نه ٿيندو. جيئن فرمائين ٿا:

پسي جهاجهه جمال جو، جنهن پيتي پڪ
اهو آڳانجهو ٿيو سور انهن کي سک
هڏ نه پڳهين هڪ، سدا سائر سير ۾.

هيئنر جڏهن طالب انهي اڙانگي سفر بابت حقيقتون معلوم ڪري، مطلوب کي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪمرڪشي ڏونگر ڏورڻ نڪري ٿو ته ان وقت به اڻ ڏٺل ڏيهه ۽ اڻ واقف وات واري پهاڙي پنڌ ۾ ڪيس هڪ سونهين ۽ راهبر جي گهرج ٿئي ٿي. اهڙي وقت ۾ لطيف سائين مرشد ۽ رهبر جي روپ ۾ نروار ٿي طالب کي سمجهائي ٿو ته: اي ڀلا! تون جو هيترا ڏاڪڙا ڪري ۽ پنڌ پورا پورا ڪري، سڀ ڪجهه تياڳي پنهنجي مطلوب کي ڳولڻ نڪتو آهين، سو توکي اها ڪا خبر به آهي ته اها مقصود ۽ محبوب هستي آهي ڪٿي؟ اها هستي انهن پهاڙن ۾ نه آهي ۽ نڪي توکي وندر وڻڻ جي ڪا ضرورت آهي، ڇو ته جيڪڏهن توکي اهو سمجهايو ويو ته تنهنجو گوهر مقصود توکي وڻڪار ۽ وندر ۾ ملندو ته اها وڻڪار ته خود تنهنجو پنهنجو وجود آهي، ۽ جنهن کي تون ڳولهين پيو سو ته خود تنهنجي اندر ۾ ويٺو آهي. جيئن لطيف سائين فرمايو آهي ته:

ڪونهي آٿ ڪوهيار، جت تو پوري پانئيو
پنڌ م ڪر پهاڙ ڏي، وجود ٿئي وڻڪار
ڏاريان پانڃ ڏار، پچ پريان ڪر پاڻ تون.

يا:

سيئي ساري سسئي، گهر ڪنڌون تون گهور
وڃي ڏور ۾ ڏور، دران منجهه دوست ٿيو.

ڳالهه صاف آهي ته الاهي عشق ۾ جيڪي ڏونگر ڏورڻ يا ٻهاڙ اورانگهڻا ٿا پون، انهن سيني جو تعلق انسان جي پنهنجي وجود سان ئي آهي. جنهن به عاشق صادق پاڻ کي طلب راه ۾ بارگاه عالي آڏو نيست ۽ نابود ڪيو، انهيءَ ئي هوت هنج ڪيو، ۽ انهي ئي گوهر - مقصود ماڻيو. جو ته مطلوب کي مقصود ئي طالب جي فنائيت آهي، سو جڏهن سندس لوچيندڙ پاڻ کي فنا ڪري ٿو، تڏهن سندس سڀيا ساب پون ٿا ۽ هو دل گهريو ديدار ماڻي ٿو. مالڪ ڪيس نيست مان هست ۽ نابود مان بُود بنائي پنهنجو منظور نظر بنايو ڇڏي. اهڙي ريت طالب ۽ مطلوب هڪ ٿيو وڃن، ۽ فقط مطلوب ئي رهجيو وڃي، جيڪو پاڻ ئي پنهنجو طالب آهي ۽ پاڻ ئي پنهنجو مطلوب. تڏهن ئي ته ڀٽائي صاحب رحه فرمايو آهي!

پنوه ٿيس پاڻهي، ويو سسئي جو سينگار
من عَرف نفسهُ فقد عرف ربهُ اهو ئي آچار
جو وندر ۾ واڍار، سو سودي سرئس هٿهين.

هاڻي سوال هي آهي ته ڇا لطيف سائين وارو پنوه اهو ئي مطلوب آهي، جنهن جي اپتار اسان هتي ڪئي آهي؟ ته آن لاءِ اسان جي خيال ۾ شاه سائين جو هيءُ بيت انهيءَ سوال جو مڪمل جواب آهي، جڏهن طالب جي واٽان ڇورائي ٿو ته:

وڙنم سڀ وٽاڻ، يار ڪارڻ جت جي
وهو علي ڪل شيءِ محيط اي آريائي اڄاڻ
سڀ ۾ پنوه پاڻ، ڪينهي ٻيو ٻروچ ري.

جناب محمد دائود بلوچ

سر آبري جو مطالعو

”اڏر نڏر ايري، آسونهين آهيان.“

شاهه عبداللطيف ڀٽائي گهوٽ، جنهن کي ڀٽ ڌڻي، لاکيڻو لطيف، ڀٽائي گهوٽ ۽ شاهه جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو، سو نه رڳو سنڌي زبان جو عظيم شاعر هو، پر هو هڪ عظيم انسان، صوفي ۽ بزرگ هو. شاهه صاحب سر زمين سنڌ جي قصن ڪهاڻين کي، شاعري جي روپ ۾ پيش ڪيو ۽ انهن ڪهاڻين کي ’سرن‘ جو روپ ڏيئي، شاهه صاحب حقيقت ۽ معرفت جا بي بها شاهڪار پيش ڪيا، جن کي عام طور ’شاهه جا بيت‘ چيو وڃي ٿو. شاهه صاحب انهن سرن ۽ بيتن ۾ پنهنجي دل جي گهراين جو ذڪر ڪندي، محبت جي منزلن، محبوب سان وصال لاءِ راهه ۾ ايندڙ رڪاوٽن، مصيبتن ۽ مشڪلاتن جو بيان ڪيو آهي ۽ طالب کي حق جي راهه ۾ هلڻ سان رستي جي مشڪلاتن کان آگاهه ڪيو آهي.

شاهه صاحب جي رسالي پڙهڻ ۽ سمجهڻ وارن کي معلوم آهي ته شاهه صاحب وٽ لفظن جو ڪيترو ذخيرو هو، سندس معلومات ۽ ڄاڻ ڪيتري نه وسيع هئي. منجهس ڪيتريون نه شاعرائيون خوبيون هيون. مثلاً شاهه صاحب اٺ لاءِ ڪيترا نالا ڏنا آهن، جهڙوڪ: اٺ، ڏاگهو، ڪنوات، ليڙو، چانگو، ڪرهو، ميو وغيره. ان ڪانسواءِ شاهه صاحب جي رسالي ۾ جتي جتي ضرورت پوي ٿي، اتي شاهه صاحب بلوچي، عربي، فارسي، سرائڪي، هندي، ٿري وغيره لفظن، جملن ۽ محاورن

جو استعمال ڪيو آهي. ان مان ظاهر آهي ته شاهه سائين جي معلومات وسيع هئي.

سنڌي زبان جو عظيم محسن، جنهن شاهه جي رسالي کي اسين اوچي ڳاٽ ۽ فخر سان دنيا جي اڳيان پيش ڪري سگهون ٿا. لاکيڻي لطيف پنهنجي رسالي ۾ ستن سورمين کان وڌيڪ سسئي کي جاءِ ڏني ۽ سسئي کي ڳايو. ڇاڪاڻ ته سسئي حق جي طالب هئي، حق جي ڳولا ۾ هئي. سسئي هڪ بيوس، مجبور ۽ مظلوم عورت هئي، انهي ڪري شاهه صاحب ٻين کان وڌيڪ ڪيس رسالي ۾ جاءِ ڏني ۽ ڪيس ڳايو.

هتي جيئن ته سر سسئي آبريءَ متعلق بيان ڪرڻو آهي تنهنڪري ٻين سرن ۽ بيتن جو ذڪر ڪرڻ مقصد نه آهي. پنائي گهوٽ سنڌ جي قصن ڪهاڻين کي ساهون وکي ان موجب سرن بيتن کي ترتيب ڏنو ۽ انهن بيتن ۾ اصلاحي، اخلاقي، انقلابي، تعميري، حقيقي، معرفت ۽ تصوف جا سبق ڏنل آهن. شاهه سائين ڪنهن به غير سنڌي ڪهاڻيءَ کي پنهنجي رسالي ۾ جاءِ نه ڏني. شاهه صاحب هميشه مظلوم جي حمايت ڪئي، سنڌ سان به هميشه مظلوم سان رهيو ۽ عورت ئي مظلوم آهي، سا به سسئي.

جيئن ته 'سسئي آبري' جي نالي جي ڪابه راڳڻي ملڪي موسيقيءَ ۾ نه آهي، تنهنڪري شاهه صاحب سسئيءَ جي اپرائي، ڪمزوري، بيوسي ۽ مجبوريءَ کي ڏسي هن سر تي "سر سسئي آبري" نالو رکيو. سسئيءَ جي اپرائي ۽ ڪمزوريءَ لاءِ شاهه صاحب جيڪي بيت سر سسئي آبري ۾ پيش ڪيا، سي هن سر جي وضاحت ڪن ٿا. هتي ڪجهه بيت مثال طور پيش ڪجن ٿا:

١- اڏي، نڏي، اپري، اونهين آهيان

لڙڪ لعل لطيف چئي، ور لئي وهايان

هيجان هنجون حب ۾، هوتن لئي هاريان

جانب ضعيفيءَ سين، پنهون پهايان
پيهان پچايان، جي سون نيو پاڻ سين.

٢- اڏڙ، نڏڙ، ايري، آهيان اسونهين
پرڏيهي پرين ڪيا، مرڻ لئي سونهين
سسئي کي سيد چئي، تنگڻ ۾ تونهين
هاريا ڪنڻ هونهين، ري سر سڏون ڪرين.

٣- انڏڙ، نڏڙ، ايري، اسونهين آئون
چيٽا چور چڱنجڻ ۾، ٻر ۾ بلائون
موٺ پنهون پاهون، متان محب مري رهان.

٤- اڏڙ، نڏڙ، ايري، اوڳي، اوائي
ڪين نهاري نڪرين مائس سڳائي
لاڳاپن لطف چئي، منڌ راڻي رهائي
جلڻ، جڏائي، آريا لاهه اميل تان.

٥- اڏر نڏو ايري، گمن گهائي
سا ڪيئن ويهي ويسري، جا گهائي گهائي
پيني پيش پنهون جي، آسن ۾ آئي
جا لڪن لوسائي، سا سيج چڙهندي سسئي.

٦- اڏڙ، نڏڙ، ايري، سڏر ني سچي
سپڪ ني سيد چئي، پهڻ منجهه پچي
معذور کي مارو ڪيو، اولاڪن اچي
منجهان واهه رچي، ننڙي لال، لطيف چئي.

٧- اڏڙ، نڏر ايري، وبچاري نه وري
لالڻ ڏي، لطيف چئي، پري پيري پري
ڪميني ڪري، ڪارون ڪيچ ڏئين کي.

مٿين بيتن ۾ شاهه صاحب سر سسئي آبريءَ ۾ سسئي جي ڪمزوري، ايرائي وغيره جو بيان ڪيو آهي ۽ انهي مضمون ۾ سسئيءَ جي ايرائي ۽ بيوسيءَ لاءِ هيٺيان نالا ڪم آندا آهن: ڪمزوري، ضعيفي، ايرائي، نڌڪي، بيوسيلي، ڪوجهي،

اسونهن، اڌر، نڌر، موڳي، توائي، پريشان، زخميل، پنوائي آيل، ڳري، سڙي، ڳنڀهن، وغيره.

اهڙي طرح سر مسني آبري ۾ شاه صاحب، مسني (طالب) کي محبوب جي ڳولا ۾ جيڪي تڪليفون، رنڊڪون، مصيبتون مشڪلاتون پيش اچن ٿيون، انهن کان واقف ڪري ٿو. محبوب کي عرض ڪري ٿو ته: اهڙي سڄ راهه، مصيبتن ۽ مشڪلاتن سهڻ جي منجهس طاقت نه آهي، ڪيس انهن مشڪلاتن مان پار اڪارئين. هيٺ ڪجهه بيت سر مسني آبريءَ مان پيش ڪجن ٿا، جن ۾ راهه جي مشڪلاتن ذڪر آهي.

١- واقف نه وڻڪار جي، باري سڄڻ ٻـر
ور وسيـلا سپرين، ڪيس ڏوري ٿـر
لهج لعل لطيف چئي، ڪانڌ مٺي جي ڪر
والهي ڪري ور، سچن مارڳ چڏئين.

٢- واقف نه وڻڪار جي، اڳ نه ڏيهه ڏٺوم
ڏونگر ڏورانهن سين، ڪاتي ري ڪنوم
جيلانه صحب سٺوم، تي چڱون ڪريان چپرين.

٣- واقف نه وڻڪار جي، پاڻي ڪنيم نه پاڻ
جبل جلدايون ڪري، تڪ ڏيڪاري تاڻ
لڳي لڪ لطيف چئي، معذورن مٿاڻ
اتي اوڏو آڻ، جت هوت هيڪلي آهيان.

٤- واقف نه وڻڪار جي، جت جبل جوراٺون
اتي عبداللطيف چئي، سُڄي سفر ستائون
ڀهروئي پاڻون، سولو ڪرين سات جو.

٥- وڏا وڻ وڻڪار جا، جت جائون جمر، جر
ڪوسا تپن ڪڪرا، پي دمدم تپي ڏر
ويچاري ڏي ور، پير نه لهي پرينءَ جو.

٦- وڏا وڻ وڻڪار جا، جت نانگ سچن نيلا
اتي عبداللطيف چئي، ڪيا هوڪلين حيلا

جت ڪڙ نه قبيلا، ات رسج رهبر راهه ۾.
٧- ويچاريءَ وڻڪار، اڳ نه ڏٺو هو ڪڏهن
مهر نه هئي ماڙهين، هو سڀ هيندوڪار
جت ڪيائين يار، سورن ڪارڻ سرتيون.
٨- وڏا وڻ وڻڪار جا، ڇپون جت ڇيها
منزل دور مَ تنها، ات ٻوليون ڪن پيها
رائي، ٻير رت ڪيا، لڳي لڪ ڏيها
لکن جيون ليها، لوڙهيا لال لطيف چئي.

مٿين بيتن مان ظاهر آهي ته سسئي جي راهه ۾ جيڪي رڪاوٽون، مصيبتون، تڪليفون ۽ مشڪلاتون آهن، شاهه صاحب انهن کان کيس آگاهه ڪري ٿو. اهي مشڪلاتون اسونهين ۽ اڻ ڄاڻ لاءِ ويتر مصيبت بڻجيو پون. انهيءَ اميد ۽ آسري تي پنهنجي پرين کي عرض ڪري ٿي ته: جتي ڪوبه عزيز قريب نه آهي، جتي ڪو مددگار ۽ رهبر نه آهي، اتي اچي واهر ڪر، تون اچي مددگار ۽ رهبر ٿي.

اهڙي طرح شاهه صاحب سسئي (سالڪ) کي ڏونگر ڏوريندي ڏسي چوي ٿو ته: اي سالڪ، تون ڏونگر ڇو ٿو ڏورين، تنهنجو محبوب، تنهنجو هوت، جنهن جي توکي ڳولا آهي، جستجو آهي، اهو پرين توسان گڏ آهي. اهو پنهون توسان گڏ آهي. جيئن ته:-

١- وڃين ڇو وڻڪار، هت نه ڳولين هوت کي
لکو ڪين لطيف چئي، ٻاروچو ٻئي ٻار
ٿي ستي، ٻڌ سندرو، پرت پنهون سين پار
نائي نيڻ نهار، تو ۾ ديرو دوست جو.
٢- جو تون ڏورين ڏور، سو سدا آهي ساڻ تو
لالن لئي لطيف چئي، منجهي ٿي معذور
منجها پڙءَ پروڙ، تو منجهه آهس تڪيو.

٣- سوني ڪنهو سانڻ، سوني ڏورئين سسئي!
ڪڏهن ڪنين نه ڪيو، چلڻ سنجهان چانڻ
پيچ پريان ڪر پاڻ، ته تون ٿئائين لهين.
٤- ٻر گهران ٻاسو ڪري، پيچ پريان ڪر پاڻ
سو تان توهين سانڻ، جنهن لئه جفائون ڪرين.

مٿئين بيتن مان ظاهر آهي تہ: شاهہ صاحب، سسئي (طالب) کي چوي ٿو تہ ونڪار وڃڻ، ڏونگر ڏورڻ، وانون وڙڻ سان محبوب جو وصال نہ ٿيندو. اهو محبوب جنهن کي تون جبلن ۾، پٻ ۾ ھاڙهي ۾، لڪن ۾ اسن ۾ ڳولين ٿي، اهو اصل ۾ تو وٽ آهي. تنهنجي قريب آهي. اهو ڪٿي لڪل نہ آهي، بلڪ تو سنجهہ آهي.

ان کان پوءِ شاهہ صاحب سر سسئي آبريءَ ۾ سسئي کي مخاطب ٿي چوي ٿو تہ: جيڪڏهن توکي پنهنجي محبوب جي، پنهنجي پنهون جي محبت ۾ سڪ آهي، ان سان ملڻ جي خواهش آهي، ان سان وصال جي خواهش آهي، پنهنجي منزل مقصود حاصل ڪرڻ جي تمنا آهي تہ دل جي گهراين سان، سچائيءَ سان پنهنجي پنهل ڏي پنڌ ڪر ۽ انهيءَ ۾ پنهنجو پاڻ کي بہ وساري ڇڏ:

١- هل هنئين سين هوت ڏي، پيرين ڪرم پنڌ
رائي پيچ ۾ رنڌ، رڙهہ روحاني سسئي!
٢- هل هنئين سين هوت ڏي، ڇپر چل ۾ تون
سنجهان لڏو سون، ڪوهيارو ڪيچ ڏئي.
٣- هل هنئين سين هوت ڏي، سسي ڪڻ ۾ سانڻ
جنين پانيو پاڻ، آريانڻا اوري رهيون.

شاهہ صاحب انهن سٽڙين جو ذڪر ڪندي فرمائي ٿو تہ اهي سٽڙيون متان ائين سمجهن تہ ڪيچ وڃڻ، پرين کي پسڻ، ڪا معمولي ڳالهہ، ڪو کيل يا

تماشو آهي. يا گهمڻ ڦرڻ ۽ سير تفريح جي جاءِ آهي. ڪيچ جو پنڌ اها ڪري جيڪا جيءُ مٺو نه ڪري. ڪيچ گهمڻ ڦرڻ ۽ سير تفريح جي جاءِ نه آهي. چند بيتن سان ان جي وضاحت شاهه صاحب هيئن ڪئي آهي.

١– هيج نه هوندو جن، سي ڪيئن وندر ويندئون
وهو وچ رهن، سهسين سڏن واريون.

٢– ڪيچ نه جنبڻ جاءِ، نه ڪا هلي هوت ڏي
مون سين هلي ساءِ، جا جيءُ مٺو نه ڪري.

٦– سکڻ واري سنڌ، متان ڪا مون سين ڪري
اندر جنهن اڌ، ڏونگر سي ڏوريندئون.

ساڳي سر سسئي آبريءَ ۽ سسئي (سالڪ) کي شهر جا ماڻهو روڪين ٿا ته: تون نه وڃ، رستي ۾ مشڪلاتون ۽ مصيبتون آهن. انهيءَ تي سسئي انهن کي موٽ ۾ جيڪو جواب ڏني ٿي، اهو شاهه صاحب هن طرح بيان ڪيو آهي:

١– چڪس سپ چئي، ماڙهو شهر ڀنڀور جا
ساسوٽي ڪيئن سئي، جنهن جو جانب جت وٺي ويا.

١– مونکي جي مصلحت، سون کي ڏيو ۾ جيڏيون
نهاريندس نڪري، آريـائي الـبـت
ڪنديس اوٽ عجيب جي، لکن ڏيئي لت
مرتيون شريڪت، آءٌ ڪيئن آگن سين ڪريان.

٣– مونکي مران م ساءِ، مونکي ڪان اڳي مران
لڄي لالن لاءِ، شال پونديس پير تـي.

٤– نمائيءَ جـي نجهري، روئـن ۽ راڙهــو
ڪنل جــي قلب ۾ قرب جو ڪاڙهـو
هوتن لئي هاڙهو، سپ وڳنديس رت سين.

انهيءَ کان پوءِ شاهه صاحب سسئي (سالڪ) جي سڪ ۽ محبت جو مثال پيش ڪندي، سر سسئي آبري ۾ چوي ٿو:

١- پير پٽان ٿي ڪُنرا، ڏونگر مٿي ڏي
ڦٽنا ڦڻ فقير جا، سيرون ٽمڙا سي
جهڙي تهڙي حال سين، پُري پنهون ڏي
وڃي ماڻ وري، پانهي پنڌڻ جنهن سين.

٢- پير پٽان ٿي ڪُنرا، ڏونگر مٿي ڏي
پاڻ نه پسي ڦٽنو، ڪڙهي ڪيچين ڪي
هاڙهو هوت پري، ڪوهه چاڻان ڪنءِ لنگهيا.

٣- ڪڙهي ۽ ڪڙي، پر ۾ پير پنهون جو
سڪ پڏائين سندرو، جانب لئي جڙي
لڪڻ سر لطيف چئي، سنڌ جهيڙي ۽ جهڙي
پٽي تان نه پڙي، جي عمر سڀ ايئن ڪري.

٤- ڪي ڪي ڪڙيان پير، ڪ ڪڙهان ڪيچ ڏئين لئي
اي ڏنءَ ڏيئي ڏير، پاڻان پراهان وٺا.

٥- هيڪليائي هاڻ، پوريندس پنهون ڏي
ڪنديس ڪوهيارل سين، رچي روح رهاڻ
رلي چلي چپرين، ڪنهن پر لاهيان ڪاڻ
آهيان گهڻو اچاڻ، پر سور پريان جا ساڻ سون.

٦- هيڪليائي هيل، پوريندس پنهون ڏي
آڏا ڏونگر لڪيون، سوريون سڄڻ سيل
ته ڪريلي آهڻ پيل، جي سور پريان جا ساڻ سون.

شاهه جي رسالي جي سر سسئي آبري جي مطالعي مان معلوم ٿيندو ته هن سر ۾ شاهه صاحب سسئي کي مختلف مرحلن مختلفه نونن مان مخاطب ٿئي ٿو. ڪٿي سسئي جي ڪمزوري، مجبوري ۽ بيوسيءَ جا بيت چيا اٿس ته ڪٿي وري ڪيس ڏونگر

ڏورڻ لاءِ هٿائي ٿو ته جن کي سچي محبت ۽ سڪ هوندي، سي منزل ماڳ تي پهچڻ جي ڪوشش ڪندا. جن کي هنئين ۾ حب هوندي، سي ئي ڪيچ پهچڻ ۾ ڪامياب ٿيندا. ڪٿي وري سسئي (طالب) کي مخاطب ٿي چوي ٿو ته جنهن جي ڳولا ۾ تون وندر وڙين ٿي اهو ئي توسان گڏ آهي. تون پنهنجي اندر ۾ جهاتي پائي ڏس. اهڙي طرح پٽائي گهوٽ سالڪ کي رستي جي خطرن، مصيبتن ۽ مشڪلاتن کان آگاهه ڪري ٿو.

بهرحال سسئي پنهون جي مجازي عشق ۾، حقيقي عشق جو راز سمايل آهي. ڀٽ ڌڻي سسئي پنهون جي قصي مان سالڪ کي راهه ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. هتي سسئي مان مراد آهي سالڪ يا طالب، جو دنيا جي نعمتن کي ڇڏي، حقيقي عشق ۾ پنهنجي محبوب جي وصال لاءِ سور ۽ سختيون سهي، رستي جي رڪاوٽن ۽ مشڪلاتن مان پار ٿي وڃي پنهنجي محبوب سان ملي.

پنهون مان مراد آهي حقيقي محبوب يا منزل مقصود. اهڙي طرح سسئي (سالڪ) جا مخالف يا دشمن آهن: ڏونگر، ڏاگها، ڏير، وڻڪار، نانگ بلائون، وغيره.

سسئي پنهون جي هن قصي ۾ وڏو راز رکيل آهي. حقيقي منزل جا طالبو هن مان سٺو سبق وٺي سگهن ٿا. سسئي، هڪ ڪمزور مظلوم عورت، بيوسيلي، بي‌مددگار، ڏکن ڏاکڙن جي پرواهه نه ڪري پنهنجي حق جي ڳولا ۾ ڏونگر ڏوري ٿي ته سالڪ به ان مان سبق وٺي پنهنجي حقيقي مالڪ سان ملڻ لاءِ دنيا جي سڀني خوشين ۽ نعمتن کي ڇڏي انهيءَ راهه تي هلي، آخر وڃي پنهنجي منزل تي پهچي. آخر ۾ هتي شاهه سائين جا ٻه بيت ڏيڻ مناسب سمجهان ٿو:

اول آخر آهين، هلڻ منهنجو هوت ڏي
ٻورهيو سندو ٻورهيتن، والي ڪيم وڃاءِ
سو مون ٽورو لاءِ، جنهن جيڏري ملان جت کي.

اڏيون آئون اڃاڻ، مون سڱ سڃاڻي نه ڪيو
هوند نه سٽيم هيتري، ڪوهياري جي ڪاڻ
وتيءَ جي رهاڻ، جيءَ اڙايم جت سين.

جناب سيد "منظور" نقوي

سر آبريءَ جي موسيقي

گرامي قدر حضرات!

جي اُئين آهي تہ حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي عليہ الرحمة راڳ جو دلداده هو، جي اُئين آهي تہ حضرت شاه لطيف پنهنجي ڪلام جو بنياد راڳن يا سرن تي رکيو. جي اُئين آهي تہ شاه لطيف جي محفل ۾ لطيفي ڪلام سُر يا راڳ ۾ ڳايو ويندو هو، جي اُئين آهي تہ شاه لطيف وفات تائين راڳ جو ساٿ نہ ڇڏيو ۽ جي اُئين آهي تہ شاه لطيف راڳ جي ڪري الله جي قرب حاصل ڪرڻ واري نعمت کي ڏنو ڇڏيو. جيئن سلطان الاولياء جي تذڪرن ۾ مذڪور آهي. تہ شاه لطيف جو راڳ بہ لطيفي ڪلام جيتري ئي اهميت رکي ٿو. ۽ اُئين بہ چئي سگهبو تہ لطيفي ڪلام جسم آهي ۽ راڳ روح. لطيفي ڪلام تيستائين غيرمؤثر آهي، جيستائين ان کي راڳ ۾ نہ ڳايو وڃي. جيڪڏهن شاه جي ڪلام ۾ راڳ ايترو ضروري آهي، تہ پوءِ شاه جي راڳ تي بہ ايتري تحقيق ضروري آهي جيتري سندس ڪلام تي. مگر افسوس آهي تہ سنڌ جي راڳن تي عموماً ۽ حضرت شاه لطيف جي راڳ تي خصوصاً ڪوبہ ڌيان نٿو ڏنو وڃي. فقط انگريزي تي ڪوهياريءَ جي ڏن ۽ راڳي مان ڪافي ڇوڙ مان سنڌ جي موسيقي جي ڪابہ خدمت نٿي ٿي سگهي، تاوقتيڪ نائڪن ۽ گائڪن، محققن ۽ مدققن جو ڪو سيل (Cell) نہ قائم ڪيو وڃي، جيڪو شاه لطيف جي راڳ ۽ سنڌ جي موسيقيءَ

کي صحت سان مرتب ڪري، وڄايل راڳ ڳولي ڪڍي ۽ شاه جي راڳ جي انهي نئي انداز کي، جيڪو مروج آهي، نڪاري اجاري عوام جي اڳيان پيش ڪري. مينهائي چنڊائي ڪو هڪ اڌ مضمون لکرائڻ يا پڪل دل سان ڪا ڪوشش ڪرڻ سنڌ جي موسيقيءَ جي خدمت نه ڪرڻ جي برابر آهي.

حضرات! اڄ اسين هتي انهي لاءِ گڏ ٿيا آهيون ته حضرت شاه لطيف جن جي سر سسئي آبري جي باري ۾ پنهنجا خيال پيش ڪريون.

حقيقت هيءَ آهي ته سسئي آبري، آبري يا ايري جي نالي سان ڪوبه راڳ، راڳ جي پراڻن ڪتابن ۾ نٿو ملي ۽ نڪي اهو راڳ سنڌ جي عوامي ڪچهرين ۾ مروج آهي. البت اهو راڳ حضرت شاه لطيف جا راڳي، شاه جي راڳ ڪرڻ مهل سر سسئيءَ ڪان پوءِ ڳائيندا آهن، ۽ ڪو محقق اڄان ٿي انهي وڄايل ۽ معدوم ٿيل راڳ جا اهڃاڻ حاصل ڪري سگهي ٿو - ڇو جو هتي هنڌان ڪٿان به انهيءَ راڳ جي نشان ڏهي ممڪن نه آهي.

حضرت شاه لطيف جي راڳ ڳائڻ وارن سان راڳ اخذ ڪرڻ جا به ٽي طريقا آهن، هڪ تند تنوار سان ۽ ٻيو ڇيڙ سان.

تند تنوار ۾ فقراء اهي غير منظم سر استعمال ڪندا آهن، جن کي موسيقي جو قانون قبول نه ڪري سگهندو. ڇوجو انهن ۾ تيور، شڌ ۽ مڌم جو ڪوبه امتياز معلوم نه ٿيندو آهي ۽ ٻيو هي ته تند تنوار وارا سر ووي ڇيڙ جي سرن سان نه ملندا آهن. تند تنوار سان ڪنهن راڳ جي صحيح شڪل اخذ ڪرڻ مشڪل آهي. ٻيو طريقو آهي ڇيڙ مان راڳ جي شڪل اخذ ڪرڻ جو. ان لاءِ آءٌ گذشته مقالن ۾ چئي چڪو آهيان ته حضرت شاه لطيف جن جي راڳ جو موجوده انداز اهڙو آهي جنهن مان ڪلياڻ ۽ يمن ڪلياڻ ۽ ڪنيات ۾ ڪو

فرق نظر نٿو اچي. سڀني راڳن جي ادائگي تقريباً هڪ جهڙي نظر ٿي اچي. ادائگي مهل ٻين راڳن ۽ 'وو - وو' چوڻ ۽ ڪيڏاري ۽ 'ڀر ڀر وو' چوڻ سان راڳ جو انداز بدلجي نٿو سگهي. ان ڪري چيز مان راڳ جي صحيح شڪل اخذ ڪرڻ به مشڪل امر آهي. تاوقتيڪ موجوده ادائگي جي انداز کي سوڌي سنواري ڪنهن صحيح هنڌ تي نه ٻيهارجي. هتي هڻ ڳالهه کي هرگز هرگز وسارڻ نه گهرجي ته شاه لطيف جو ڪلام موسيقي جي مضبوط بنيادن تي رکيل آهي، ان ڪري اسين موسيقي جي بنيادي اصولن کي نٿا وساري سگهون.

هن مختصر بحث سان اهو معلوم ٿيو ته شاه لطيف جي راڳ جي موجوده ادائگي مان ڪنهن به راڳ جي شڪل اخذ ڪرڻ مشڪل آهي. تند تنوار فقط هنرمنديءَ جو اظهار آهي ۽ چيز محض ادائگي جو نالو آهي. ان ڪري هاڻي اسين حق بجانب هونداسين جي اسين حضرت شاه لطيف جي ڪنهن راڳ کي ڳولڻ لاءِ قرائن ۽ آثار ڪان ڪم وٺون. انهن ڪرڻ سان موسيقي جي معياري اصولن تي يقيناً اسين ڪنهن نج سنڌي راڳ کي ظاهر ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي وينداسين ۽ انهن وڃايل راڳ به وري حاصل ڪري سگهنداسين ۽ نوان نج سنڌي راڳ ايجاد ڪري سنڌ جي موسيقيءَ جي ڪماحقه خدمت به ڪري سگهنداسين.

سسئي آبري يا آبري به سنڌ جو هڪ وڃايل راڳ آهي، جنهن کي موجوده زماني ۾ ڳولي لهڻ مشڪل آهي. مگر موسيقي جي معياري اصولن مطابق انهن ضرور چئي سگهبو ته هن نج سنڌي راڳ ۾ ڪنهن سنڌي راڳ جا لڇڻ ضرور هوندا، ۽ موسيقي جي قانون جي لحاظ سان ڪنهن سنڌي راڳ ۾ هي لڇڻ هئڻ ضروري آهن:

١- رکب ۽ ڌيوت ڪومل هئڻ گهرجن:

يعني ته آروهي ۽ امروهيءَ ۾ رکب ۽ ڌيوت ڪومل هئڻ گهرجن. ائين ڪرڻ سان راڳ ۾ سنڌي لچڻ نمايان ٿيندو.

٢- گنڌار ۽ نکاد جا سر تيور هئڻ گهرجن.

يعني ته آروهي ۽ امروهي ٻنهي ۾ گنڌار ۽ نکاد جا سر تيور هئڻ گهرجن. ائين ڪرڻ سان راڳ ۾ سنڌي لچڻ نمايان ٿيندو.

انهي قانون مان هي معلوم ٿيو ته ڪنهن به راڳ جي آروهي ۽ امروهيءَ ۾ هي سر ضرور لڳندا.

کرج، رکب ڪومل، گنڌار تيور، ڌيوت ڪومل ۽ نکاد تيور.

باقي به سر، مڌم ۽ پنچم، انهن لاءِ قانون هي آهي ته ڪنهن به راڳ سان هڪ ئي وقت تي ٻئي سر ڪڍي نه سگهبا. ان ڪري سسئي آبريءَ جي راڳ ۾ مڌم پنچم ٻئي، يا ٻنهي مان ڪو به هڪ ضرور استعمال ڪبو، مگر هن شرط ساڻ ته ڪنهن به مروج راڳ سان ٺهڪي نه اچي.

جيڪڏهن هن راڳ ۾ اسين شڌ مڌم جو سر شامل ڪنداسين ته پوءِ هن راڳ جي ڳائڻ جو وقت عموماً صبح جو پهر ٿي ويندو ان ڪري تيور مڌم ٿي صحيح سر معلوم ڏو ٿئي. اهو هن ڪري به جو حضرت شاهه لطيف جي راڳ ۾ سر آبري، سر سهڻي کان پوءِ ڳايو ويندو آهي.

باقي پنچم جو سر لڳائجي يا نه؟ يا رڳو آروهيءَ ۾ لڳائجي يا رڳو امروهيءَ ۾؟ ان لاءِ مناسب آهي ته مڌم جو سر لڳائجي. ائين ڪرڻ سان پوربي ٺاٽ ظاهر ٿيندو ۽ پوءِ پوربي ٺاٽ جي معروف راڳن جهڙوڪ: پوربي، پوريا ڌناسري، ڌناسري، بسنت، سري راڳ، ديپڪ، مالوي، گوري وغيره کان هٽي ڪا راڳ جي شڪل قائم ڪجي ته موسيقي جي قانون جي لحاظ سان نج سنڌي راڳ جي شڪل ظاهر ٿي پوندي، جنهن کي اسين 'سر سسئي آبري' چئي سگهنداسين.

مٿين ڏسيل موسيقي جي قانون جي آڌار تي اسين نه صرف وڃايل سر ڳولهي لهي سگهنداسين، بلڪ ”ڪئين نج سنڌي راڳ ايجاد به ڪري سگهنداسين.

آءٌ وري به اهو عرض ڪندس ته شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز وارا فقط تاليفن تي ڌيان نه ڏين پر تصنيف ۽ سنڌ جي موسيقيءَ ڏي به ڌيان ڏين، ته جيئن سنڌ جي ثقافت کي ڪو خاطرخواه فائدو رسي سگهي.

سيد نجف علي شاه "ڪمتر" نقوي

سرآبري جي لغت ۽ معنيٰ

معزز حضرات! سنڌي ٻوليءَ جي ادبي تاريخن ۽ سنڌي ٻوليءَ جي باري ۾ مختلف مضمونن ۽ تقريرن ۾، اسين پڙهندا ۽ ٻڌندا پيا اچون ته، سنڌي ٻولي، سنسڪرت ۽ ان مان نڪرندڙ مختلف شاخن، جهڙوڪ: پالي، اپڀرنش يا وراچڊ اپڀرنش زبانن مان نڪتي آهي. اهو به هڪ انداز فڪر آهي، جيڪو پيڙهين کان وٺي اسان جي ذهنن تي مسلط ٿيل آهي. اسين جيڪڏهن سنڌي ٻوليءَ جي باري ۾ ڪجهه لکڻ چاهيندا آهيون ته، انهي تي نظريه کي بنياد بنائي، ان تي پنهنجن خيالن جي ديوار تعمير ڪري ويندا آهيون. اهو انداز فڪر گهڻي وقت کان وٺي اسان ۾ رائج ۽ مروج آهي. ليڪن منهنجا دوستو! عام اصول ۽ بهتر طريقو ته اهو آهي ته جيڪڏهن ڪنهن به مسئلي تي اظهار ڪجي ته ان جي باري ۾ تصوير جا ٻئي رخ نظر ۾ رکجن. ڪنهن به نظريه تي تدبر ڪرڻ کان اڳ ۾ ان جي مختلف پهلوئن کي خيال ۾ رکي، ان باري ۾ موافق ۽ مخالف دليلن جو پوريءَ طرح جائزو وٺڻ کان پوءِ غور و فڪر ڪبو ته ڪنهن صحيح نتيجي تي پهچي سگهبو.

ڇا واقعي سنڌي زبان، سنسڪرت ٻوليءَ يا ان جي بعض شاخن مان پيدا ٿي آهي؟ اڄوڪي دانشورن جي محفل ۾ آءٌ انهي تصور يا انهي تصوير جو ٻيو رخ پيش ڪري،

ارباب دانش کي غور ۽ فڪر ڪرڻ جي دعوت ڏيندس. ممڪن آهي ته انهي نهج تي تدبر ڪرڻ سان اسين ڪنهن صحيح نتيجي تي پهچي سگهون. سنڌي ٻوليءَ بابت انهي وانگر نظريه جي مخالفت ۾ اڻين چئي سگهجي ٿو ته، سنڌي ٻولي به عربي ۽ سنسڪرت زبانن وانگي، هڪ بنيادي، مڪمل ۽ قديم زبان آهي. جيڪڏهن ڪنهن به ٻي ٻوليءَ جا ڪي لفظ يا گرامر جون ڪجهه ترڪيبون، سنڌي زبان سان، ڪنهن حد تائين ملندڙ جلندڙ آهن ته ان جو اهو مطلب نه آهي ته ڪو سنڌي ٻولي انهي زبان مان نڪتي آهي، پر ان جي برعڪس اڻين به چئي سگهجي ٿو ته خود آهي زبانون سنڌي ٻوليءَ مان نڪتيون آهن يا انهن ٻولين تي سنڌي زبان جو گهرو اثر پيل آهي. سون وٽ انهي نظريه جي موافقت ۾ گهڻائي دليل آهن، وقت جي تنگيءَ جي ڪري، انهن مان ڪي ٿورا دليل پيش ٿو ڪريان.

موئن جي دڙي جي کوٽائيءَ مان هٿ آيل آثار قديمه جي مطالعي مان اهو ثابت ٿي چڪو آهي، ته اڄ کان پنج هزار سال اڳي به سنڌي زبان موجود هئي ۽ ان کي لکڻ لاءِ، پنهنجي هڪ مخصوص قسم جو رسم الخط هو. هاڻي جيڪڏهن اهو تصور ڪجي ته سنڌي ٻولي سنسڪرت يا انجي ڪنهن شاخ مان نڪتل آهي ته پوءِ موئن جي دڙي واري سنڌيءَ جي صورتخطي به سنسڪرت، هندي يا ديوناگري الف بي ۾ هجي ها. ليڪن ان جي برعڪس، موئن جي دڙي واري سنڌيءَ جي الف بي اهڙي آهي جو انهي جهڙي الف بي دنيا جي ٻي ڪنهن به ٻوليءَ ۾ موجود ڪانه آهي. اهوئي سبب آهي جو سڀ دنيا جا ماهر، اڃان تائين دڙي مان هٿ آيل لکتين کي صحيح نموني سان پڙهي ۽ سمجهي ڪونه سگهيا آهن.

منهنجي محترم ۽ قابل صد احترام استاد، جناب ڊاڪٽر نبي بخش صاحب بلوچ جن جي تحقيق مطابق، پاڪستان جي

اتريڻ سرحد تي، سوات ۽ چترال جي واديڻ جي نزديڪ، هڪ اهڙي به وادي آهي، جنهن جا رهاڪو اڄ به سنڌي ٻولي ڳالهائين ٿا. سنڌي به اُها قديم سنڌي جنهن ۾ ڏيهي ڪي ٻڙد چيو ويندو هو. اهڙي قديم سنڌي ٻولي پاڪستان جي انتهائي ڏاکڻين سرحد، يعني ڪاروڇاڻ، گهوڙاٻاري ۽ ڪيٽي بندر وارن علائقن ۾ اڃان تائين ڳالهائي پئي وڃي. اُتي اڄ به ڏيهي کي ٻڙد چوندا آهن. شاهه عبداللطيف ڀٽائي گهوٽ عليہ الرحمة جن به سسئيءَ جي هڪڙي بيت ۾ فرمايو آهي ته:

"ڏاگهنئون ڏيرن، جي آندا ٻڙد ڀنڀور ۾"

انهي مان اهو ثابت ٿو ٿئي ته هڪڙي اهڙي همہ گير زبان، جيڪا پنجن هزارن سالن کان به وڌيڪ پراڻي هجي، جنهن کي پنهنجو هڪ اهڙو انفرادي رسم الخط هجي، جيڪو دنيا جي ٻي ڪنهن به ٻوليءَ ۾ رائج نہ هجي ۽ اهڙي زبان جيڪا پنجن هزارن سالن کان وٺي، هڪ وسيع علائقي ۾ ڳالهائي، لکي ۽ پڙهي پئي وڃي، تنهن کي ڪنهن ٻي زبان مان نڪتل سمجهڻ، احساسِ ڪمتري نہ آهي ته ٻيو ڇا هي؟

انهن دليلن کان سواءِ هڪ دليل اهو به ڏني سگهجي ٿو ته جن ٻولين جي باري ۾ اهڙين چيو وڃي ٿو ته سنڌي زبان انهن ٻولين مان نڪتل آهي، انهن ٻولين جي الف بي ۽ سنڌي ٻوليءَ جي الف بي ۾ ڪي قدر تفاوت موجود آهي. سنڌي الف بي ۾ ڪي حرف اهڙا به موجود آهن، جيڪي انهن ٻولين ۾ گهٽو ڪري ڪونہ آهن. ان جي مثال لاءِ سنڌي الف بي جا حرف ٻ، ڄ ۽ ڳ پيش ڪري سگهجن ٿا. جيڪڏهن ڪو چوي ته اهي حرف ڪڇي، ڪاٺياواڙي، گجراتي، جتڪي يا اوڏڪي زبان ۾ رائج آهن، ته ان باري ۾ آءٌ انهن چوڻ کان ڪونہ ڪيبائيندس ته اهي سڀ ٻوليون يا ته سنڌي زبان مان نڪتل آهن، يا ته انهن ٻولين تي سنڌي زبان جو گهرو اثر پيل آهي. اهو يقين آهي ته ڪوبہ معترض

ائين ڪونہ چئي سگھندو تہ جن ٻہ ٻولين جي الف ب ۾ ٻ، ڄ ۽ ڳ جا حرف استعمال ٿين ٿا، انهن ٻي ٻولين مان سنڌي زبان نڪتل يا پيدا ٿيل آهي. ڇو جو جيتري قدر منهنجو مطالعو آهي، ايتري قدر آءٌ يقين سان ائين چئي سگھان ٿو تہ دنيا جي جن ٻہ ٻولين جي الف بي ۾ ٻ، ڄ ۽ ڳ جا حرف اچن ٿا، انهن سڀني زبانن اڄ تائين ڪلاسيڪل زبان جو درجو حاصل ڪونہ ڪيو آهي ۽ ان جي برعڪس سنڌي ٻولي، صديون اڳ ۾ ڪلاسيڪل درجو حاصل ڪري چڪي آهي. صرف انهيءَ هڪڙي دليل جي آڌار تي بہ سنڌي ٻولي پنهنجي انفراديت جو نعرو هڻي سگھي ٿي. باقي ايترو چئي سگھجي ٿو تہ گذريل پنجن هزارن سالن ۾ سنڌي صورتخطيءَ ۾ مختلف ۽ نمايان تبديليون ٿينديون پئي رهيون آهن، جن جو ٻوليءَ جي ڳالهائڻ يا پڙهڻ تي ڪوبہ خاص اثر ڪونہ پيو آهي ۽ هزارن سالن جي گذرڻ جي باوجود بہ سنڌي ٻولي پنهنجي انفراديت قائم رکيو پئي اچي.

انهي ڪري مون، اڄوڪي محفل ۾ پيش ڪرڻ جي لاءِ اهڙي اکر جو انتخاب ڪيو آهي، جنهن ۾ 'ڳ' جو حرف استعمال ٿيل آهي، ۽ انهيءَ "ڳ" جي استعمال جي ڪري، پڪ سان ائين چئي سگھجي ٿو تہ اهو خالص سنڌي ٻوليءَ جو اکر آهي ۽ ڪنهن بہ ٻي زبان مان هٿ آيل ڪونهي. اهو اکر آهي 'مارڳ'. شاهہ صاحب سر حسينيءَ جي هڪ وائيءَ ۾ چيو آهي تہ:-

جي هوند ڏٺائون .... وڃيڏيون.... حال منهنجو هڙو جهڙو
چڙهي نہ سگھان جوٽيين، مارڳ مٿاهون
ڏکيءَ سندي ڏيچ ۾، ڏونگر ڏنائون
وينديءَ ڪيون وڻن سين، سسئيءَ سڪائون.........الخ.

اهو 'مارڳ' جو لفظ سڄي رسالي ۾ نو (٩) دفعا استعمال ٿيل آهي. ڪمال اهو آهي تہ اهو لفظ سواءِ سسئيءَ جي سُرن

موت يا خون جي خون بها، يا ديت، يا قتل جو صلو خود محبوب ۽ مطلوب ٿيو پوي. شاه صاحب فرمائي ٿو ته:

ڪنارو ۽ ڪوس، اڳ آريءَ ڄام جي
ديت آهي دوس، مارڳ ۾ مئن جي.

جيڪڏهن ڪو سات پنهنجي منزل مقصود ڏي روان دوان آهي ته، اهڙي سات کان وڇڙيل يا غفلت جي ڪري پوئتي رهجي ويل، هنن اکرن ۾ پنهنجي افسوس جو اظهار ٿو ڪري:-

اڄ به وسائي اوليين، مٿي مارڳ ماڪ
پنوه نيائون پاڻ سين، تازيون پڇي طاق
هيهات هيهات لما توعدون، سچي ٿي اوطاق
ڇُڪيءَ چوري چاڪ، هاڙهي هوت هلي وئا.

شاه صاحب هڪ سچي پچي صوفيءَ وانگر پاڻ کي جڏو ۽ ڪمزور سمجهندي، پنهنجي محبوب کي ستائي ٿو ته، طاقت ۽ توانائيءَ جو سرچشمو ته تون ٿي آهين، آءٌ هڪ بي طاقت ۽ محتاج ماڻهو آهيان. جيڪڏهن تنهنجي توه ٿيندي ته مون لاءِ مٿانهون مارڳ به سولو ٿي پوندو:

جي هب نه هلڻ سگهنا، سي جڏا ميڙ جليل
لنگهائي لطيف چي، نجڻ ڪيچ قليل
وساري وسيل، ستان مارڳ ڇڏين.

شاه صاحب بلڪل انهيءَ خيال جو آهي ته وصال ته پري رهيو، پر مارڳ ۾ سري وڃڻ جي لاءِ به محبوب جي مدد جي ضرورت آهي. اڻ واقف ماڻهوءَ جي لاءِ، ڪنهن رهبر ۽ سونهين کان سواءِ، وڏا برپٽ ڏورڻ، ٽڪ ٽيندڙ ٽر ٽيلهڙ، ۽ منجهائيندڙ جهنگ جهاڳڻ، نه صرف مشڪل پر ناممڪن آهي. تنهن ڪري شاه صاحب وري به ورجائي ٿو چوي ته:

واقف نہ وڻڪار جي، باري سجهڻ ٻر
ور وسيلا سپريـن، ڏڪيس ڏوري ڏر
لهج لال لطيف چي، ڪانڌ مٺيءَ جي ڪر
ولهي ڪري ورا متان مارڳ ڇڏيين.

آخر ۾ ايترو عرض ڪندس تہ هڪ مڪيہ ۽ بنيادي زبان جي شاهوڪاريءَ جو هڪڙو اهو بہ ثبوت آهي تہ، اهڙي زبان ۾ هڪ ٻئي سان لاڳاپو رکندڙ شين جا نالا بہ صوتي توڙي معنوي لحاظ سان ذري گهٽ هڪ جهڙا هوندا آهن. جيئن هن مضمون مان ثابت آهي تہ سنڌي ٻوليءَ موجب جيڪو رستو منزل تائين پهچائي ٿو، ان رستي جو نالو آهي "مارڳُ" ۽ جيئن تہ رستي جو سڌو سنئون لاڳاپو منزل مان هوندو آهي، تنهن ڪري سنڌي ٻوليءَ ۾ منزل جو نالو رکيو ويو آهي 'مارڳُ'۔ مارڳ ۽ ماڳ جي اُچارن ۾ جيڪا هڪ جهڙائي ۽ يڪسانيت آهي، ان جا مثال دنيا جي ٻين مڪيہ ۽ بنيادي زبانن ۾ تمام ٿورا ملندا. هڪ ٻئي سان لاڳاپو رکندڙ شين جي نالن رکڻ ۾، تلفظ جي بہ جيڪا هڪ جهڙائي ۽ يڪسانيت، سنڌي ٻوليءَ قائم رکي آهي، ان جا ڪيترائي مثال پيش ڪري سگهجن ٿا. جيئن تہ اهو هڪ دلچسپ ۽ جداگانہ موضوع آهي، تنهن ڪري انهي موضوع تي ڪنهن ٻئي مضمون ۾ اظهار خيال ڪيو ويندو.

جناب عبدالغفور بلوچ نقشبندي

سر سسئي آبريءَ جو مطالعو

شاھ صاحب جو ڪلام بحر بي پايان آھي، پاڻ معرفت جي سمنڊ جا بيبها موتي ۽ هيرا پنهنجي رسالي ۾ گڏ ڪري ڇڏيا اٿن. شاھ صاحب جو ڪلام جامع آھي، جڻ درياءَ کي ڪوزي ۾ بند ڪيو ويو آھي. شاھ صاحب پنهنجي بيتن ۾ ھڪ ئي وقت ڪيترا راز سمائي ڇڏيا آھن ۽ ھر ھڪ بيت جون ڪيتريون ئي جدا جدا معنائون نڪري سگهن ٿيون. شاھ سائين جي ڪلام تي صحيح ۽ مڪمل راءِ ڏيڻ واري چاڻ تہ مون ۾ ڪانهي، پر خريدارن يوسف وانگر شريڪ محفل ٿي خدمت ۾ ڪجھ پيش ڪريان ٿو.

اولياءالله، قرب الاهي حاصل ڪرڻ جا ٻہ طريقا انتخاب فرمايا آھن، جن ذريعي طالب پنهنجو مقصد حاصل ڪري سگهي ٿو. انهن مان ھڪ محنت ۽ رياضت ذريعي قرب حاصل ڪرڻ آھي، جنهن کي سالڪ مجذوب چئجي ٿو. ٻيو وري مجذوب سالڪ آھي، جو عشق ۽ محبت جي ذريعي قرب الاهي ۽ روحاني راز حاصل ڪري ٿو. مجذوب سالڪ تمام جلد پنهنجي حقيقي محبوب کي حاصل ڪري وٺي ٿو.

شاھ صاحب عشق ۽ محبت جي ذريعي سلوڪ الله جو قائل آھي، انهي ڪري پاڻ عشق جا داستان ڳاھيا اٿس، جيئن: مومل راڻو، هير رانجهو، سهڻي ميهار، سسئي پنهون وغيره. انهن سڀني داستانن ۾ عشق سمايل آھي، انهي ڪري پاڻ انهن مجازي

عاشقن جا مثال ڏيئي، طالبن کي حقيقي عشق حاصل ڪرڻ جي ترغيب ڏيڻ فرمائي اٿس.

سر سسئي آبري ۾ به شاهه صاحب عشق جي راهه ۾ هلندڙ طالبن کي نصيحت ڪئي آهي ته: اي راهه رباني ۾ هلندڙ سالڪو! توهان عبرت وٺو ته هڪ ضعيف عورت پنهنجي محبوب کي ماڻڻ لاءِ ڪيڏا نه ڏک ۽ ڏاکڙا ڏٺا، مصيبتون ۽ تڪليفون برداشت ڪيون، مگر همت نه هاريائين. اهڙي طرح اوهان به جمال الاهي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪمربند ٿي اڳتي وڌو، سڪ جو ٿمر ڪٺو، عاجزيءَ جو لباس پايو، توڪل جو ترهو پڏو ۽ غفلت جي ننڊ کان سجاڳ ٿيو. محبوب جي جمال ۽ بي‌مثال صورت ۾ پاڻ کي محو بڻايو ته ته محبوب ماڻي سگهو.

شاهه صاحب سر آبري جي شروع ۾ محبوب جي حسن ۽ جمال ۾ موهجي وري وري سندس ديدار لاءِ بيتاب ٿي وڃڻ جو مثال ڏيندي فرمائين ٿا:

پسي جهاجهه جمال جي جنهن پيتي پڪ
اپر اڳاهون ٿيو سور انهي کي سڪ
هڏ نه پڄهن هڪ، سدا ساڻر سير ۾.

پاڻ فرمائين ٿا ته جڏهن محبوب جو ديدار ٿيڻ سان يا سندس نگاهه پوڻ سان عاشق محبت جو پيالو پئي ٿو، تڏهن سندس اڃ وڌيو وڃي ۽ هڪ ديدار کان پوءِ وري پئي دفعا ڏسڻ جي طلب وڌي ٿي. جيئن جيئن محبوب جو مشاهدو ٿيندو ويندو تيئن تيئن شوق ۽ محبت جي اڃ زياده ٿيندي. انهيءَ بيت جي تائيد ۾ اڳتي فرمائين ٿا:

محبت جن جي من ۾، تن تشنگي تار
پي پيالو اڃ جو، اڃ سين اڃ اڻپار
پنهون پاڻ پيار، ته اڃ سين اڃ اجهائيان.

يعني جيترو محبوب جو ديدار ڏيندو ويندو، اوترو ئي محبت ۾ اضافو ۽ ديدار جي اڃ وڌيڪ ڏيندي. اڳين بيتن ۾ شاهه صاحب محبوب جي خوشنودي حاصل ڪرڻ لاءِ حوصلي کي بلند رکڻ ۽ همت سان اڳتي وڌڻ جو تاڪيد ڪيو آهي. فرمائين ٿا:

پسي ڏونگر ڏاهه، جن هلڻ ۾ هيٺي ٿئين
لانجي لڪ لطيف چئي، پنڌ ڪيچڻ ڪاهه
ٻچي ٻورج سڱي، بلوچاڻي ٻاهه
ان وڙائتي ور جي آسر هڏ ۾ لاهه
جو اڪيئون اوڏو آهه، سو پرين پراهون ۾ چئو.

پر فرمائين ٿا ته عشق جي راهه ۾ طعنا، تنڪا، جهون، جهون ۽ پيا جيڪي خطرا ڏونگرن جي مثال آهن، انهن کي ڏسي پنهنجي همت نه هار ۽ محبوب جي ڳولا ۾ لانچي هل. جڏهن ڪو پري جو پنڌ هوندو آهي ته پوري تياري ڪبي آهي، اهڙيءَ طرح شاه صاحب فرمائين ٿا ته طالب پنهنجو ذڪيو آهي، ان کي جوان مردي ۽ بلند حوصلي سان سلوڪ ۾ هلندو رهي.

شاه صاحب عشق جي سفر ۾ رهبر ڪامل جي مدد جي ضرورت لاءِ هدايت ٿو ڪري، ڇو ته اها راه جيڪا اڻانگي آهي، ان ۾ رهبر جي ضرورت آهي. پاڻ فرمائين ٿا:

واقف نه وڻڪار جي، ٻاري سڄڻ ٻر
ور وسيلا سپرين، ٽڪيس ڏوري ٽر
لهج لعل لطيف چئي، ڪانڌ سنيءَ جو ڪر
ولهي ڪري ور، سچو مارڳ سنئين.

پاڻ فرمائين ٿا: انهيءَ عشق واري راه ۾ واقفيت به ڪانهي، ۽ نفس ۽ شيطان به وڏا دشمن به مقابلي ۾ آهن. انهن بلائن کان بچائي، پار اڪارڻ لاءِ ڪامل رهبر جي ضرورت آهي،

ڇاڪاڻ تہ اڻواقفي سبب نفس جي بلائن ۾ ڦاسي پئبو، تنهنڪري اي واٽ جا سونهان، محبوب مرشد، پنهنجي مدد فرمائي هن منزل کان ٽپايو. پيا بہ بيت ساڳئي سر ۾ گهڻا آهن تہ سفر اڻانگو آهي، ٿر وغيره بہ ڪونهي. وڏيون بلائون وغيره لانگهڻ تي آهن، انهي ڪري رهبر جي مدد ضروري آهي.

ٽئي فصل ۾ شاه صاحب جن فرمائين ٿا تہ: دل هڪ آئينو آهي، جنهن مان محبوب جو مشاهدو ٿيندو، انهي ڪري پنهنجي اندر ۾ محبوب کي ڳول.

ڇو وڃين ونڪار، هت نہ ڳولين هوت کي
لکو ڪهن لطيف چئي، پاروچو پئي پار
نائي نيڻ نهار، تو منجهه ڏيرو دوست جو.

هنن بيتن ۾ شاه صاحب دل جي اندر جهاتي پائي، محبوب جي ڳولڻ جو ڏس ڏنو آهي تہ حقيقي محبوب جو گهر تنهنجو سينو آهي، ٻاهر ڳولڻ اجايو آهي، انهيءَ ڪري پنهنجي اندر ۾ ڳول. حديث شريف ۾ آهي تہ: ”مومن جي دل الله جو گهر آهي“ ۽ هڪ ٻي حديث شريف ۾ آهي تہ ”آءٌ آسمان ۾ سمائجي نٿو سگهان، تنهنجي نور جي جاءِ مومن جي دل آهي.“

هيٺين بيتن ۾ بہ دل جي صفائي جو ڏس ڏنو اٿن تہ محبوب دل ۾ ملندئي.

هل هٿين سان هوت ڏي، پيرين ڪر م پنڌ
راڻي پيچ م ونڌ، رڙهہ روحاني سٽئي.

وري ٻئي بيت ۾ فرمائين ٿا:

هل هٿين سان هوت ڏي، ڇپر ڇل م تون
منجهان لڏو مون، ڪوهيارو ڪيچ ڏئي.

هنن بيتن ۾ شاه صاحب دل جي اندر ڳولڻ جو ڏس ڏنو آهي، ۽ پاڻ فرمائين ٿا تہ مون کي بہ معرفت جو خزانو دل مان حاصل ٿيو آهي.

سڀني روحاني رهبرن جي اها تحقيق آهي تہ دل ۾ توجہ ڪرڻ ۽ مراقبي جي ڪثرت سان اندر جي اڪ روشن ٿي پوندي آهي. هي سڀ معرفت جون ڳالهيون آهن، جيڪي ڪنهن وليءَ ڪامل جي صحبت سان حاصل ٿينديون آهن. اڳين بيتن ۾ شاهہ صاحب نفس جي سڃاڻپ بابت فرمائين ٿا تہ: جنهن نفس کي سڃاتو تنهن رب کي سڃاتو.

پنهون ٿيس پاڻهي، سسئي جو سمگار
من عرف نفسہ فقدعرف ربہٗ، اهوئي آچار
جو وندر ۾ واهار، سو سودو سريس هٿهين. ۱

نفس جي معرفت خدا جي معرفت آهي. پاڻ حديث شريف جو حوالو ڏيئي فرمائين ٿا تہ: نفس جو هڪ وڏو حجاب هو، جنهن خدا پاڪ کان پري ٿي وڪيو. جڏهن نفس مطيع ٿيو ۽ پنهنجي انانيت ڇڏي هڪ طرف ٿيو تہ پوءِ ساڳيو انسان مظهر حق بڻجي ويو. انسان منجهان ئي نور الاهي چمڪڻ لڳو. وري اڳتي فرمائين ٿا تہ:

پنهون ٿيس پاڻهين، ويئي سسئي جي سونہ
خلق آدم عليٰ صورتہ، وٺ منجهہ ورونہ
چري منجهان چونہ، ڪٿي هوت هنج ڪيو.

هن بيت ۾ حضرت آدم عليہ السلام جي پيدائش ۽ ملائڪن جي سجدي ڏانهن اشارو آهي تہ آدم عليہ السلام ۾ جڏهن پنهنجو روح ڦوڪيائين تڏهن آدم عليہ السلام جي حقيقت خدا پاڪ جي انوارن سان پرجي ويئي، تنهنڪري مسجود ملائڪ ٿي. ڇاڪ آدم جي سامهون ملائڪن جو جهڪڻ اصل خدا پاڪ جي نور کي ئي جهڪڻ هو. ان مان معلوم ٿيو تہ آدم عليہ السلام ۾ خدائي نور سمايل آهي. جيڪڏهن بشريت جو پردو هٽي وڃي تہ پوءِ حق کان سواءِ ٻيو ڪجهہ بہ نہ آهي. اڳتي فرمائين ٿا تہ:

هوت تنهنجي هنج ۾، ڍڍين ڪوه ڍهي
وفي انفسکم افلا تبصرون، سوجهي ڪر سهي
ڪڏهن ڪانه وئي، هوت ڳولڻ هٿ تي.

هن آيت شريف ۾، جيڪا شاه صاحب ڪم آندي آهي، الله تبارڪ و تعاليٰ فرمايو آهي ”آءٌ نه توهان منجهه آهيان پوءِ مونکي ڇو نٿا ڏسو؟“ يعني توهان جي باطن ۾ منهنجو نور سمايل آهي، پوءِ مون کي ٻين جاين تي ڇو ٿا ڳوليو. اڳتي فرمائين ٿا:

هوت تنهنجي منجهه ۾، ڍڍين ڪوه پريان
ونحن اقرب اليه من حبل الوريد، تنهنجو توهين سان
پنهنجو آهين پاڻ، آڏو حجبن ڪي.

هنن بيتن ۾ شاه صاحب فرمايو آهي ته نفس جو حجاب محبوبن جي مشاهدي ۾ رڪاوٽ آهي، نه ته هن آيت موافق الله پاڪ فرمائي ٿو ته ”آءٌ ساهه جي رڳن کان به ويجهو آهيان“، مگر بي فرمانين ۽ گناهن جي ڪارڻ سبب دل جو آئينو بي‌نور ٿي پيو آهي، بس اگر انهيءَ دل واري آئيني جي صفائي ٿي وڃي ته هوند الله جو نور دل ۾ جهاتي پائڻ سان ملي وڃي. حقيقت ۾ نفس خدا کان حجاب آهي.

حضرت امام مجدد الف‌ثاني ۽ سندس غلامن تحقيق ڪئي آهي ته انسان ڏهن لطيف شين جو مرڪب آهي، جن مان پنج عالم امر جا، ۽ پنج عالم خلق جا. هي بحث طويل آهي. مختصر عرض ته انهن لطيفن مان عالم امر جي لطيفن جو مقام عرش کان مٿي آهي. مگر جيئن ته انسان دنيا جي غفلتن ۽ حرص هوس ۽ نفساني سٽن سبب اهل وطن کي وساري ويٺو، مگر جيڪڏهن هن کي ڪنهن ڪامل جي صحبت نصيب ٿئي ۽ هن جي اندر جون اکيون کلي پون ته هوند پنهنجي حقيقت سڃاڻي

ولي. مگر انهيءَ حقيقت حاصل ڪرڻ لاءِ به ڪنهن هڪ ڪامل رهبر جي ضرورت آهي. پاڻ فرمائين ٿا:

اوجهڙ اسونهين، ڏيهه گهڻو ئي ڏوريو
سگهڙ ري سونهين، پهتي ڪانه پنڌ ڪري.

هن بيت ۾ سونهين يعني رهبر طرف توجه ڇڪائيندي فرمائين ٿا ته ڪو اڻ سونهون مسافر پنهنجي منهن پيو هلي، مگر منزل مقصود تي هرگز نه پهچندو ۽ واٽ تي جهنگلي جانورن جو لقمو بڻجي ويندو. اهڙي طرح الله پاڪ جي ڳولا لاءِ به هڪ ڪامل ولي الله جي صحبت جي ضرورت آهي. اڪيلو منزل مقصود تي پهچڻ محال آهي، ڇاڪاڻ ته نفس ۽ شيطان به دشمن واٽ تي گمراه ڪرڻ لاءِ موجود آهن. هيٺئين بيت ۾ وري شريعت مطهره تي عمل ڪرڻ ۽ حضور ﷺ عليه وسلم جي اتباع طرف توجهه ڏيندي فرمائين ٿا:

واهه وڃاءِ ۾ سو، پٺيءَ جنهن پنڌ ڪريان
جنا ڇپر پرينءَ جا، پير پرنيان تو
بر بورائو جو، سو لڳي مٿان لتڙين.

پاڻ فرمائين ٿا ته جن واٽن تان حضور ﷺ هليا آهن، انهن کي نفساني خواهش ۽ رواجن جي ذريعي نه ميٽيو، جو اهي ئي سندن نقش قدم رهبري لاءِ نشان آهن، جن جي روشني ۾ ئي محبوب تائين پهچي سگهبو.

آخر ۾ وري به رهبر ڪامل جي اطاعت ۾ گم ٿيڻ يعني "فنافي الشيخ" جو مقام حاصل ڪرڻ جو ڏس ٿا ڏين!

سڄ ته سوز پرائيين، آءُ ڇپائون اڄ
ٻولي ٻي نه سکيا، ٻاڻ چوندا پڄ
واڇي وٽ ۾ وڄ، پڌ ته پرائي لهين.

هن بيت ۾ شاه صاحب فرمائين ٿا ته خدا وارن اڄ صحبت لاءِ سڏ ڪيو آهي، ان ڪري سندن سامهون ادب سان

ويهجي ۽ گفتگو ٻڌجي ۽ پنهنجي طرفان ڪجهه نه ڳالهائجي، تا ته نفس جي وڏائي کان آزاد ٿي سگهجي. خدا وارن جي شان ۾ فرمائين ٿا:

ڪنُ ٿي ڪيڇُ ڪڇيو، ڪڇ ۾ ڪڇيائون
وهي نه وٽيءَ جيتري، ان وٽ آئـــون
وڏي وڏائون، هـو جـو وڻ هنن جـو.

هنن بيتن ۾ الله وارن جي ساهمون خاموشي جو حڪم فرمايو اٿن ته جن جي اندر مان 'آئون' وارو فخر مٽجي ويو آهي، انهن جي ساهمون نه ڪڇ، ڇاڪاڻ ته هنن هستي ۽ فخر وارو وڻ ٿي وڏي ڇڏيو آهي.

حاصل مطلب ته شاهه صاحب هن سر ۾ روحانيت جي طالبن کي استقامت، مرشد ڪامل جي تلاش، قلب جي صفائي ۽ نفس جي تزڪيه جو امر فرمايو آهي، ته جيسين هن راهه ۾ سچائي ۽ همت سان نه هلبو، مرشد ڪامل کان فيض حاصل نه ڪري سگهبو. نفس جو مجاهدو ۽ قلب جو تصفيو نه ڪبو، تيسين معرفت جا ميوا کائي نه سگهبا. هن سُر ۾ مختصر طور مون روحاني رمزن تي روشني وڌي آهي، حقيقت ۽ گهرائي ۾ پهچڻ لاءِ مون جهڙي نا اهل جي ڪهڙي مجال آهي.

جناب پروفيسر مير محمد ٻچو

سر آبريءَ جو مضمون ۽ موضوع

شاهه عبداللطيف ڀٽائي جو رسالو سچ پچ ته معنيٰ جي موتين جي هڪ اهڙي مالها آهي، جنهن جي قيمت جي ڪٿ ڪرڻ مشڪل ته ڇا بلڪ ناممڪن ٿي ڇنجي ته بہ ڏوهي. ٿو ويندو ته شاهه صاحب سسئي جي ڪردار کي اجاگر ڪرڻ لاءِ سڄا سارا پنج سر پنهنجي شعر ۾ ڇيا آهن. ان مان ٿي سسئي جي اهميت جو اندازو آساني سان لڳائي سگهجي ٿو. دعويٰ سان چئي سگهجي ٿو ته شاهه صاحب انهن سڀني سرن ۾ سسئي جي جذبات، احساسات، مقصد ۽ عمل جو مؤثر نمونو پيش ڪيو آهي.

جيتري قدر سر سسئي آبري جو تعلق آهي ته ان جي مطالع بعد هيءَ ڳالهه چٽيءَ طرح معلوم ٿئي ٿي ته هن سر جو مکيہ موضوع فراق، مضمون محبت يا ٻين لفظن ۾ سڪ چئجي ته بہ ٺهي. گويا مقصد سان محبت ۽ ان ڏي عمل ئي هن جي ڪردار جا مکيہ موضوع آهن.

هن سر ۾ سڄا سارا ١١ داستان، وايون ۽ ڪجهه متفرقه بيت آهن. داستان پهرين جي ١٩ بيتن ۽ هڪ وائي جي مطالع بعد هيءَ راءِ قائم ڪري سگهجي ٿي ته سندس مکيہ موضوع محبت آهي. ان کي شاهه صاحب پنهنجي فڪر مطابق نهايت ئي سهڻي نموني نکيري نروار ڪيو آهي. آخر محبت آهي ڇا؟ ۽ ان جو رد عمل ڇا آهي؟ فقط هن بيت مان محبت جو مذڪور سولائي سان معلوم ٿي ويندو. شاهه صاحب فرمائي ٿو ته:

محبت جڻ جي من ۾، تن تشنگي تار
پي پيالو اڃ جو، اڃ سين اڃ اُڃياو
پنهون پاڻ پيار، ته اڃ سين اڃ اُجهائيان.

محبت ۽ تشنگي، سانڍ تار تشنگي لازم ملزوم ٿيو پون. گويا عمل ۽ رد عمل ظاهر ٿيو پوي. شاهه صاحب اڃ جو نهايت ئي عمدي نموني اظهار ڪري، حقيقت کي واضح ڪري ڇڏيو آهي. اڃ اسات آهي، پياس آهي، فراق ۽ عشق پڻ. ان جي اُجهائڻ جو وسيلو به اڃ ئي پيو پڌائي. گويا وصل جي پيالي پيئڻ سان فراق جي مشڪل آسان ٿي سگهي ٿي.

ڪن بيتن ۾ وري شاهه صاحب خودي ۽ حجت کي، ڪائڻ ۽ هٽائڻ جي هدايت ڪئي آهي. دنيا مها چار آهي، ان ۾ جيڪو ڦاٿو ته ڦٿڪيو. ان مها ساگر سان پار پوڻ لاءِ يا ڏاڍي ڏونگر ڏورڻ لاءِ ڀٽائي صاحب جي قول مطابق "لَنءُ" جي ضرورت آهي. ان ڪري ته حج وڃائي هلڻ جي صلاح ڏنائين ۽ خودي ڪان پري هٽي پريتئون يعني بي‌غرض محبت اختيار ڪرڻ جي تلقين ڪيائين. هتي دنيوي تڳڻ ڏاڳڻ کي ٽوڙبو ته اميد جي راهه آساني سان ملي ويندي. جيئن فرمايائين ته:

مهد محتاجي ڪري، پنءِ پير ڪنيج
ڪيميائي! ڪيچ ڏي حج مَ هلائيج
ڀاڻ ڌار پريتئون، سنئي سان ڪنيج
نا اميدي نيج، ته اوڏي ٿئين اميد کي.

داستان پنڃي ۾ شاهه صاحب مطلوب کي ملڻ لاءِ هيءَ هدايت ڪري ٿو ته طالب کي ويسرو ٿي ويهڻو نه آهي، بلڪ اصل منزل يا مقصد ماڻڻ لاءِ ڪيچ ڪاهڻو آهي. ڀوءِ ان راهه ۾ جيڪڏهن ڪيس ڏاڍين ڏونگرن، سوڙهن لڪن ۽ ڀڃڙن سان مهاڏو ڏيڻو پوي ته به انهن کي هٽائي اڳتي وک وڌائڻي آهي. بظاهر طالب سسئيءَ جهڙي ڪمزور زال ذات لاءِ هيءَ

Soorih Mirani

حقيقت ڪجهه مشڪل پئي معلوم ٿئي، ته به ان ڪان بد دل ۽ بزدل ٿي مقصد کي ڇڏڻو نه آهي، بلڪ انهن جي هيبت ڪان ضرورت پوڻ تي هوت جي حمايت لاءِ وڏي سڏ واڪو ڪرڻو آهي. جيئن شاهه صاحب فرمايو ته:

واقف نه وڻڪار جي، پاڻي ڪنهن نه پاءِ
جبل جلدايون ڪري تڪ ڏيڪاري نه تاءِ
لکي لڪ لطيف چئي، معذورن مٿاءِ
اٿي اوڏو آءُ، جت هوت هيڪلي آهيان.

هن هڪل بعد غافل سالڪ ۽ طالب کي آگاهي حاصل ٿي سگهي. ان لحاظ ڪان هن داستان جي مضمون جي لحاظ ڪان موضوع غفلت ۽ آگاهي سڏي سگهجي ٿو.

جيتري قدر داستان ٽئين جو تعلق آهي ته شاهه صاحب وحدت الوجود جي اڙانگي مسئلي کي نهايت ئي آساني سان سمجهايو آهي. جڏهن طالب، مطلوب جي محبت ۾ محو ٿي وڃي ٿو ته ان جي وچ واري منزل دور ٿي وڃي ٿي، گويا طالب ۽ مطلوب هڪ ٿيو پون. هن منزل ماڻڻ لاءِ خودي جهڙي شيءِ کي ختم ڪرڻو پوندو ۽ ان جي جاءِ تي سڪ يا محبت جي راهه اختيار ڪرڻي پوندي. جيئن شاهه صاحب فرمايو ته:

هلي هنئين سين هوت ڏي، سيسي ڪٽي مَ ساڻ
جنهين پانيو پاڻ، سي آريانا اوري رهيون.

گويا مضمون ۽ موضوع جي لحاظ ڪان هن داستان ۾ خودي ڪائي، پاڻ پري ٿي، ساجن جي سڪ اختيار ڪرڻي آهي. داستان ۵ ۾ به هن نازڪ مسئلي کي اهڙي نموني سلجهائي سمجهايو ويو آهي.

داستان ۶ ۾ شاهه صاحب ڪيچ پهچڻ لاءِ ڪن شرطن کي واضح ڪيو آهي. گويا مطلوب سان ملڻ لاءِ جن ڳالهين جي اول ضرورت پوي ٿي، تن کي شاهه صاحب چٽيءَ طرح بيان

ڪيو آهي. ڀيرئين بيت ۾ ٿي شاهه صاحب هيئن فرمايو ته:

هيج نه هوندو جن، سي ڪيئن وندر ويندئون
وهو وچ رهن، سهسين سڏن واريون.

وندر وڃڻ لاءِ اول ته هيج، شوق محبت ۽ عشق جي ضرورت آهي. رڳو سڏن جي گهرج نه آهي. چاڪاڻ ته وندر ووڙڻ لاءِ، بک، اڃ، ڏک، ڇپر مطلب ته هر مصيبت سان منهن ڏيڻ لاءِ تيار رهڻو آهي، بلڪ ان تي عمل به ڪرڻو آهي. هتي ته ساهه ۽ سرَ جو به سانگو نه ڪرڻوآهي. رڳو سڏ ڪرڻ سان ساڄن ٿو ڪورو ملندو؟ هتي ته اڪيلو عمل ڪرڻو آهي. سرتين جو سهارو يا سکڻ جو ساٿ ڇڏڻو آهي. بلڪ اندر اڏ ڪرڻو آهي. جئين شاهه صاحب فرمايو ته:

سڏائتي سيڪا، بک نه باسي ڪا
جهي تيهي ذات جي جنبش ڪانهي جا
مون سين هلي سا، جا جيءَ مٿو نه ڪري.

يا

سکڻ واري سڏ، متان ڪا مون سان ڪري
اندر جنين اڏ، ڏونگر سي ڏوريندئون.

گويا هتي شوق ۽ عمل جي ضرورت پوندي، تڏهن ته وندر ووڙي سگهبي. داستان ٦ ۾ هن ڳالهه جي شاهدي ملي ٿي ته طالب کي جيڪا مطلوب جي صحيح منهن مبارڪ جي جهلڪ حاصل ٿي آهي ۽ ان کان پوءِ انهي وارداتي ڪيفيت جو ڪنهن رڪاوٽ سبب سلسلو ٽٽي ويل ٿو ڏسجي. ان بعد فراق جي ڪيفيت ۾ طالب (سسئي) جيڪي آهون ۽ داهون ٿي ڪري ان کي وري وري ورجايو ويو آهي، جيئن هن بيت سان شاهدي ملي ٿي ته:

پنيو جو پنيور ۾، ڪاڪل ڏٺم ڪال
هٿيا تنين جي حال، زلف جي زاف ڪيون.

يا

هاڻ نه جيان جيڏيو، زلف زاف ڪياس

ڪاڪل آءُ ڪنياس، پنهنجو پنهور ۾.

ان سلسلي جي ٽنهي جو واحد سبب سسئي ننڊ ڪي بڻي ڪري. گويا سالڪ کي آگاهي بعد وري غفلت نهوڙي ڇڏيو آهي. جنهن هڪ جاءِ ڪولي پڌايانئين ته:

پرين جـو پاڙو سونهين ننڊ نهوڙيو.

مضمون ۽ موضوع جي لحاظ کان غفلت ۽ آگاهي کي ڪولي بيان ڪيو ويو آهي. اهڙي ريت ٻنهي سر پڻ انفرادي خواه اجتماعي طور انهي مضمون ۽ موضوع تي لڳ ڀڳ ڦري رهيا آهن. مجموعي طور هن سڄي سر جو مضمون عشق، فراق، وصل، خودي، سڪ، ڏک، غفلت ۽ آگاهي جي چوگرد پيو ڦري.

جناب 'معمور' يوسفاڻي

سُر آبريءَ ۾ صرفي ۽ نحوي ترڪيبون

حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحه نه رڳو تخيل جو سمونڊ، فڪر جو دريا ۽ شعر جو شاهه آهي، پر هو دنيا جي سڀني شاعرن جو شهنشاهه پڻ آهي. سندس ڪلام جو اهو مقام آهي، جو ان جي اڳيان سنڌي ٻولي جي گرامر بابت لکيل سڀ ڪتاب هيڻا ۽ جهيڻا، موڙهل ۽ مٺل آهن، ۽ اهي جيسين سندس ڪلام جي روشنيءَ ۾ نه لکبا، تيسين اڌورا ۽ اڻ پورا رهندا.

ٻوليءَ کي پرکڻ لاءِ گرامر جي ڄاڻ ضروري آهي، پر جنهن ٻوليءَ جو گرامر به اڃا اڻ ڦوليو، اڻ ڳوليو ۽ اسارو پيو آهي، تنهن جو ڄاڻڻ ۽ نه ڄاڻڻ ٻئي برابر آهن، ۽ ضرورت آهي ته انهيءَ ڏس ۾ ڪجهه ڪجي! پر ڪري ڪير؟ چو ته چوڻ سولو ۽ ڪرڻ ڏاڍو ڏکيو آهي، ۽ اهو ڏکيو تڏهن سکيو ٿي سگهندو، جڏهن ان لاءِ عشق، جنون ۽ هيج هوندو. ڀٽ ڌڻيءَ کهڙو نه سٺو چيو آهي ته:

هيج نه هوندو جن، سي ڪيئن وندر وينديون
ويهو وڃ رهن، سهسين سڏن واريون.

لاکيڻي لطيف جي انهيءَ فيصلي ۽ اسان جي ادبي ڪارنامن کي سامهون رکي، جيڪر تپاس ڪنداسون ته تحقيقي ميدان تي اسان کي، گهڻو تڻو مڙني هلڪڙو ۽ مٺاڇرو ڪم ڏسڻ ۾ ايندو، جيڪو ڪنهن به حالت ۾ اطمينان بخش ڪونه آهي.

اهو سڀ انهيءَ ڪري ٿيو آهي، جو اسان جي ڪيل ڪم جو گهڻو ۽ وڏو حصو، رڳو 'مقالاهني' ۽ 'ٽيڪ ويڪ'

لاءِ ٺيل آهي. جنهن لاءِ نه فقط شهرت پسند اديب ڏوهاري آهن، پر پارکن ۽ چاڻن جي مصلحت ۽ ماٺ، ۽ اڄاڻن ۽ چاپلوسن جي 'واهه واهه' پڻ جوابدار آهن.

هيڙي ماحول لاءِ فارسي ٻوليءَ جي مشهور شاعر 'صائب' ڪهڙو نه سٺو ۽ صحيح چيو آهي:

صائب دو چيز ميشڪند قدر شعر را
تحسين نا شناس، سڪوتِ سخن شناس.

هن منزل تي جڏهن پاڻ ڏي ۽ پنهنجي محنت ڏي ڏسون ٿا ته چوڻو ٿو پوي ته:

مٺي ماڻيءَ سين مامرو، اڃا پهو انڌن.

هتي سوال ٿو اٿي ته انهن جو نمو ٿئي، يا جو ٿيو آهي؟ تنهن جو جواب به پٽ ڏٺيءَ وٽان ملي ٿو ته:

سڏانتي سيڪا، ٻڪ نه ٻاسي ڪا.

پيا حضرات اعاڳالهه مڃين يا نه مڃين، پر آءٌ پنهنجي پاڻ لاءِ صاف صاف چوندس ته: شاهه سائين بابت سنهنجو ڪيل سورو ڪم، جو هڪ شروعاتي ۽ ٻاراڻي ڪوشش آهي، جنهن کي منزل جي ويجهو وڃڻ لاءِ به وڏي محنت ۽ مشاڪت جي ضرورت آهي. جيڪا شايد سون جهڙي سڌڙئي جي نصيب نه به ٿئي.

مٿين حقيقتن کان پوءِ اهو واضح ٿي ويو ته سنهنجو اڇوڪو مضمون، جنهن جو عنوان "سر سسئي آبري ۾ صرفي ۽ نحوي ترڪيبون" آهي، سو به اهڙو ئي هوندو، جهڙا اڳوڻا ڏاڍوڙا ۽ جهوتون.

هتي اهو پڻ معلوم هجي ته سر سسئي آبري، جنهن ۾ ڏونگر ڏوري جو بيان آهي، تنهن جي ڪنهن به هڪ پهلو تي قلم ڪشندي، اهيءَ سر منجهان، پٽ ڏٺيءَ جو فيصلو سامهون اچي ٿو ته:

اندر جنين اڌ، ڏونگر سي ڏوريندي‌ون.

۽ انهيءَ کان پوءِ جڏهن پنهنجي اندر جو جائزو ٿو وٺجي ته صاف ۽ چٽو پيو ڏسجي ته:

اندر ڪارو ڪانءَ، ٻاهر ٻولي هنج جي.

۽ هتي وري اهو به ظاهر ٿو ٿئي ته هنج هجڻ يا ڪانوَ، ٻر ڏونگر ڏورڻ لاءِ سک، چڪ، همت ۽ استقلال جي ضرورت آهي، جيڪي سپني گڏوگڏ ته سسئي کي نه نصيب ٿيا هئا، ۽ جنهن جي جرئت واري ڪارنامي کان متاثر ٿي، لطيف سائين کيس پنجن سرن ۾ ڳائي، سدا جيئري بنائي ڇڏيو.

ٻئي طرف اسين فقط اهو چوندا سون ته ”سر سسئي آبري“ ٻارهن داستانن تي مشتمل آهي، جنهن ۾ ڊاڪٽر گربخشاڻي جي ترتيب موجب ١٤٧ بيت ۽ ٢١ وايون آهن ۽ ڊاڪٽر بلوچ صاحب جي ترتيب موجب ١٧٤ بيت ۽ ١٥ وايون آهن.

هتي ٻئي پاسن کي پاسيرو رکي، رڳو بيتن جي ٻولي ۽ بيهڪ وغيره جي جاچ وٺبي، ته به لفظي ڪمال ۽ جمال کي داد ڏيندي زندگي گذري ويندي، جنهن لاءِ پري وڃڻ جو ضرور ئي ڪونهي، هتي سونهن ۽ سگهه جي ثبوت لاءِ، هيٺ ڏنل مصرع ڪافي ٿيندي، جنهن ۾ سليس ۽ سلوڻي ٻوليءَ ۾، هڪ ’موصوف‘ جون پنج صفتون، گڏي بيان ڪري، فصاحت، بلاغت، سلاست، جدت ۽ ندرت جو عظيم مثال قائم ڪيو ويو آهي. اها مصرع آهي:

اڌر، نڌر، اپري، اوڳي، اوائي.

اهڙي طرح هن سر ۾ رائو ريلڻ، ٿر ٿيلڻ، پؤ پيلڻ، پند پارڻ، لڪ لانگهڻ، سگ ساهڻ، ڏونگر ڏورڻ وغيره جا سهڻا ۽ سلوڻا محاورا ڏسي، چونو ٿو پوي ته اهي ڄڻ سنڌوءَ جون لهرون آهن، جيڪي موتي ڪٿيو پيون آڇين، ۽ انهن سان ٻنا لاڳاپيدار اسم، جهڙوڪ ڪنارو ۽ ڪوس، ٻهڻ ۽ ٻچڙو،

جيڄڻ ۽ جهوري، ڏک ۽ ڏوراپو، ڏليون ۽ ڏونر، سڱ ۽ سياڪو، جيءُ ۽ جسو وغيره ڇڏڪ هنجڻ جون جوڙيون آهن، جيڪي ڪنول جي گلن سان ڳنڍ صاف ۽ سڌري تلاءَ ۾ پيون ترن.

نه رڳو ايترو پر واسطيدار پڻا فعل، جهڙوڪ: پيهان پڇايان، گهائي گهماني، ڏري ۽ ڏاري، ڪڙهي ۽ ڪڙي، جهيڙي ۽ جهڙي، مڙي ۽ ملائي، لڏي ۽ لاڏ ڪري وغيره گويا مهراڻ ۽ هاڪڙي جو سنگم آهي، جنهن جي سونهن ۽ ساراهه لاءِ لفظن جو ليم به وڏو مسئلو آهي.

هاڻي جيڪڏهن انهي مسئلي کي ٿورو وڌيڪ ته مسئلن مان مسئلا پيدا ٿيندي قصو وڃي ٿو وڌندو، تنهن ڪري اهو پاسو اتي ڇڏي، اصل مقصد تي اچجي ٿو، جنهن ۾ مذڪور سر جون صرفي ۽ نحوي ترڪيبون بيان ڪرڻيون آهن، جنهن لاءِ مختصر طور اهو چوندس ته صرف ۽ نحو جي ڄاڻو عالمن صرف جي وصف لکندي فرمايو آهي ته:

”صرف جي معنيٰ آهي ڦيرو يا چڪرو، جنهن جي چڪر ۾ اچي، لفظ جدا جدا شڪلين ۾ اچن ٿا ۽ ڌار ڌار صورتون اختيار ڪن ٿا.“

اڃا به وڌيڪ وضاحت لاءِ هيئن چئي سگهبو ته:

”صرف ٿي اهو علم آهي، جنهن جي ذريعي، اها خبر پوي ٿي ته لفظن جون جدا شڪليون ڪهڙيون آهن ۽ اهي ڪيئن ٿيون ٿين.“

صرف جا اڪثر صيغا، لفظن ۽ آوازن جو مرڪب آهن. جيڪي ٻن قسمن ۾ ورهائي سگهجن ٿا، جن مان پهريون قسم آهي.

مرڪب با مقصد. جنهن موجب، هن سر ۾، مصدر مان صفت، اسم مان صفت، ظرف ۽ فعل، ظرف مان فعل ۽ اسم، فعل مان اسم، صفت مان فعل، فعل جي تصغير، اسم جي تصغير، اسم

جي وڏائي، اسم جو عدد، اسم جي جنس، فعل بالواسطو، امر استقبال، اسم فاعل، اسم مفعول، معنوي مصدر، ناڪاري فعل ۽ معطوفي جو بيان اچي ٿو. جنهن جو خاڪو هيٺين طرح آهي:

اسم مان صفت

(الف) اسم جي پونئان 'يار' ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن: ڪوهه + يار = ڪوهيار. "ڪونهي ات **ڪوهيار**، جت تو پيو پاڻيهو."

(ب) اسم جي پويان 'يارو' ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن: ڪوهه + يارو = ڪوهيارو. "منجهان لڏو سون، **ڪوهيارو** ڪيچ ڏئي."

(ج) اسم جي پويان 'آرو' ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن: سونهن + آرو = سونهارو، جمع سونهارا.
"هو جي هليا هوت **سونهارا**، سون وهيڻا، پنهونءَ سڱيڻا."

(د) اسم جي پويان 'آٽو' ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن: جور + آٽو = جوراٽو. "واقف نه ونڪار جي، جت جبل **جوراٽو**."

(هه) اسم جي پويان 'آٽي' ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن: بلوچ + آٽي = بلوچاٽي. "پڇي پورج سڀئي، **بلوچاٽي** باهه."
قاصد + آٽي = قاصداٽي. "**قاصداٽي** ڪار، ڪين رسائي ڪيچ کي."
آري + آٽي = آرياٽي. "ڪرها ڪاهيو سيان ڪيچي آئون **آرياٽي** عرض چوندي."

(و) اسم جي پويان 'ياٽي' ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن: جوڳ + ياٽي = جوڳياٽي. "جيها **جوڳياٽي** ٿيان، مونکي جهل م پاءِ."
بند + ياٽي = بندياٽي. "**بندياٽي** پنهور ۾ آهيان

آنهان ڏر.“

(ز) اسم جي پويان ’آئتو‘ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن: وڙ + آئتو = وڙائتو. ”ان وڙائتي ور جي
آسر هڏ م لاهه.“
سنڌ + آئتو = سنڌائتو. ”سنڌائتي سينهن جيئن،
ويل وڏويل وسان.“
سڌ + آئتو = سڌائتو. ”سڌائتي سيڪا، ٻڪ نه
ٻساسي ڪا.“

(ح) اسم جي پويان ’ايتي‘ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن: ور + ايتي = وريتي جمع وريتيون. ”وريتيون
ورو، آءٌ نه ورنديس ور ري.“

(ط) اسم جي پويان ’اي‘ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن: ڪيچ + اي = ڪيچي. ”ڪرها مَ ڪاهيو ميان
ڪيچي، آئون آرياڻي عرض چوندي.“
ست + اِي = ستي. ”ني ستي، پڌ سندرو، پرت
پنهون سين پار.“

(ي) اسم جي پڇاڙي وارو ’واو‘ ڪيرائي، باقي پويان ’آت‘
ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن: پورهيو – و = پورهي + ات = پورهيت جمع پورهيتن.
”پورهيو سندو پورهيتن، والي ڪم وڃاءِ.“

اسم مان ظرف

(الف) اسم جي پويان ’اي‘ ملائڻ سان ظرف ٺهندو آهي.
جيئن: ويسر + اي = ويسري. ”ساڪيئن ويهي ويسري،
جا گهاڻي گهماني.“

(ب) اسم جي پويان ’آٽي‘ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن: ڏينهن + آٽي = ڏينهاٽي ”ويٺي پسان پاڻ ۾،
ڏونگر ڏيهاٽي.“

(ج) اسم جي پويان 'ايٺو' ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.

جيئن: وهم + ايٺو = وهمٺو ⎫ "هو جي هليا هوت سونهارا،
سڳ + ايٺو = سڳيٺو ⎭ سون نه وهيٺا، پنهنجون سڳيٺا"

اسم مان فعل:

ڀيرو اسم مان ڀيرياڻين فعل ٺاهيل آهي.
"سو تون صاحب آهين، جو نه ڀيرائين پان"

جهيڙو = جهيڙي = ⎫ "ڪن سر لطيف چئي،
جهڙ = جهڙي = ⎭ سنڌ جهيڙي ۽ جهڙي."

ڀهو = ڀهايان = "جانب ضعيفي سين پنهنجون ڀهايان."
ٻاڪار = ٻاڪاريو = "ڏکي ڪٿي ڏرن ۾، ٻاڪاريو ٻانهون."
ٻچاڙ = ٻچاڙي = "سا منڊ مري نه جيئي، پيئي ٻچاڙي پاڻ."
توار = تواريو = "طيورن تواريو، پنهنجا پڇاڻان."
پلاڻ = پلاڻيو = "ساجهر سات پلاڻيو، تو پلاڻيو پوءِ ٿي."
سمنگ = سمنگيو = "سيئن سوالي سمنگيا، داتا ڏيئي دان."
اڪنڊ = اڪنڊيو = "توکي ساريو ساهه، اڪنڊيو آهون ڪري."
گمات = گماني = "اڏن نڌن ايري، گمڻ گماني."
گهاءُ = گهائي = "سا ڪيئن ويهي ويسري، جا گهائي گماني."
پڌر = پڌاريائين = "ڪري پيڪ پنهنجا سين، پڌاريائين پاڻ."
چڻڪ = چڻڪن = "تيئن سي چڻڪن چت ۾، جيئن سا گهنڊيءَ لار."
لهس اسم مان لهسيو فعل ٺهيل =

"لڳي ڪوسو واءُ، لوڪ مڙيوئي لهسيو."
سڄ = سڄائي = "جي سڄائي سڪ، ته پڄ سگهي سسئي."
سمجهه = سمجهيو = "سسئي ڪين سمجهيو، ڏوري آري ساڻ."
لوچ — لوچي = "ساهان اوڏو سپرين، لوچي تان نه لهن."
اڄ = اڄيو = "اندر جنين اڄ، ٻاٽي اڄيو ان ڪي."

اسمن جي وڏائي

هن سر ۾، اسم جي وڏائيءَ جو فقط هڪ نمونو مليو آهي، جيڪو هن طرح آهي:

(١) اسم جي آخر وارو 'واءُ' ڪيرائي پويان "ٽ" ملائڻ سان، اسم جي وڏائي ٿيندي يا 'اسم مڪبر' ٿي پوندو.

جيئن: واڇو ـ و = واڇ + ٽ = واڇٽ.

"ولهيءَ جي وهان ۾ **واڇٽ** سيءُ وڇايو."

اسم جي ننڍائي يا تصغير

(الف) اسم جي پويان "ڙو" ملائڻ سان، اسم جي ننڍائي ٿيندي آهي يا اسم تصغير ٿي پوندو آهي؛ ۽ اسم جي آخر ۾ جيڪر "واو" هجي ته اهو ڪيرائي، پويان "ڙو" ملائبو. جيئن:

جنڊ+ڙو = جنڊڙو "ويٺي گهر گهوري، مٿان پرين **جنڊڙو**"

چاچي+ڙو = چاچيڙو، جمع چاچيڙا

"پنهونءَ **چاچيڙن** کي رڏي کيڻ ڪارايو."

جهوپڙو ـ و = جهوپ + ڙو = جهوپڙو، جمع جهوپڙا.

"پاڻيءَ مٿي **جهوپڙا**، مورڪ اڃ مرن."

(ب) اسم مونث جي حالت ۾ پويان "ڙي" ملائڻ سان اسم جي ننڍائي ٿيندي.

جيئن: وات+ڙي = واتڙي، جمع واتڙيون.

"وهن **واتڙين** تي، ڪيڇين ري ڪهو."

(ج) اسم جي پويان "ل" ملائڻ سان به اسم جي تصغير ٿيندي.

جيئن: آئي +ل = آئيل = آيل.

"آيل آئون اڪاج، پول پروچي وترو."

(د) اسم جي پويان "آڪو" ملائڻ سان، سندس ننڍائي ٿيندي آهي، ۽ جن اسمن جي پويان "واو" هجي، انهن جو "واو" ڪيرائي، پوءِ "آڪو" ملائبو. جيئن:

ور + آڪو = وراڪو: "ويٺين ناهه وراڪو، ستين ڪونهي سڪ."

ڀهو ـ = ڀهه + آڪو = ڀهاڪو: "آءُ وجهي آڳ ۾، ڀچنديس پوءِ ڀهاڪو."

ليو ـ و = ليه + آڪو = لياڪو: "وڃ ۾ پوءِ وصال ۾، لڪ ۾ پوءِ لياڪو."

(هه) اسم جي پويان "اي" ملائڻ سان به اسم جي تصغير ٿيندي آهي. جيئن:

ٻروچ + اي = ٻروچي: "موت ٻروچي لاءِ، ڪنين ڪنر پائيان."

فعل جي ننڍائي يا تصغير

هن سر ۾ فعل جي ننڍائي جو فقط هڪ نمونو مليو آهي، جنهن جا مثال، هيٺين طرح آهن.

(١) ماضي مطلق واحد جو آخري "واءُ" ڪيرائي پويان "ڙو" ملائڻ سان فعل جي ننڍائي ٿيندي. جيئن:

ويو ـ و = ويه + ڙو = ويڙو "ويڙو ساٿ وهي، تو ننڊائي نه لهي."

ٿيو ـ و = ٿيه + ڙو = ٿيڙو، جمع ٿيڙا.

"ڦٽيا ڦر فقير جا، سيرون ٿيڙا سي."

فعل مان اسم

هن سر جي بيتن ۾، فعل مان اسم ٺاهڻ جا چار نمونا مليا آهن، جيڪي هن طرح آهن:

(الف) امر واحد جي آخري "اعرابن" جي تبديل.

جيئن: لڌُ مان لڌ: "پڇي پوءِ پٽڻ ڪي، لکن ۾ لڌ لاهي."

آماڻُ = آماڻ: "سپين جي سيد چئي، آهي ات آماڻ."

ياجَ = ياج: "سونڪي پانڻي ياج، ڏير ڏوراڻا هليا."

جهل = جهلَ: ”جيجا جو ڳيائي ٽيان، مونکي جهل م پاءِ.“
پورُ = پور: ”سيڻن ڪارڻ سسئي، پيئي پراهين پور.“
(ب) ساڳي شڪل هوندي، فعل ٿي اسم ٿين. جيئن:
چاڻَ = چاڻَ: ”ولي چلي چيرين، چام وڃايم چاڻ.“
(ج) امر واحد جي آخر ۾ اکرن جي تبديل سان اسم ٺهن. جيئن:

ڪاءِ جي همزي بدران ج = ڪاجُ:
”اڳيان اٺي ان کي، خوب نه پڪم ڪاج.“

ڳاءِ جي آخري زير پيش ۾ مٽائي، همزي کي ج ۾ بدلائن. جيئن.
ڳاءِ = ڳاج = ”ميڙي آپ سرتيون، نکي ڳايم ڳاج.“
(د) امر واحد جي پويان ڪي ”اکر“ يا ”آواز“ وڌائي اسم ٺاهن.

جيئن: امر واحد + اکر = اسم
ڏي + ج = ڏيج (ڏاج) ”پهلي ٿي پاڻهي سين، ڏکي ڏيج ڏيکاريو.“
کي + ڻ = کيڻ، جمع (کيڻ) ”پنهون چاچيڙن کي، رڏي کيڻ ڪارايو.“
ڏور + اپو = ڏوراپو. ”ڏک ڏوراپو، سيڻن کي صريح لو.“
ني + اپو = نياپو. ”رکي ڳل ڳلن تي، نينهن نياپو ڏيندا.“
پڇ + اڙو = پڇاڙو. ”پنڌ نه پڇاڙو، اڻ ڪوڙي ڪان ڪري.“
نيڪ + ائي = نيڪيائي. ”پرڻائي پنهونءَ سين، نيڪيائيءَ نکڙايو.“
ڪاڄ + اوڻي = ڪاڄوڻي. ”ڪيئم ڪاڄوڻي، وڏم جو ڳ جتن لئي.“
ڪاهه + اوڙي = ڪاهوڙي. ”جا پر ڪاهوڙين، سا پر سڪي سسئي.“
چڪ + اِي = چڪي. ”چڪيءَ چنائين، پنڌ مڙوئي پب جو.“
چاٽ + اي = چاٽي. ”ڪيڏ پنهون ڏي ڪاهي،
چاٽيءَ روح چريو ڪيو.“
ٽڙ + اي = ٽڙي. ”اديون عبداللطيف چئي، لڳم تن ٽڙي.“
پرچ + آ = پرچا. ”پيڙ پرچا ناهه ڪو، ڪنهن جنهن ڏاهه ڏين.“

بڇ + آ = بڇا۔ "وهه ۾ وساري ٻڇا ڪر ۾ ٻنڌ جي."

مار+او = مارو۔ "اولاڪن اڇي، معذور تي مارو ڪيو."

ميڙاءِ+او = ميڙائو۔ "تہ سپيريان جي سنگ، سنڌ ميڙائو نوٽني."

وڄ + او = وڄو = واڄو۔ "واڄي وٽ ۾ وڄ، پڌ تہ ٻيائي لهي."

وانٽ + او = وانٽو۔ "وڃڻ سون وانٽي ٿيو، هوتن ڪارڻ حال."

اوتار + او = اوتارو۔ "اکيون اوتارا، پسيو رون پنهونءَ جا."

کهه+اون = کهون۔ "ڪنديون توءِ کهون،
جي نالو گيڙءِ نيهن جو."

ڌارين فعلن کي سنڌي رنگ ۾ آڻڻ.

(١) وبيدن مان ريبن، فعل ريبي:

"منهنجو ٻنڌ پنهونءَ ڏي، ريبي تان ۾ رهايو."

(٢) نوازيدن مان نوازڻ، فعل نوازيندو:

"نوازيندو نور سين، ناقص کي ات نيئي."

فعل کي ناڪاري بڻائڻ لاءِ مختلف لفظن جو استعمال.

نہ جو استعمال - "پيتائين پنهونءَ سين، هڏ نہ پگهيس هڪ."

۾ جو استعمال۔ "اوڏي عزازيل کي، ويجهي تان ۾ وڃيج."

آ جو استعمال۔ "اديون آئون اجاڻ، سون سگ سڃاڻي نہ ڪيو."

ڪين جو استعمال۔ "سسئي ڪين سمجهيو، اوري آريءَ ساڻ."

ڪونہ جو استعمال۔ "ڪونهي ات ڪوهيار، جت تو پوري پائيو."

ڪان جو استعمال۔ ڪان هلندي ڪيچ ڏي، ڪرهوم ڪوڏي."

جم جو استعمال۔ "پسي ٽونگر ڏهہ جم هلڻ ۾، هيٺي وهين."

مڇڻ جو استعمال۔ "ماري، هڏ ۾ مر، مڇڻ جيءَ جياريين."

متان جو استعمال۔ "متان ڪا منڌ ڪري، سوٽن جي مزاق."

اڻ جو استعمال۔ "پنڌ نہ پڇائو، اڻ ڪوٽي ڪان ڪري."

ظرف مان فعل

ڌانگهو مان ڌانگهنديس: "جاڏي من جبل جو ڌانگهنديس ترو."

ظرف مان اسم

بري=آڻ =برياڻ. "هوت تنهنجي هنج ۾، ٻچڙن ڪوء. برياڻ."

صفت مان اسم

جوڳهو مان جواڳهه: "پسي جواجهه جمال جي، جنهن ٻيتي ٻڪ."

مصدر مان صفت

مصدر + حرف =ظرف.

هلڻ + هارو =هلڻهارو، جمع هلڻهارا.

"هوت سي هلڻهارا وو جيڏيون، ڪيئن ڪريان آئون ان سين."

صفت مان فعل

سونهون مان سونهائين.

"هو جي وڻ وندر جا، سي مون سونهائين."

فعل بالواسطو

ڏري مان ڏاري. "ڏري ۽ ڏاري، ست سورن جي سٽي."

نبرڻ =نبيرڻ. "جتن ساڻ ذرو، نيهن نبيرڻ نه ڏئي."

سڄي =سڄائي. "جي سڄائي سڪ، نه ٻڻ سگهي سٽي."

سڙي =ساڙي } "ماري هڏ ۾ مڙ، سڄڻ جي جياريين."
جيئن = جياريين

ڏيکن =ڏيکارين. "ڏسو ڏيکارين، پيشاني پنهون جي."

چڪيم =چکايم. "پنهون جي پرت، ساء چکايم سڪ جو."

بي جان اسم جي جنس

(الف) مذڪر مان مونث

سنڌو مان سنڌي، جمع سنڌيون.

"سنڌيون سور ڪرين، هڏ ٻن ڏکن هوت لئي."

ڀهو =ڀهي. "ڀهي نه پانڌي ڪو، جنهن ڪر ٻچي لوء."

اشارو = اشارت، جمع اشارتون. "اشارتون ان جون، سڪوتا سڄڻ."

جهڙو = جهڙي. ”آهي هوتن هٿ ۾، سندي جيءَ **جهڙي**.“
ڳس = ڳسي. ”هي **ڳسي**، هي ڳس، هي ڀڻ، هي ڀچرو.“

(ب) مونث مان مذڪر.

پريت مان پريتمو. ”**پريتمو** پاري، مار ڳڀ ۾ منڊ مٺي.“
ڀڄاڻي = ڀڄاڻو. پنڌ نه **ڀڄاڻو**، اڻ ڪوئي ڪان ڪري.“

اسم جو عدد

(الف) اسم واحد + ڪار = اسم جمع.

ون + ڪار = ونڪار. ”وڏا ون **وڻڪار** جا، جت نانگ سچڻ نيلا.“
هندو + ڪار = هندوڪار. ”مهر نه هئي ماڻهن، هو سڀ **هندوڪار**.“

(ب) اسم واحد + ئون يا آون = اسم جمع.

جفا + ئون = جفائون. ”سر ڏان توهين ساڻ، جنهن لئي **جفائون** ڪرين.“
معجون + اون = معجونون. ”آئي ڏي عليل کي **معجونون** سوچار.“

امر استقبال

(الف) امر واحد پڄاڻان ”اج“ ملائڻ سان امر استقبال ٺهندو آهي.

ٻار + اج = ٻارج. ”سوئي **ٻارج** هوت، مٺيءَ مون معذور سين.“
هل + اج = هلج. ”**هلج** هوت پنهون ڏي، سنجهان نينهن نڪوئي.“
ڪڻ + اج = ڪڻج. ”لنگهائي لطيف چئي، **ڪڻج** چام کهي.“

(ب) امر واحد جي پڄاڻان 'ايج' ملائڻ سان امر استقبال

ٺهندو آهي.

ٻار + ايج = ٻاريج. ”ڀورين تون **ٻاريج**، ٻارڻ ٻوءِ پنهونءَ تي.“
هل + ايج = هليج. ”هيين ساڻ **هليج** ته پنڌ پاسي پر نبري.“
ڪڻ + ايج = ڪڻيج. ”مهڊ محتاجي ڪري، ٻنيءَ پير **ڪڻيج**.“

فعل معطوفي

هر سر ۾ فعل معطوفيءَ جا ٽي روپ آهن، جن ۾ نمبروار امر واحد جي پويان **"يو"** **"اِي"** ۽ **"اَي"** ملائڻ سان فعل معطوفي ٺهندو آهي. جيئن -

ڏس+يو = ڏسيو - "**ڏسيو** ڏيکارين، پيشاني پنهون جي."

اچ+اي = اچي - "**اچي** عزرائيل، ستي جاڳائي سمهي."

لانچ+اي = لانچي - "لانچي لڪ لطيف چئي، پٺيءَ ڪيچين ڪاهه."

اسم مفعول

هن سر ۾ اسم مفعول ناهن جا ٻه نمونا آهن، جن موجب امر واحد جي پويان **"يو"** **"يل"** ملائڻ سان اسم مفعول ٺهندو آهي.

ڦٽ+يو = ڦٽيو - "ٻاڻ نه ٻسي **ڦٽيو**، ڪڙهي ڪيچين ڪي."

چڪ + يو = **چڪيو**، مونث **چڪي** - "**چڪيءَ** ڪي چئي ڪا جاڳائي جيڏيون."

ني + يو = **نيو**، مونث **ني** - "پلئه لائي پنهنجي، **ني** ڪي ات نينداء."

ڪه + يل = **ڪهيل**، تبديل **ڪٺل** - "ڪٺل ڪهاون ۾، چاڙهي هيءَ چلايو."

اسم فاعل

هن سر ۾ اسم فاعل جا ڇهه روپ آهن، جيڪي امر واحد جي پويان **ندو، آڻو، او، آ، ياڪ، اِيو** ملائڻ سان ٺهيل آهن. جيئن:

هل+ندو = هلندو، جي مونث هلندن - "نرمل نهاري **هلندن** تان هٿ ڪيو."

وي+ندو = ويندو - "لاهي بار بنيور ۾، **ويندو** گهوٽ وناهيو."

مار+او = **مارو**، جمع **مارا** - ڪيچين ڪره پلانيا، سيا نيڙ مارا."

وِڙ+او = وارو "ڏوا آهين دل جي، وارو واقفڪار."

آٽ+ياڪ = اٽياڪ - "اٽيو ۽ اٽياڪ، ڪالهوڪو ڪاڙي ڳيو."

ٻهه+اير = ٻهير - "ڪانهي ٻس ٻهير ڪي، هل چل پئي پوي."

سَٽ+آٽو = سَٽاٽو - "اٽي عبداللطيف چئي، سچي سفر سٽاٽو."

اجار+او = اجارو، جمع اجارا - "سون ڪي نيندا پاڻ سين،
ڪامل ڪر اجارا."

ڪوناء+او = ڪوناٺو - "ڪوناٺو ڪريم جو، ڳالهه پڇندم ڪيهي."

سڏر+اير = سڏرير = سڏير - "هڏ نه ساهه سڏين
دل درماندي دوس ري."

معنوي مصدر

هن سر ۾ "معنوي مصدر" جا ٻه نمونا مليا آهن، جن موجب مطلق واحد ۽ مستقبل واحد جي صيغن جا آخري "واو" ڪيرائي، باقي جي پويان "ي" مجهولي ملائڻ سان معنوي مصدر ٺهي پوندي. جيئن:

ڏنو - و = ڏن+اي = ڏني - "ان ترُ سنجهان تڪ، ڏني ٻاڻ اچ تئي."

هلندو - و = هلند+اي = هلندو - "هوت هلندي جا ڪني،
سا سون ڳالهه سٺايو."

ويندو - و = ويند+اي = ويندي - "ته ويندي پوني ور،
اڳيان هوت حضور ۾."

مرڪب بي مقصد

هي مرڪب جو ٻيو قسم آهي، جنهن جو مطلب آهي ته ڪنهن ٻه لفظ جي پويان ڪو حرف يا ڪو آواز ملائڻ سان جيڪو نئون لفظ ٺهي، اهو ساڳي معني ۽ ساڳي منزل ۾ رهي.

(الف) جيئن - اسم+حرف = اسم.

پيچ+رو = پيچرو - "هي ڳسي، هي ڳس، هي ٻهڻ، هي پيچرو."

پار+آٽو = پاراٽو - "پاراٽو پرين ڪي، تپي تان نه ڏنوم."

(ب) ظرف+حرف يا آواز=ظرف.

اور+آهون=اوراهون - } "آءُ اوراهون سمجهان، وڃ ۽ اڳاهون."
اڳ+آهون=اڳاهون - }

پر+آهون=پراهون - "جو اکيئنئون اوڏو آهي، سو پريئن پراهون ۽ ڇڏ."

اڳ+آهين=اڳاهين - عبث اڳاهين وڃيو کو ڪيين ڪاند ڪي."

هت+هين=هتهين - "جو وندر ۾ واپار، سو سودو سرڻس هتهين."

سپ+ت=سپت - "سپت آهين تون، قضا ڪندين ڪن سين."

ات+آن=اتان - "انهيءَ ۾ اتان، هوندي منڊ پهاڙ ۾."

پهل+اِي=پهلي - "ته ڪر پهلي آهي پهل، جي سور پريان جا ساڻ سون."

(ج) صفت+حرف=صفت.

ٻه+هون=ٻهون - "توسين پول ٻهون، سهسين ساجن جي ڪري."

(د) ظرف+صفت=ظرف.

اڳ+اهنجو=اڳانجهو - "ابر اڳانجهو نهي، سور انين ڪي سڪ."

(هه) ظرف+فعل=ظرف.

پر+ايندي=پرايندي=پريندي - "پريندي پاڻ ويو، زلف ڪيس زاف."

نحو

جيڪي لفظ صرف ۾ ڪم اچن ٿا، اهي ئي نحو ۾ ڪم اچن ٿا، پر فرق رڳو اهو آهي جو صرف ۾ لفظن جي نهيل شڪلين ۽ صورتن کي سڃاڻبو آ ي ۽ نحو ۾ اهو معلوم ڪبو آهي ته لفظ ۽ حرف پاڻ ۾ ڪيئن ملن ٿا ۽ جملا ڪيئن ٺهن ٿا ۽ اهي هڪ ٻئي سان ڪهڙي مناسبت ۽ موافقت

رکن ٿا ۽ انهن جي گڏجڻ جا ڪهڙا قانون آهن ۽ اهي هڪٻئي تي ڪهڙو اثر وجهن ٿا ۽ ڪهڙو عمل ڪن ٿا.

نحو جي لغوي معنيٰ آهي "پاسو"، جنهن موجب لفظ هڪٻئي جي پاسي ۾ اچي، پاڻ ۾ ملي، ڪا معنيٰ ڏيکارين ٿا تنهن موجب ترتيب، ترڪيب، تفريق ۽ تبديل وغيره سڀ نحو جي دائري ۾ اچي وڃن ٿا. جنهن موجب، هن سر ۾ نحوي ترڪيبن جا ڏهه نمونا مليا آهن، جيڪي هيٺين طرح آهن.

ٻٽا لفظ

عام طرح ٻٽا لفظ ٻن قسمن جا هوندا آهن، جن مان هڪ با معنيٰ ٻٽا لفظ هوندا آهن ۽ ٻيا بي معنيٰ ٻٽا هوندا آهن. هن سر ۾ ٻنهين قسمن جا مثال موجود آهن.

(الف) معنيٰ وارا ٻٽا لفظ.

ولي چلي - "ولي چلي چپرين، چام وڃايم چاڻ."
هل چل - "ڪانهي بس ٻهدر ڪي هل چل ٻئي پوي."
چر ڦر - "چر ڦر ڪاري چاڪ، سور سهاري ڪين ڪي."

مٿين ٽن جوڙن ۾ پرتي وارا لفظ جهڙوڪ چلي، چل ۽ ڦر سڀ معنيٰ وارا ٻٽا آهن.

(ب) بي معنيٰ ٻٽا لفظ.

ٻيلي ٻٽي - "ٻنهون ڏاران ٻب ۾، ٻيلي ناهه ٻٽي."

مٿين ٻٽي جوڙي ۾ پرتيءَ وارو لفظ "ٻٽي" بي معنيٰ ٻٽو آهي.

تڪراري لفظ

شعر ۾ تاڪيد لاءِ ڪنهن لفظ کي ٻه دفعا استعمال ڪبو آهي ته اهو اسم جي صورت ۾ ظرفي معنيٰ ڏيکاريندو ۽ سندس حالت جري ٿي پوندي ۽ فعل جي صورت ۾ اهو فعل استمراري جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو.

هن سر ۾ لفظي تڪرار جا مثال اجهي هيٺين طرح آهن.

(الف) تڪراري اسم.

ٻاڙي ٻاڙي - "ٻاڙي ٻاڙي پيهي، وت ٻچندي ٻرين ڪي."
وڻ وڻ - "ٻير ٻچنديس ٻپ ۾، وڻ وڻ وجهنديس واڪو."
دم دم - "ڪوسا تپڻ ڪڪرا، ٻي دم دم تپي ٽر."
ويل و ويل - "منداڻتي سينهن جيئن ويل و ويل وسان."

(ب) تڪراري فعل.

مڙهي مڙهج - "ڪٺوريءَ ڪٺون، مڙهي مڙهج سڻ ۾."
رويو رويو - "سسئي ان ستون ڪي رويو رويو رو."
رويو روئان - "رويو روئان رڃن ۾، هني هني آئون هت ڪوه ٿي."

مٽا سٽا يا تبديل

لساني اثرات، لهجن جي عمل ۽ آب و هوا جي اثر سبب، ٻوليءَ ۾ اکرن، حرفن، آوازن ۽ معنيٰ وغيره جي تبديل ٿيندي رهندي آهي، جڪا ازلي ۽ اڻ ٽر آهي. جنهن موجب، هن سر ۾ تبديل جا جيڪي روپ ملن ٿا، سي هيٺين طرح آهن.

(الف) اکري تبديل.

ي جي بدران ڻ جو استعمال - "سي مون سيباڻا، جن ساءَ چکايم سک جو."
ءَ " " ڻ " " - "قاصيدائي ڪار، ڪمن رساڻي ڪيچ ڪي."
۾ " " ڻ " " - "اندر آگ عشق جي، ابر اڻاڙي."
و " " ل " " - "سسئي ڪي سڌ ٿيو، اسان اولاڙو."
س " " ھ " " - "ٻپتائين ٻنهونءَ سين، هڏ نه ٻگيس هڪ."
گ ج ۽ ڙ جي بدران ڻ - "ڪمن ورسيا ڪڏهن، چاليا چڻ هني."

ذ „ „ ج „ „ - "ڀلو لڳو ڀاڻ، ڀسو جوءِ جدا ٿي."

ب „ „ و „ „ - "لاهي ڀار ڀنڀور ۾، ويندو گهوٽ وناهيو."

جهه „ „ ڏ „ „ - "وڏي وڏائون، هو جو وڻ هڻ جو."

غ „ „ گ „ „ - "سرتيون شريڪت، آئون ڪيئن آڳن سين ڪريان."

گ „ „ ڳ „ „ - "جيءَ جسو جاڳيو، هاڻي ملڪ هوت جي."

(ب) حرفي تبديل.

تہ بہ جي بدران توءِ جو استعمال - "سوڙهي وڃي توءِ، سوڻن جي ڪان ڪري."

جڏهن „ „ جان „ „ - "ڀڃي جان ڀنڀور ڪان، ڏونگر ڏوريو سون."

تي „ „ سر „ „ - "ڪاتئون لطيف چئي، لڏون سر لڪن."

(ج) معنوي تبديل.

تي حرف جر، تڏهن ظرف جي معنيٰ ۾ - "جيلاهين محب مٺوم، تي چلون ڪريان چيرين."

جو حرف اضافت، جيڪو ضمير جي معنيٰ ۾ - "ڀسڻ جو ڀرينءَ جو، سو سياڻي سچ."

هو ماضي مطلق، هج امر جي معنيٰ ۾ - "وينئي هٿ م هو، هلين تہ هوت لهين."

فعل معروف، فعل مجهول جي معنيٰ ۾ - "جي تو اوڏا ڀانئيا، سي ڏونگر ڏور ڏسن."

ترخيم يا گهٽائي

شعري ضرورت لاءِ، لفظن کي هلڪو ڪري استعمال ڪبو آهي، جنهن سبب لفظن مان ضرورت آهر اکر گهٽائي لفظ کي ننڍو روپ ۾ آندو آهي. ءَ هن سر ۾ ترخيم جا مثال هيٺين طرح آهن.

پريت جي "ي" ڪيرائي، پرت ڪري ڪم آڻن -
"پسان ڪين پريتئو، ڪاڻ پرت بچار."
حجت جي "ت" ڪيرائي،حج ڪري ڪم آڻن -
"مهند محتاجي ڪري، حج وڃائي هل."
ملڪيت جا "ي، ت" ڪيرائي ملڪ ڪري ڪم آڻن -
"جيءُ جسو جاگيو، هاٿي ملڪ موت جي."
انبارين جو وچون "الف" ڪيرائي انبرين ڪري ڪم آڻن -
"پريائي ته پار، ٿوڪ ته لڳي انبرين."
کهڙو جي "ڙ" ڪيرائي کهو ڪري ڪم آڻن -
"وهڻ وانڙين تي ڪيچڻ ري کهو."
آسرو جو "و" ڪيرائي آسر ڪري ڪم آڻن -
"ان وڙانتي ور جي آسر هڏ م لاهه."
اهڙي جا "ڙ ۽ ي" ڪيرائي اهه ڪري ڪم آڻن -
"آن ڪي ويندا گڏيا، آرياڻي اهه پارا."
دوست جي "ت" ڪيرائي دوس ڪري ڪم آڻن -
"ڪونهي هن پنهور ۾، ڏاران دوس ڏٺي."
پوٽي جا "ت ۽ ي"=پوءَ ڪري ڪم آڻن -
"پنهون چڏيو پوءِ، جانب جبل گهوليين."
اتي جي ي ڪيرائي ات ڪري ڪم آڻن -
جتي جي ي ڪيرائي جت ڪري ڪم آڻن -
"ڪونهي ات ڪوهيار، جت تو پوري پائيو."
ڪوه جو "و" ڪيرائي ڪه ڪري ڪم آڻن -
جيڪي جا "ي، ڪ، ي" ڪيرائي جه ڪري ڪم آڻن -
"ڪنديس ڪه ڪيئان، جه سي ان اورانگهيا."
راه جو "الف" ڪيرائي ره ڪري ڪم آڻن -
"پورين پيم پرڪنا، ره ۾ گهنو ونڊرم."

پاسي جي "ي" ڪيرائي **پاس** ڪري ڪم آڻن -
"ٻانه وڃايم پنهنجو، پني پرين جي **پاس**."

آهو جو "و" ڪيرائي **آه** ڪري ڪم آڻن -
"آهه نه لاهينديس، جيري جت ڏسي مران."

ڪرها جو "الف" ڪيرائي **ڪره** ڪري ڪم آڻن -
"ڪيچن **ڪره** ڪلاڻيا، ميا نيڙم مارا."

موڙي جي "ي" ڪيرائي **موڙ** ڪري ڪم آڻن -
"نه تون ماڻيين **موڙ**، جي پنڌ اهائي پاريين."

هڏهن جي "هه، ن" ڪيرائي **هڏ** ڪري ڪم آڻن -
"وهه م سنڌ پنهنجو ۾، هاڙهي **هڏ** م هل."

ڏرتي جي "ت، ي" ڪيرائي **ڏر** ڪري ڪم آڻن -
"ڪوسا تپن ڪڪرا، دم دم تپي **ڏر**."

واٽيءَ جو "الف" ڪيرائي **وٽي** ڪري ڪم آڻن.
"آئون پنهنجي پرينءَ سين، ويندس واڳ **وٽي**."

روئي جي "ي" ڪيرائي **روءِ** ڪري ڪم آڻن -
"سچ الٿي مسڪي، رت ورنو **روءِ**"

ڪين آهي جا "الف، ي" ڪيرائي **ڪينه** ڪري آڻن -
"سي ۾ پنهون ٻاڻ، **ڪينه** پيو پروچ ري."

پڇي پڇين جا "ي، ي" ڪيرائي **پڇ پڇ** ڪري ڪم آڻن -
"دوا آهين دل جي، **پڇ پڇ** رهيس طبيب"

واڌارا

شعري ضرورت خاطر، شاعر حضرات جتي لفظن جا هڪ ٻه اکر ڪيرائي، انهن کي ننڍا ڪري ڪم آڻيندا آهن. اتي ضرورت موجب، ڪن لفظن ۾ اکرن جا واڌارا ڪري، انهن جي شڪل وڏي بڻائي ڪم آڻيندا آهن. هن سر ۾ واڌارن جا جيڪي مثال آهن، اهي هن طرح آهن.

ته کي تان ڪري ڪم آڻن - "پنهون ٿس ٻاڻ، سسئي تان سو رهيا."
نه ته = نات " " " - "وهم وساريا س، نات پنهون آئون ٻاڻ هئي."
هٿ = هٿين " " " - "جو وندر جو واهار، سو سودو سرئس هٿين."
اوڏاهن = اوڏهين " - "اٿي ويٺي اوڏهين، سٽي ٻن ساهي."
ورڻ = ورڻو " " " - "سج اٿي سيڻن، رت ورڻو روءِ."
جن = جنين " " " - "جنين پانيو ٻاڻ، سي آرائيا اوري رهيون."
ڪيڻن = ڪيڻان " " - "ڪنڌين ڪه ڪيڻان، جه سي ان اور انگهيا."
ته = تاء " " " -
جلديون = جلدايون " - } "جبل جلدايون ڪري تڪ ڏيڪاري تاء"
ننڊني = ننڊائي " " - "وڃڙو ساٿ وهي، تو ننڊائي نه لهي."
پرين کي پريان ڪري ڪم آڻن -
"ٻاڻ وڃايم پنهنجو، ٻئي پريان جي پاس."
ڏڪڙو = ڏاڪڙو ڪري ڪم آڻن -
"ڏونگر ڏورڻ ڏاکڙو، لڱون ري ڪونهي لل."
مرن = مروئن ڪري ڪم آڻن.
"مروئن موت قبوليو، اپر افسوسا."
پريت = پريتڙو ڪري ڪم آڻن -
"پريتڙو پاري، مارئي پر منڌ مئي"
رخسار = رخساري ڪري ڪم آڻن -
"ڪاڪل ڪاله ڏنوم، رخساري تي روپ سين."
سپرين = سپيريان ڪري ڪم آڻن -
"ته سپيريان جي سنگ، منڌ ميڙائون تو ٿئي."
پوڇي = پوڇارو ڪري ڪم آڻن -
"ويٺو ڏي ڏکين کي، پنهون چار پوڇارا."
شڪر = شڪرانو ڪري ڪم آڻن -
"ٿئان هڏ نه ڇڏيان، صبر شڪرانو."

ڏيٺ=ڏيٺي ڪري ڪم آڻ.

"ڏکيءَ سان ڏيٺي، ڪا ڪج اچي ڪڍهن."

پيٺي=پيمائي ڪري ڪم آڻ.

"پيمائي پنهون ڏي، نرمل نهاري."

پڌاريائين=پاڌاريائين ڪري ڪم آڻ.

"ڪري پيڪ پنهونءَ سين، پاڌاريائين پاڻ."

ڪاهينديس=ڪاهينداس ڪري ڪم آڻ.

"قانئون ڪاهينداس، موڏان تان ڪر ميهڻون."

ورسايس=ورساياس ڪري ڪم آڻ.

"وهم ورساياس، نات پنهون آئون پاڻ هئي."

مٿين مثالن کان سواءِ هن سر ۾ ڪيس سان ڪياس، ٿيس سان ٿياس، پنيس سان پنياس، ڪليس سان ڪلياس، ساهينديس سان ساهينداس، هونديس سان هونداس، لاهينديس سان لاهينداس جا روپ پڻ اچي وڃن ٿا.

صفاتي حرف

صفاتي حرفن سان مراد، اهي حرف آهن، جيڪي صفتن وانگر اسمن جي اڳ ۾ اچي، صفتن جي معنيٰ ڏيکاريندا آهن. هن سر ۾ اهڙا حرف آهن: سَ، سُ، ڪُ، آ ۽ پرَ وغيره، جن جو خاڪو هيٺين طرح آهي.

(الف) س حرف، سٺو جي معنيٰ ۾.

س+پرين=سٺو پرين: "ور وسيلا سپرين، ڪيس ڏوري ٿر."

س+واهرو=سٺو واهرو: "چڪي ني چوم، سواهرو سڄڻين."

س+پيلي=سٺو پيلي: "سور سپيلي سني، لڪ ننهين سين لنگهه."

س+پڪ=سني پڪل: "سپڪني سورن سين، پهچنديس پچي."

(ب) سَ حرف، سٺو جي معنيٰ ۾.

سَ+نري=سٺي نري- "سکڻ تي ۾ سنري، ڀسي ڏک مَ ڏر."

سَ+ڀاڳي=سٺي ڀاڳ واري-

"مون سڀاڳيءَ ساڻ، ڪير چلندي چڙين."

سَ+ڳر=سٺي ڳر- "جڳ ۾ رهيس جس، سڳر ٿي سردار جي."

(ج) ڪُ حرف، ڪنون يا خراب جي معنيٰ ۾-

ڪ + ڀليائي=خراب ساڻيائي-

"ڪڀلياڻي ڪچ ڏي، حج مَ هلائيج."

ڪ + وڙي=خراب وڙ واري-

"ڪامل آهيان ڪوڙي، رهي لاهه رقيب."

(د) او حرف، خراب جي معنيٰ ۾-

او + جهڙ=خراب جهڙ-

"اوجهڙ اسونهين، ڏيهه گهڻوئي ڏوريو."

(هه) ڀرَ حرف، ڀري يا ڀرائي جي معنيٰ ۾-

ڀر + ڏيهي=ڀراهين ڏيهه وارا-

"ڀرڏيهي ڀرين ڪيا، سڻ لئي موتهين."

ڀر + گهرا=ڀرائي گهر ڪان-

"ڀرگهرا ڀاسو ڪري، ٻچ ڀريان ڪر ڀاڻ."

حرفي "ڀڃاڙيون

سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪي آواز، اسمن اُجي ڀويان اچي، ساڻن ملي، حرف جر ۽ حرف اضافت جون ممناٽون ڏيکاري، ڪين جري ۽ اضافت حالتن ۾ آڻيندا آهن ۽ هن سر ۾ اهڙي حرفي ترڪيبن جا نمونا اجهي هي آهن.

(الف) "آ" جو آواز ڪان جي معنيٰ ۾ -

ساها=ساهه ڪان - "ساها اوڏو سڄڻين، لوچي تان نه لهن."

ٻنيا=ٻنيءَ ڪان - "ٻنيا جن ٻري، ڏونگر سي ڏوريندين."

(ب) "آ" جو آواز ڪان، جو، جي، جون جي معنيٰ ۾.

جتَ ڏاران=جت ڪان ڏاران -

"جيئڻ جت ڏاران، مڏور جر سس ٿئي."

ٻانهيءَ ٻنڌڻ=ٻانهيءَ جو ٻڌڻ -

"وڃي مان آوري، ٻانهيءَ ٻنڌڻ جن سيڻ."

روحَ رهاڻ=روح جي رهاڻ -

"پيهي جان پاڻ ۾، ڪيم روح رهاڻ."

گهر ڪندون=گهر جون ڪندون -

"سيئي ساري مسئي، گهر ڪندون تون گهور."

(ج) "اِ" جو آواز تي ۽ جي جي معنيٰ ۾.

لڪن ڏيئي=لڪن تي ڏيئي -

"ڪنديس اوت عيب جي، لڪن ڏيئي لت."

ڪيچن ڪاڻ=ڪيچين جي ڪاڻ -

"نڪو ڏونگر ڏيهه ۾، نڪا ڪيچن ڪاڻ."

(د) "اي" جو آواز سان، تي ۽ جو جي معنيٰ ۾.

ڪوڙي لاءِ=ڪوڙي سان لاءِ -

"الا عبداللطيف چئي، ڪوڙي لاءِ فريب."

پر پيچري=پر پيچري تي -

"سر سگهن، پر پيچري، تون جا لوڪ سئي."

سڄ الٿي=سڄ الٿي جو-

”سڄ الٿي سيڻن، رت ورنو روهه.“

(هہ) ”او“ جو آواز جو جي معنيٰ ۾-

تو ٽيي=تو جو ٽيي (تنهنجو ٽيي)

”تہ سپيريان جي سنگ، منڊ سوڙانو تو ٽيي.“

(و) ”آءِ“ جو آواز مان جي معنيٰ ۾.

اپر افسوساءِ=اپر افسوس مان-

”مروئن موت قبوليو، اپر افسوساءِ.“

(ز) ”آن“ جو آواز کي جي معنيٰ ۾-

ٻاروچان=ٻروچڻ کي-

”ٻاروچان ٻاجهہ گهڻي، آئون ٿي چلان چيرين.“

(ح) ”اين“ جو آواز کي جي معنيٰ ۾،

جنين=جڻ کي- ”اندر جنين اڀ، ڏونگر سي ڏوريندئون.“

(ط) ”اين جو آواز سين ۽ ۾ جي معنيٰ ۾-

ٻيرين=ٻيرن سين-

”هل هيين سان هوت ڏي، ٻيرين ٻنڊ وسار.“

چيرين=چير ۾- ”مون کي چڏءِ چيرين آريائي آڌار.“

(ي) ”اون“ جو آواز کي جي معنيٰ ۾-

سو سون=سو سون کي-

”سو سون ٽورو لاءِ، جيئن جيري ملان جت کي.“

(ڪ) ”ئا“ آواز کان جي معنيٰ ۾-

حبئا=حب کان- ”ٻانيهن ٻاڏائي، حبئا وارنو هوت کي-“

(ل) ”ئون“ آواز کان جي معنيٰ ۾-

اڪيڻئون = اڪيڻ کان.

”جو اڪيڻئون اوڏو آ، سو ٻرين ٻراهون ۾ جڻو.“

(م) ”ئين“ جو آواز کان جي معنيٰ ۾-

پٽائين = پٽ کان. ”پير پٽائين ڪنڊرا، ڏونگر ٿئي ڏي.“

(ن) ”ئين“ جو آواز سان جي معنيٰ ۾.

دارؤئين = داروءَ سان.

”درد نہ لهي دارؤئين، زلف زور ڏنوم.“

(س) ”يڻ“ آواز تي جي معنيٰ ۾-

چوٽيڻ = چوٽيڻ تي.

”ٽڪيائي ٽرٽلهہ، چڙهہ چڪيائي چوٽيڻ.“

(ع) ”هين“ آواز تي ۽ سان جي معنيٰ ۾-

پاهين = پوءِ تي. ”درا سنجهہ دوست ٿيو، موٽي پيچ پاهين.“

توهين = توسان.

”سو تان توهين ساڻ، جنهن لئي جفائون ڪرين.“

(ف) ”ئي“ آواز جي جي معنيٰ ۾-

پاياٺي = پاين جي. ”پاياٺي ٺي پور، ٻئي ڪيچين ڪڪرا.“

(ص) ”آٺا“ آواز کان جي معنيٰ ۾.

ڏوراٺا = ڏور کان. ”سون کي پاڻي پاڄ، ڏير ڏوراٺا هليا.“

(ق) ”ڪر“ آواز کان ۽ لاءِ جي معنيٰ ۾.

جنهن ڪر = جنهن کان.

”ڀيءَ نہ پانڌي ڪو، جنهن ڪر ٻجي لوءِ.“

ٻريان ڪر = ٻرين لاءِ.

”ڏاريان پانڃ ڏاڻ، پچ ٻريان ڪر ٻاڻ تون.“

(و) "سِر" آواز تي جي معنيٰ ۾:

چانگن سِر=چانگن تي - "چانگن **سِر** چڙهي ويا، ساٿي سوارا."

ضميري نشانيون

جهڙيءَ طرح ڪي آواز يا نشانيون، اسم جي پويان اچي، حرف جر ۽ حرف اضافت جي معنيٰ ڏيکاريندڙيون آهن. اهڙيءَ طرح ڪي آواز يا نشانيون وري فعلن، حرفن ۽ ضميرن جي پويان اچي، ضميرن جون معنائون ڏيکاريندڙيون آهن ۽ هن سر ۾ اهڙا آواز ۽ نشانيون هيٺين طرح آهن.

"س" ضمير واحد غائب لاءِ -

پڳيس=هن جي پڳ - "پيتائين پنهون سين، هڏ نه **پڳيس** هڪ."

"س" ضمير واحد متڪلم لاءِ -

ٽڪيس=آئون ٽڪي - "ور وسيلا سپرين، **ٽڪيس** ڏوري ٽر."

ملنديس=آئون ملندي -

ڪنديس=آئون ڪندي -

"اڄ **ملنديس** ماءُ، ڏاڍا **ڪنديس** ڪوڙا."

"م" ضمير واحد متڪلم لاءِ -

ڏٺوم=مون ڏٺو - "واقف نه وٽڪار جي، اڳ نه ڏيهه **ڏٺوم**."

ڪٺوم=مون ڪٺو - "ڏونگر ڏوراڻين سين، ڪاتي ري **ڪٺوم**."

لهندم=منهنجي لهندو -

"آريائي عبداللطيف چئي، سار **لهندم** سوري."

"ءِ" ضمير واحد حاضر لاءِ -

ڪيوءِ=تو ڪيو - "ساجن سڄ نهارئين، ڏکي ڏوهه **ڪيوءِ**."

گهيڙءِ=تو گهيڙيو -

"ڪنديين توءِ ڪهون، جو نالو **گهيڙءِ** نينهن جو."

ڇونده = توکي ڇوندا - ”ٻولي ٻي نه سکيا، ٻاٽا **ڇونده** پيچ.“

”ئين“ ضمير واحد غائب لاءِ -

ٻڇيائين = هن ٻڇيو - ”اڳيان اٿي ان کي ٻنهون **ٻڇيائين**.“

ڏنائين = هن ڏنو - ”منکر ۽ نکير کي جڏهن **ڏنائين**.“

”ئون“ ضمير جمع غائب لاءِ -

ڪڇيائون = هنن ڪڇيو -

”ڪن ٿي، ڪيڇين ڪڇيو، ڪڇ م، **ڪڇيائون**.“

ڇيائون = هنن ڇيو -

”سڄ ته سوز ٻرائيين، آءُ **ڇيائون** اڄ.“

”ن“ ضمير جمع غائب لاءِ -

سندان = انهن سندا - ”سٺي ٻول **سندا**، جم سڀڻ سڻي.“

ڪنيان = انهن کي -

”ڪنديِن ڪوه **ڪيٽان**، جه سي ان اوورانگهيا.“

”ئي“ ضمير مشترڪ لاءِ -

سوئي = سو خود - ”**سوئي** ڪٿيو سان، **سوئي** ڏوريز سڻي.“

”هين“ ضمير مشترڪ لاءِ -

پاڻهين = پاڻ خود - ”لٿي مون تان لڪ، ٻنهون ٿيس **پاڻهين**.“

مونهين = مون خود - ”پرڏيهي پرين ڪيا، مرڻ لئي **مونهين**.“

تونهين = تون خود - ”سڻي کي سيد چئي، تنگڻ ۾ **تونهين**.“

توهين = تو خود - ”ته هوت **توهين** کان هڻ، پرين پاسي نه ٿئي.“

”ندائي حرف“

هن سر ۾ ندا لاءِ ڪئين ڳجها ۽ پڌرا حرف ڪم آيل آهن، جن مان نموني طور مثال پيش ڪجن ٿا.

هوا ـــ ”تن من منجهه تنوار، هو يارا سدا آهي سڪ جي.“
الا ـــ ”الا! عبداللطيف کي، ڪوڙي لاءِ قريب!“
والي = اڏ والي! ـــ ”ٻوڙهيو سنڌو ٻوڙهيتين، والي ڪيم وڃاءِ!“

حرف جر ۽ حرف اضافت، اسم جي اڳ ۾.

ڪي ـ موتي ڪي ميڻ (موتي ميڻ ڪي)

”آئي ٻڌا اونيين، موتي ڪي ميڻ.“

منجهان ـ منجهان جوئڻ جوءِ (جوئڻ منجهان جوءِ)

”آئن وجهي آڳ ۾، منجهان جوئڻ جوءِ تي.“

سندو ـ چت سندو مون (چت مون سندو)

”چت سندو مون چاڪ، هاڙهي هڏ هئي ڪيو.“

سندي ـ سندي ٻي، ٻئي (ٻي سندي ٻئي)

”مر تان ٻونم سنهن ۾، سندي ٻي ۾ ٻٽي.“

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

سر سسئي آبري*

فصل اول

١

اوَّلِ آخِرِ آهِ، هَلَڻُ منهنجو هوتَ ڏي
ڀورڙو سندو ڀورهتين، واليا ڪيمَ وڃاءِ
سو مون نُورو لاءِ، جنهن جيڏيون ميلان جتَ ڪي.

٢

ڏري ۽ ڏاري، سَٽَ سُورن جي سسئي
ڀنڀائي ڀنوهَ ڏي، نِرمَلُ نهاري
لالَڻَ جو، لطيف چئي، سُونهَنُ سَتيائي ساري
ڀيرتنو ڀاري، مارڳ ۾ مُنڌَ مڃي.

٣

جي سَڄائي سِڪ، ته پُڇ سِڪي سسئي
ڀنڀائين ڀنوهَ سين، هَڏِ نه پڳيسِ هڪ
انَ تڙَ منجها تِڪَ، ڏِئي ڀاڻان آجَ ٿيي.

---

* سر سسئي آبري جو متن ”شاه جو رسالو“ (سنه ١٢٦٩هه ۽ ١٢٧٠هه جي لکيل ٻن آڳاٽن قلمي نسخنِ کي پيڙهي تيار ڪيل)، تحقيق ۽ تصحيح ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، مطبوع شاه عبداللطيف ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز، ١٩٧٥ع تان ورتل آهي.

۴

ٻَسيِ جهاجهيِ جمالَ جي، جَني ٻيٺيِ ٻِڪَ
آٻَرُ اَڳاڻجهو ٿِئو، سورُ آئيِ ڪيِ سِڪَ
هَڏِ نه پَڪيِنِ هِڪَ، سَدا سائِرَ سيرَ ۾.*

۵

محبتَ جَني مَٽَ ۾، تَنِ تَشنگيِ تارِ
ٻِيَ پيالو اَڄَ جو، اَڄَ سيِڻَ اَڄَ آتيارِ
پِنوهَ ٻاڻِ پيارِ، ته اَڄَ سيڻ اَڄَ آجهائيان.

۶

محبتَ سندو مَنِ ۾، ٻَرُ پيالو جَنِ
پِيَنِ پَرُچا ناهِ ڪو، ڪِنه جِنه ڏاهِ ڏِٺَنِ (۱)
جِنه نهايتَ ناهِ ڪا، تنه سُڄا سُڄَ وڃنِ (۲)
تيلانُ اَڄ مَرِنِ، سَدا سائِرَ سيرَ ۾.

۷

سَدا سائِرِ سيرَ ۾، آنِ ڪي اندرِ لهي نه اَڄَ
ٻَسُ جو ٻِسِريِنِ جو، ما سَنياڻي سُڄَ
تيلانُ مرنِ اَڄَ، سدا سائر سير ۾.

۸

ساڄَنَ ڪارڻِ سَڄَ، سَرُ قبولي سِڻي (۳)
اندرِ جَني اَڄَ، ٻائيِ اَڄِئو آنِ ڪي.

۹

ٻائيَ مٿي جهُوپَڙا، مورِ ڪَ اَڄَ مَرنِ
ساهَ اوڏا سُپِرين، لوچهي تان نه لهنِ
دَمُ نه سُڄاڻَنِ، دانهون ڪَنِ مُنَنِ جَنِ.

---

* پ ۾ ورق ڦاٽل.
(۱) پ. ڏجنِ، هـ. ڏِٻنِ. (۲) پ. "تنه نهايت....جنه سڄا"،
(۳) پ. مرُ

١٠

سسئي کين سمجهائو، اوراي آري ساڻ
ڪري ڀيڪ پنوهه سان، ٻاڌار ٿا ئين ٻاڻ
چِٽ وڃايو ڄاڻ، پاڻ پروڙين سين.

١١

لڳي ڪوسو واءُ، لوڪ سڙوني لهسيو
آڀن سان آئيو، هي هي جو هنگاءُ
طيرن گهڻو تنوارئيو، پنوهه پڇاڻا (١)
رسيو سور شبان کي، وحوشن وتاءُ
ميرون موت قبوليو، آڀر افسوساءُ (٢)
ٻر ٻن ڪن ٻڪاءُ، آڪند نا آري لئي گهڻو.

١٣

مهد محتاجي ڪري، ٻئي ٻير ڪنيج
ڪپيلياڻي ڪچ ڏي، حج هلائيج
پاڻان ڏار پريتو، سسئي ساڻ ڪنيج
اوڏي عزازيل کي، وائيجهي تان وڃيج
نا آميدي نيج، ته اوڏي ٿئين آميد کي. (٣)

١٣

مهد محتاجي ڪري، حج وڃائي هتل
عذر خواهيون، عاجزيون، سسئي ڪينه م زسل
ڏونگر ڏورڻ ڏاڪڙو، لڻ وري ڪونهي لسل
اي پلائي جو پتل، جنهن ٻاسي ٿين ٻاڻ ڪان.

١۴

وه م مند پنهور م هاري! هنڌ م هتل

(١) پ. پنوهه (هه تي پيش). (٢) "موت پرائيو". (٣) هه. قافيا: ڪنيج، هلائيج، ڪنيج، وڃيج ۽ نيج.

ڪوڙي ڪچ ۾ ڪڍهين، سچي ڳالهه ۾ سَلُ
جانبَ ري ۾ جَلُ، سوز وسار ۾ سٺي(۱)۔

۱۵

سُکين ٿيي ۾ سنيري، ٻَسيي ڏُک ۾ ڏَر(۲)
هَٿيي ڪر ۾ پاهنجو، گهوري هڏ ۾ گهرُ
هاري! هڏ ۾ سرُ، سڄڻ جي جياريين۔

۱٦

سُکين ٿيي نه سري، ڏُکين تان نه ڏري
اوري هڏ نه آيي، پهُچي تان نه پري
سرتيون! تو سراي، پنهي ري پانهن ڪي۔

وائي

هم سُون مات گيا هَي، هم سُون سَيل
ڪيا هي

۱. ڪهي ڪهيو قافلو، زن ڪُون زود بياهي(۳)
۲. مرد زن مات ڪيا، لَگنا لوڪ لياهي۔

فصل دويم

۱

ٻسيي ڏونگر ڏار، جيم هَلڻ ۾ هيٺيي ٿيين
سيجزاڻيون سوٽيون، سٺي ٻنڌ پچار
پوٺي پانيچ پري لٺي، حقيقت جا هار
سيکهي لهندسي سار، آريچا، عنات چي۔

---

(۱) نص، "جانب لٺي"۔ (۲) پ، "ٻٺي ڪر" هڏ (۳) اصل، ڪانو۔

٢

ڀَسِي ڏونگر ڏاهِ، جيءَ هلڻ ۾ هيڻي وَهيڻ(١)
لانچڙي لڪ لطيف چئي، ڦٽي ڪيچِيَن ڪاهَ،
ٻُچي ڀورج سڻي، بلوچاڻي باهه،
اِنَ وَڙائيتي وَرَ جو آسرو هنڌ ۾ لاهه (٢)
جو آکيڙون اوڏو آهِ، سو پرين پَراهون م ڇڻو.

٣

هيتان ڪنڌي هٿ، جتن وڪڻو سڀي وسيئون
ماڃن سونهن سَٿ، وڪان ٿي ويجهو گهڻو.

٤

جيڪس يادِ ڪياس، وَرَ وڃي وڻڪار ۾
جَلدَ جريدي ٻَنڌ ۾ اديون! آجَ ٿياس،
وڃي ڪيچِ ڀنياس، ٻاروچي جي ٻاجهه سين(٣).

٥

واقف نه وڻڪار جي، ٻاري سڄڻ بَرَ
لَهجَ لالَ، لطيف چئي، ڪاندَ! مُئي جي ڪَرَ
وِلهي ڪَري ورُ، متان مارگِي ڇڏيين.

٦

واقف نه وڻڪار جي، آڳ نه ڏنهُ ڏنوم
ڏونگر ڏوراڀن سين، ري ڪاتي ڪُٺوم،
جيلانُ محب مُنومِ، تي چلون ڪريان چڙيين(٤).

٧

واقف نه وڻڪار جي، ٻاٽي ڪَنڌيمُ نه ٻاڪَ

---

(١) اصل. ڏاهَ (٢) اِنِ (٣) هه. ڪيچ (٤) هه. "مُنوم، چاون
ڪريان".

جبلُ جلدايون ڪري، ٽيڪَ ٽيڪاري تــاءِ
لڳي لٽڪَ، لطيفـــ چئــي، مُعذورن مٿاءِ
آئي اوڏو آءِ، جيتِ هوتَ ا هيڪلي آهيان.

٨

وڏا ون وڻڪارَ جا، جيتِ جانو جمرَ جهرَ
ڪوسا تپن ڪڪرا، پيي دمُ ڏمرَ تپي ڏرَ (١)
ويچاري ڏي ورَ، پيرُ نه لهي پرينءَ جو.

٩

وڏا ون وڻڪار جا، جت نانگ سڄن نيلا
آئي، عبداللطيف چئي، ڪيئا هيڪلين حيلا
جيتِ ڪرُمُ نه قبيلا، آتِ رسجُ رهبر! راهَ ۾.

١٠

ويچاري وڻڪارُ، اڳ نه ڏٺــو ڪڏهين
ميهرَ نه هٿيي ماڻهين، هو سڀ هيندوڪارُ (٢)
جتُ ڪمائين يارُ، سورن ڪارڻ سرتيون!

وائي

هـو جي هلئا هـوتَ سونهارا
مون نــه وَهيئا، پنوهَ سڱيئا

١. سنئي پچي ساتَ جا، لا، اوطاقون اوتــارا
٢. آن ڪي ويندا ڳڏئا آريائي اهـ پــارا
٣. ٽليون ٽوٽرَ هاتوريون، مَين سرَ موچارا
٤. مونکي نيندا پاڻَ سين، ڪاملَ ڪرَ آجارا

---

(١) پ. ڪڪرا (٢) پ. هندڪارو

فصل سيوم

١

پنوهَ چڙهيو پوءِ، جانبُ جبلِ ڳوليهن (١)
تيلاهين تَنگون ڪريين، جيلاهين تون جوءِ
ساجَنُ سُڃ نهارِيهن، ڏکيا ڏوهُ ڪيئوءِ
هاڙهي هوتُ نه هوءِ، ورِي ٻچ ويئينِ ڪي.

٢

ڪونهي آتِ ڪوهيارُ، جيتِ تو پوري پانيو
پنڌُ مَ ڪرِ پهاڙَ ڏي، وجودُ ني وڪارُ
ڏاريان پانئج ڏارَ، ٻچُ پيريان ڪرَ پانُ تون (٢).

٣

سيني ساري سسئي! گهرَ ڪنيون تون گهورِ
وچي ڏورِ مَ ڏورِ، درا منجهه دوستُ ڏيئو.

٤

درا منجهه دوستُ ڏٺو، موني ٻچُ پاهين
عبثُ اُڳاهين، وچئو ڪوڪين ڪانڌَ ڪي.(٣)

٥

پرَ گهران پاسو ڪري، ٻچُ پيريان ڪرَ پانُ
سو تان توهين سانُ، جنه لئي جفائون ڪريين.

٦

سوني ڪيئو سانُ، سوني ڏوريين سسئي
ڪڏهن ڪنيي نه ڪيئو، چلڻَ منجها چانَ
ٻچُ پيريان ڪرَ پانُ، ته تون تيئائين لهين.(٤)

٧

جو تون ڏوريين ڏورِ، سو سدا آهي سانُ تو

(١) پ. جبلُ (٢) پ. ڪرِ (٣) هه پ. وچي. (٤) هه. پچج، نص. تتائين.

لالنَ لَڱيءِ، لطيف چئي، مُنهنجي ڏِي معذور،
منجهان پَٽاءِ پرورِ، نو منجهه آهِس تَڪيو. (١)

٨

وڃين ڇو وڏڪارِ، هتِ نه ڏوريين هوتَ کي (٢).
لِکو ڪونه لطيف چئي، پاروڇو پيءَ پارِ (٣)
ناڻي نينَ نهارِ، تو ۾ ڏيرو دوستُ جو. (٤)

٩

ڪوڙيون پُڇن ڪيچُ، هوتُ نه ڏوريين، هٿين
جَنِ پنوهُ سين پيچُ، تَنِ پيرين پَنڌُ وسارئو.

١٠

هَلُ هِنيين سين هوتَ ڏي، پيرين پنڌُ وسارِ،
قاصِداڻي ڪارِ، ڪيئن رَساڻي ڪيچَ کي.

١١

هل هنيين سين هوت ڏي، پيرين ڪرِ مَ پنڌُ
واڻي پيچُ مَ وندُ، رِڙُهه اُروحاني سسئي.

١٢

هل هنيين سين هوت ڏي، ڇپرِ هَڏَ مَ ڇَلَ
آريائي آملُ، ڪايا ۾ ڪانڌُ ٿِئو. *

١٣

هل هنيين سين هوت ڏي، ڇپرِ ڇَلُ مَ تون
منجها لَڏو سون، ڪوهيارو ڪيچَ ڏَئي.

١٤

هل هنيين سين هوت ڏي، سيئي ڪڻُ مَ ساڻُ
جني پانئيو پاڻُ، سي آرياڻيان اوري رهيون. (٥)

---

* پ ۾ نه آهي. (١) پ. "منجها پئي"، هه پ. آهي. (٢) پ. "نه ڏوري". (٣) پ. پاوَ (٤) پ. نهارُ (٥) هه. پاڻ، هه پ. رهئا.

۱۵

ڪيھڙي ٻنڌَ ٻڌان تو، ڪيچين ڪارڻ ڪينءَ
بيخود ھليس ٻَرَ ۾، آءٌ ٿِي چوان اينءَ
سِڪَڻُ ساجَنَ سينءَ، ستان سُتي ڇڏيمِ. *

۱۶

سُتان سُتي ڇڏيمِ، پريتَمن پاڻا
چاپَنِ جئن چاڻا، تون پڻ ھونئجُ تَنِ جئن.

۱۷

ستان سُتي ڇڏيمِ، پاڻان پريتَمنؔ
ڪٿوريَ ڪَنهن، سَڙهي سَڙهيجُ سُنهَ ۾.

وائي

غفلتَ يارُ گنوايو، ٻَڙي جيڏيون!
ڪينءَ ڪريان آءٌ ڪَهُ ٿئو (۱)

۱. سُتيس تان ساٿُ وِيو، اٿيس تان ڏکُ آيو
۲. ٻَچِي پوءِ پنوھَ کي، عَبَثُ تان آنَ کايو
۳. ھوتَ ھلندي جا ڪئي، سا مون ڳالھ سڻايو.

فصل چھارم

۱

ھيچ نہ ھوندو جَنِ سي ڪينءَ وِندُرِ ويندين
وِھو وِچِ وِھَنِ سَنسِين سَڏَنِ واريون. (۲)

۲

سَڏائيتي سَپڪا، ٻُکَ نہ ڀاسي ڪاءِ

* پ ۾ نہ آھي.

---

(۱) پ. "ڪينءَ ڪريان، ڪه ٿئو" (۲) ھ. وچُ

جھھي ترھي ذاتِ جي، جنبشَ ڪانهي جاءِ
مون سين هلي ساءِ، جا جيُ ميلو نہ ڪري.

٣

ڪجھ نہ جنبش جاءِ، تہ ڪا هلي هوتَ ڏي
مون سين هلي ساءِ، جا جيُ ميلو نہ ڪري.

٤

آتڻ منجھ پيريانَ، هو سيني جيڏيون (١)
مون سياڳي ساڻُ، ڪيرُ چلنديون چڙيون. (٢)

٥

سڪڻ واري سڏَ، متان ڪا مون سين ڪري (٣)
اندر جني آڏَ، ڏونگر سي ڏوريندئون.

٦

ڏونگر نہ ڏوري، سڪڻ جيون سڏون ڪري (٤)
ويٺي گھر گھوري، متان پيرين جنڊ ڙو. (٥)

٧

وڙيتون! وڙو، آءٌ نہ وڙندئين، وڙ ري
جاڙي هين جبل جو، ڏانگھيندئين، تہ رو
جتن ساڻُ ذرو، نيهُ نيهين نہ ٿئي. (٦)

٨

وڃو سپر وري، آئين جي وڻن واريون
ڦوڙائي فراق جي، سڃي ڳالھ ڳري
ٻنيان جن ٻري، ڏونگرُ سي ڏوريندئيون.

٩

وڃو سپ موٽي، آئين جي ورن واريون

---

(١) ه. پ. "٨" (٢) پ. "چلندي چڙيون". (٣) ه. "مون سين سڏ ڪري" (٤) پ. سڪڻ. (٥) ه. "گھر ويٺي گھوري" (٦) ه. "نہيڙ نٿي"

ڪانہ هلندي ڪيچ ڏي، ڪَرَ هو مَ ڪوئي
ڪيڏيئَن، ڪاهوئيي، وِڌءُ جوڳُ جتن لئي.

١٠

آڄ مَلندئَس، ماءِ ڏاچا ڪنديَس، ڪيڙا (١)
جيجان! جوڳياڻي ٿيان، مونکي جهلَ مَ پاءِ
هوتَ پاروچي لاءِ، ڪَنين ڪنيرَ پائيان.

١١

عنانا! آتاهيين، جاني جَڙي بندُ
آهي گهنو اهڪو، فقيريَ جو فندُ
چکين نہ چرئو ٿيين، سيخاني جو مَندُ
ڪيئن ڪيڏو ڪندُ، منجها سگ، سيندُ جهي.*

١٢

مونکي پاٿي پاڄَ، ڏيئر، نورانا هلئا
آڳئان آئي آن جي، خوبُ نہ ڪم ڪاڄَ
ميڙي آپُ سرتيون! تڪي ڳايم ڳاڄَ (٢)
ما مون هٿان نہ ٿئي، جيڪا رسمَ راڄَ
آيل! آڄ آڪاڄَ، پول پاروچي ورترو. (٣)

١٣

تو جو پولُ پروچَ، ويهي ڪنو وڏڪار ۾ (٤)
سوئي پارج هوتَ، ورئي مون معذور سين.

١٤

ڏيهرين تون پاريجُ، پارڻ پوءِ پنوهَ تي
پولُ مَ وساريجُ، هُو جو ڪينوءِ هوتَ سين.

پ ۾ ورق ڪاڏل. نص ۾ هي ٤ نمبر بيت آهي.
(١) نص، آچا. (٢) پ. آب. (٣) هہ. آ ڪاڄَ (٤) پ. پول.

١٥

توسين ٻول ٻُڌون، سڱهين ساڄڻ جي ڪري
ڪنڌيءَ توءِ ڪهون، جي نالو ڳيڙوءِ نهه جو.

١٦

سٺي ٻول سندان، جيءَ سڱهين سٺي
ڪنڌيءَ ڪٿه ڪيٺان، جنهه سي آن اورانگهنا.

١٧

ميڄ اُٺي سٺي، رتَ وَرَنو روءِ
نه ٻُهي، نه پانڌي ڪو، جنهه ڪڙ ٻُڇي لوءِ (١)
موڙهي وڄي توءِ، مونڻ جي ڪانه ڪري.*

١٨

چنلان منجهين چاڪ، ٻران ٻونيم ٻڙڪنا
متان ڪا منڊ ڪري، مونڻ جي مذاق (٢)
چيت سندو مون چاڪ، هاڙهي هڏ هٺي ڪيئو. (٣)

١٩

ٻهراين ٻٺي ٻڙڪنا، وَهَم ۾ ڳهنو وڻوم.
ٻاراتو ٻيرين، ڪي ٽپي تان نه ڏنوم.
چڪي ٽي چهوم، تهه واهرو سڄڻين. (٤)

٢٠

چڪيءَ ڪي چڻي، ڪا جاڳائي جيڏيون!
وڻڙو ساڻ وهي، تو ننڍا ٿي نه لهي.

٢١

چڪيس سپ چڻي، ساٿو شهر ٻنڀور جا
ما مونهي ڪيڻ ميٺي، جنهه جو جانب جت وني وٺا.

---

* پ ۾ ورق ڪاڙل.
(١) اصل. "ٻهي نه پانڌي" (٢) اصل. "مزاڪ" (٣) پ. چاڪ.
(٤) نص سواهرو

٢٢

سونهَن جا مذڪور، جانُ ڪي چِتَن جيڏيون
سَرِ ڀِٽ ڀريون ڀورَ، نهڪي سهچاڻي ڀرين ڪي.(١)

٢٣

سونهَن جي مصلحت، سونکي ڏِهو مَ جيڏيون!
نهاربنديس نهڪتين، آريانيءَ البت
ڪنديس اوتَ، عيبُ ڇني لَڪن ڏيئي لتَ
سَرتيون! شريڪتَ، آءُ ڪئن آگنِ سين ڪريان.

٢٤

سونهي مران مَ ماءُ! سونهَن ڪان اڳي مران
لڄي لالنَ لاءِ، شال ڀونديس پيرَ تي.

وائي

معلومُ حال حبيبَ، سونکي دردُ قديمي وو
١. آلودي آزار ڪان، ٿو ري نيس طبيبَ
٢. شادي ڏِيهين صحت جي، غميءَ لاءِ غريبَ
٣. آهيان ٿي آهون ڪريان، نعري سنجهه نصيب
٤. ڪاهيلِ آهيان ڪوڙي، رسي لاءِ رقيبَ
٥. حاذقُ آهين هن جو، اچين شال عجيب
٦. دوا آهين دل جي، ٻيجُ ٻيجُ ورهيان طبيبَ
٧. الا! عبداللطيف ڪي، ڪوڙي لاءِ قريبَ.

فصل پنجم

١

پنجي جانُ پنهورَ ڪان، ڏونگرُ ڏورڻ و مون

---

(١) نص: "پنوه ڪي".

ڪاهي رهيس ڪيچ کي، جتي پاڻ پنهون
سپرت آهيون تون، قضا ڪندين ڪن سين.

٢

ڏنا جيئن لڳي جيڏيون! ڏيرن سونکي ڏک(١)
پکيس جان پنهور ڪان، تان سور مڙيئي سک
لڳي مون تان لک، پنهو ڏيهس پاڻهين.

٣

پنهو ڏيس پاڻهين، وڻو سمجهي جو شرم
هيڪليون هلڻ جي، پڇي تڻ پرم
جو ونڌر ۾ ورن، سو سودو سرڻس هيٺهين.

٤

پنهو ڏيس پاڻهين، وڻو سمجهي جو سينگار
"مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ"،
اهوئي آچار (٢)
جو ونڌر ۾ واپار، سو سودو سرڻس هٿهين.

٥

پنهو ڏيس پاڻهين، ويئي سمجهي جي سونهَ
"خَلَقَ آدَمَ عَلىٰ صُوْرَتِهٖ"، اِيَ وڻن
منجهه وروَنهَ
چري منجها چوَنهَ، ڪٿي هوت هنج ڪينو.

٦

ويئي سونهَ سمجهي جي، پنهو ڏيهس پاڻ
سيڻ جي، سيڌ چئي، آهي اِت آماڻ (٣)
پنهيور جا پاڻ، آڏا عجيبن کي.

---

(١) پ. جيئن (٢) هرکه بشناخت نفس خود پس تحقيق بشناخت پروردگار او را، پ آهوئي. (٣) پ. "آت آماڻ".

٧

وَهَمَ وَرْساياس، نا تہ پنوهُ آءٌ ڀانَ هُنَئِي
ڀانُ وڃايَمِ ڀانهجو ڀَنئِي ڀِريان جي ڀاس،
وَتِيِ عِلْمَ نہ راس، ڏاران ڀَسَنَ ڀيريَ جِي.

٨

ڪاڪَئُون ڪاهِينديَاس، موڻان ڌان ڪَرَ ڀِهَنُو
ڀانهِي ڀلوچَنِ سِين، سَڳَ نہ ساهِينديَاس،
”اَلْفِرَاقُ اَشَدُّ مِنَ الْمَوْتِ“، مَتِي نہ هونديَاس (١)
آهَ نہ لاهِينديَاس، جيڪِڙي جَتُ ڏِسي مران.

٩

جيڪَنُ جَتَ ڏاراں معذور، جو مَسَ ٿِيِي
چانگَنِ سِيرَ چَڙهِي وَئَا، ساٿِي سَوارا
آکِيون اوڏَارا، ڀَسَنو رُونِ پنوهَ جا. *

١٠

هيڪڙَ هُنُ چِڏِ، ڪہ اوڏِي نِهين عجيبَ ڪي
”مَا رَاَيْتَ شَيْئاً اِلاَّ وَقَدْ رَاَيْتُ اللهَ“،
نهِئِي آجها اوڏهين آڏِ (٢)
تہ هوتُ توکان هڏِ، ڀرين ڀاسي نہ ٿِيِي.

١١

هوتَ تنهنجِي هنجَ ۾ پِچِين ڪوهَ پُڇِي
”وَفِي اَنْفُسِكُمْ اَفَلاَ تُبْصِرُوْنَ“، سوجهي
ڪرِ سهِي (٣)
ڪڏهن ڪانہ وَهِي، هوتُ ڳولَنُ هتَ تان.

---

* پ. ۾ ورق ڪاٽل.
(١) جدائي سخت تر است از مرگ. (٢) نديدي هيچ چيز را مگر بدرستي ديديدي خداوند را، نص پ. ”ما رايت شيأ الا و رايت الله“ (٣) در نفسها شما است ايا پس نمي بينيد.

١٢

هوتُ تنهنجي منجهه ۾، ڳجهن ڪوهه ڳريانُ
”وَنَحنُ اَقرَبُ اِلَيهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيْدِ“،
تنهنجو توهين سانُ (١)
پاڻهنجو آهي پاڻَ، آئو عجيبن ۾ ڪي.

١٣

وَرُزِتَم سڀ وٺانَ، ٻار ڪارڻ جَتَ جهي
”وَهُوَ عَلَيٰ كُلِّ شَيءٍ مُحِيْطٌ“، اِيَ آرياڻيَ
آهيانَ (٢)
سڀَ ۾ پنوهُ پاڻَ، ڪينهي ٻئو ڳروچَ ري.

١٤

جائي سُجائي، وهان ڪنهن مـاٺ ڪري
اندر آڳيـــ عشقَ جي، اُڀــر آڏائي
”اَلْعِشْقُ نَارٌ إذا وَقَعَ فِي الْقَلْبِ يَحْتَرِقُ
مَا سِوا المحبوبِ“، ڪوري جڻ ڪاٺي(٣)
آهي آرياڻي، ٻئو سرتيون! سُجي ڪينَ ڪين.

١٥

ڪَڏُ پنوهَ ڏي ڪاهي، جاني رُوحُ جَرِ توڪيئو
آٿـــي ويٺي اوڏهين، سُتي پــن ساهي
”اَلْعِشْقُ حِجابٌ بَيْنَ العَاشِقِ والمعشُوقِ“،
لاشڪُ نِيْ لاهي (٤)
آرياڻي آهي، ٻئو سرتيون! سُجي ڪينَ ڪينُ.

---

(١) مایان نزدیک هستیم بطرف او از نبضَ نام رگ دم است.
(٢) او برهمه چیز احاطه کننده است. (٣) پ. ”في قلب کوري جڻ کاٺي“، عشق آتش است هرگاه داخل شد در دل میسوزد آنچه بغیر محبوب است. (٤) عشق پرده است درمیان عاشق و معشوق نیست شک.

Soorih Mirani

۱٦

پنهنجا آءٌ پوري، مون سڳ سڄاڻي نه ڪئو
ڏيندا سون ڏيهَ ورڻا، جهيڄڻ ۽ جهوري
لڳي جتن لوري، ڏونگرُ سي ڏورينديون.

۱۷

آديون! آءٌ آڇان، مون سڳ سڄاڻي نه ڪئو
هوندَ نه سنئين هيتري، ڪوهياريءَ جي ڪاڻ
رنيءَ جي رهاڻ، جيءُ آڙانئيم جتَ سين.

وائي

آهڪيءَ آڳهه آهي، وو آهي
مونکي تان نه ڇڏيندو تِڪَ ؛
۱. هنجي پوءِ پيڻن کي لڪن ؛ لَڏَ لاهي(۱)
۲. آري آگهاڙن کي، پنوهه چامَ ٻراهي.

فصل ششم

۱

جدائيءَ جو جامُ، ڏنائون ڏکيءَ کي
سنگلُ مهنجي من ۾، پارنو هوتَ حمامُ
آرڳي ڏنو آرامُ، ڪاڪلُ ٻِسي ڪانڌَ جو.

۲

دردُ نه لهي دارُنئين، زلفَ زورَ ڏنوم
ڪاڪلُ ڪالهه ڏنوم، رخساري تي روپَ سين.

---

(۱) پ. "پنهن کي".

٣

پَنھِو جو پنھورَ ۾، ڪاڪَلُ ڏٺـمُ ڪالَ
ھَي تَنھَي جي حالَ، زلفَ جھي زافَ ڪيون.*

٤

ٻَريندھِن ٻاھَ ورُنو، زلفَ ڪيَسِ زافَ
سندو ڪاڪلَ ڪافُ، ماري معذورينَ کي.

٥

ھاڻِ نہ جيان جيڏيون! زلفَ زافَ ڪياسِ (١)
ڪاڪلَ آءٌ ڪُٺياسِ، پَنھو جو پنھورَ ۾.

٦

ڪاڪلَ ڪُٺي جا، ڪفَنُ تِنہ کي نہ ٿيھي
منجھہ شھادَت سا، لُڏي ۽ لاڏَ ڪري.

٧

ڏَکا ڏونگَرَ چامَ، مَ ڪَرُ معذورينَ تي
تونھي لجَ، لطيف چَي، آھي سندِي عامَ
مارِ مَ چِٺي معذورِ کي، وَھيان ڪاندَ! ڪلامَ
ٻَرچجُ ٻيادينِ سين، الله لڳ علامَ
جانوازِ ي آھنجي نامَ، سا ھوتَ مَ چڏجِ ھيڪلي.

٨

ڏَمرُ ڏونگرَ چامَ، سگرُ ڀاڻَ شريڪَ سين
ڪيھي ڪُلفتَ تِنہ سين، جا گولي آھنجي گامَ
ورجُ تون وريامَ، مھنجو آڇنُ آنءُ گِھري.

٩

ڏکا ڏونگرَ لاھِ، اَگِبَ مٽي مسٽي (٢)
آريائيَ سين آھِ، ذاتي سڱ ضعيفِ جو.

---

* پ ۾ ورق ڪاڏل.
(١) پ. "ھائي نہ جيان". (٢) ھہ. لاءِ.

۱۰

پير پٽان ئي ڪنڌرا، ڏونگر مٿي ڏي
ڦٽينا پير ڦقير جا، سيرون ٽمٽا سي
جهڙي تهڙي حال سين، ٻري پنوهه ڏي
وڃي مان ورِي، ٻانهي پنڌڻ جڻن سين.

۱۱

پير پٽان ئي ڪنڌرا، ڏونگر مٿي ڏي
ٻاڻ نه ٻسي ڦٽينو، ڪڙهي ڪيچين کي
هاڙهو هوت ٻري، ڪه ڇاٿان ڪنهن لنگهنا.

وائي

مون آنڌي ڏي، آج اينڌا هوت سلامت سپرين
۱. ٻلڪ لائي ٻاهنجي، نيه ڪي آت نيندا
۲. سگ نه ڪندا سنگ سين، سور سگهنا ٿيندا
۳. ورکي گل گلن تي، نيه نباهو ڏيندا
۴. ٻريت نيندا ٻاڻ سين، چوري تان نه ڇڏيندا.

فصل هفتم

۱

ڏور م ڏيهه پنو، پير تهنجي ٻريتن جو
ويهن واٽرين تي، ڪيچين ري ڪيهو(۱)
وندر جو ونو، سو الله! واري آئيين.

۲

وندر جهي وچن، سي سر پٽن سندرا (۲)
پيون کوهه پٽن، چوڙي جي ڇڏيندون.*

---

* هي بيت نص ۾ نه آهي.
(۱) پ. ”وائين تي“. (۲) هه. ”وندر جن وچن“.

٣

ڏيهہ ڏيهاڻيون ڏورِ، ٻرُ ڏيهان ٻري ٿيا
سيئن ڪارڻ سسئي، ٻئي ٻرانهين ٻورِ
تون ٿو وڃين هوت حضورِ، منهنجو جيئڻ
جهلاهين ٿيو.

٤

هيڪاندي هوئي، آئي راتِ روانُ ٿيا
ماءُ سڳي ۽ سور جي، پنهوءُ وٺو ٻوٽي
رَهُ قضا دَمُ ڪوئي، تہ هيڪر هيڪاندي ٿيان.

٥

هڏِ نہ ماءُ سڏين، دلِ درماندي دوستَ ري
پائي وٺا پيرتِ جو، زوراوَرُ زنجيرُ
جيءُ جسو جاگيرُ، هاڻي ملڪ هوت جي.

٦

عمرِ سبِ عشق سين، پنهوءَ جي پڇڻ
ويس ويڙهائون تن سين، ڪجاڙي کي ڪن
مارڳ جي مرن، وڏو طالعُ تن جو.

٧

وڏو طالع تو، جنهن لڳين پيرِ پنهوءَ جي
سسئي ان ستون کي، رويو رو (١)
وٺي هيترِ هو، هلين تہ هوتُ لهين (٢).

٨

ويٺين ناهِ وراڪو، ستيئن ڪونهي سڱ
هوتُ هلندين، ڪٿيئو جن آنگڻ چاڙهئو آڱ
ٻاسي پنئي پڱ، رڙهي چام رسيون.

---

(١) پ. روءِ (٢) هم. هوءِ.

٩

وِڃِي وَرُ نه ٻُڌون، سَٿِي مِلَنِ نه سُهرين
سِي مَرُ رويو رُونِ، جَنِ مُسافِرَ سُپرين.

١٠

ڪَڙهِي ۽ ڪَڙاڙي، ٻَرِ ۾ پيرُ پنوهَ جو
سِڪَ ٻڌائين سنڌرو، جانبَ لَڳي جَڙي
لَڪَنِ سِرَ لطيف چئي، سُنڌَ جهيڙي ۽ جهڙي
ٻَئي تان نه ٻَڙاڙي، جي عمر سِپِ اِئِنِ ڪري.

١١

ڪِ ڪي ڪَڙيان پيرَ، ڪِ ڪَڙهان ڪيچ
ڏٺين لڳي (١)
اِيءَ ڏَنءَ ڏيڻي ڏيرَ، پاڻان پراهان وِتا.

١٢

ڪَڙِ هِن پيرَ سندان، ڪَڙُهڻ ڪيچ ڏٺين لڳي
اِنَهِين ٻرِ آتانِ، پوندهين مَنڌَ پهاڙَ تان.

١٣

سُورَنِ سيجهائي، چيلهه ٻڌِ نو چونيهن چڙهي
سِڱَ پَرِيان جي سُڻي، سيڙي ميلائي
لَڏائين، لطيفُ چئي، لالَنُ لَمِلائي
پاڻيهِ پاڏائي، هَٿَڻان وارِنو هوتَ ڪي.

١٤

رانهِي ڪِي رنجُورَ، تَڪرَ تو ۽ تاڪيِنو چڙهي
لانچي لڪَ، لطيف چئي، هاڻي ڏانهن حضورَ
رهنا سِپِ وِڃنُ ۾ سَسُئي جا سالورَ (٢)
ساڄَنُ ميڙَ تُنس، سُورَ، سِڪَ نه ميڙ تُنس سُپرين (٣).

---

(١) هه. "ڪران ڪيچ ڏٺين ڪي". (٢) پ. "رَجَ ۾"
(٣) سور.

١٥

منجھا پنئي پـروڙ، اَسِپ ۾ ٻچڃ سنئي
وڻھي وڏي ڍِڳَ مان، ڏُٿي وجھج ڏوڙ
تہ تون ساڻيھہ مُوڙ، جي پنڌ اڻائي ھاريھہ۔ (١)

١٦

لڄي ڪيہ ڪجي، آهي مُنڌَ اندوہ ۾
ٻر ۾ ٻيرَ ٻچي، لالنَ جو لطيف چئي۔ (٢)

١٧

ٻرنائي تہ ٻار، ڦوڪ تہ لڳي آنبرين
هيٺي جي هنڌ جون، وڏون سپ وسار
سموري سرڪار، نيئي رکيج ناھہ ۾۔

١٨

قدُ پنڌي تون ڪيہَ، ٻھچندڙيں پنوھَ سين
جي مينون ساھيں سنئي، تيہ تھوارون تيہَ
مٿيا ٿي مسڪيہَ، همتَ هوتُ وڃائيو۔ (٣)

وائي

لوچيدا وي لوچيدا وي بلوچ دا
ميرا مَنُ لوچيدا (٤)

١۔ پيران نُون سڏيندياں، سڳرُ اڳميندياں؟
الله هوا ميلاوي پنوهُ ڪيچ دا

فصل هشتم

١

آڏرَ نيندرَ آيري، اَمونھين آھيان

---

(١) اصل۔ موڙ۔ (٢) پ۔ ٻيرَ۔ (٣) ھ۔ مسڪيہ۔ (٤) ھ۔ ”ميرا مينون“۔

لُڙڪَ لالَ، لطيف چئي، وَرَ لَئي وَهايان
هيجان هنجهون هَبَ ۾ هوتَن. لئي هاريان
جانبِ ضعيفي سين، پنهوءَ پَهايان
پيهان پَچايان، جي مان نيهُ پاڻ سين.

٢

اڄ نندُ آيري، آسمان آسونهين
پرديهي پرين ڪئا، مَرَن لئي مونهين
سِڪَ ڪي، سنڌ چئي، تنگن ۾ تونهين
هاري ڪَنِ هونهين، ري ٿمرَ سڏون ڪرين.

٣

اڄ نندُ آيري، آسونهين آءٌ
چيتا چورَ چنجن ۾ ٻَرَ ۾ ٻلائون
سوٽُ پنهوءُ پاهُون، ستان محبُ مَري وهان.

٤

اڄ نندُ آيري، اوڳي آوائي
ڪينَ تهاري تڪرين، سائيسُ سڱائي
لاڳاپن، لطيف چئي، منڍُ رائي وهائي
جلو جدائي، آري لاهِ اصيلَ تان.

٥

اڄ نندُ آيري، ڪَمِ نه ڪنهائي
ساڪنِ وهي وِسري، جا گهاتن. گهُنهائي
پيئي پيشِ پنوهَ جي آسن ۾ آئي (١)
جا لُڪن لوسائي، سا سيجَ چڙهندي سڱي.

---

(١) ٻه. آسُ

٦

اچي عزازيلَ، سٽيي جاڳائيي سنئي (١)
ٿيي ٻوڙائيي دليلَ، تہ ڀنوءَ ساڻهو موڪلينو.

٧

مُنڪرَ ۽ نڪيرَ ڪي، جڏهن ڏِنائين
اڳِئان آئيي آنِ ڪيي، ڀنوءَ پڇائين
ادا اِهائين، ڪو وِٽو ساٿُ سڄڻَ جو.

٨

پاپائيي ٿي پورِ، ڀُنيءَ ڪيچيئنِ ڪڪرا (٢)
رانو ميڙو ٿيرتَ سان، ڪارڻِ ڪانڌَ ڪڪورِ (٣)
لانچيي لڪَ، لطيف چئي، آئيي ڏونگرَ ڏورِ
جتُ وچيي ٿو زورِ، آهڙُ تہ اوڏِي ٿيئين.

٩

ڀنئي ٿيي پيمالُ، سا مندَ مري نہ جيي (٤)
ٻَري هن پنهورَ سين، هڏِ نہ ڳرهي حالُ
لالڻَ جو، لطيفُ چئي، وِساري نہ وِصالُ
پِرِي ڪيجاه پالُ، هيَ ڏاڏَ ڏوريندِي ڪيترا.

١٠

جهتِ ڀِنيءَ ڀہ جهنگ، هاڙهيءَ پڃُ مَ هوتَ کي (٥)
سورَ سُپايي سنئي، لَڪُ ٿڻين سين لنگهي
سُپيريان جي سنگ، مندَ ميڙانو تو ٿيي.

١١

ٿڪيائيي ٿرِ ٿيلِ، چڙُهہ چِڪيائيي چوٽيئن

---

(١) نص. عزرائيل. (٢) پ. ڪڪرا. (٣) پ. ڪانڌِ (٤) پ. "ڀني ٿيءَ پائمال". (٥) پ. جهتَ.

هلندڙ هوت پنهوءَ ڏي، پٺيان ميڙ ٿيي پيهل،
آئي راتو ڏينهن، ويهن تان واري ورڻ. (١)

١٣

هي گيسي، هي گس، هي ٻهڻ، هي پيچرو
ويچاري وڌو ڪين، ويندن پٺيءَ وس
لهڻ جو لطيف چئي، ڏونگر اُنهي ڏس
جيڪب رهين، جس، سگهر ٿيي سردار سين. (٢)

وائي

هوتَ سي هلندڙهار، ڪيئن ڪريان آءٌ آن سين
١. ڪوهه پلنگ، پس، مارُيون، ڪيچ تينوم ڪارا (٣)
٢. سنوڻهن سپيرين جا، آتڻ وٽ اوتارا (٤)
٣. آهيان پت پنهوءَ جيي، ڪنديس ڪنر ڪارا (٤)
٤. پيرَ م چڙهج پرين جو، هي هي هٿَ آسارا (٤)
٥. ڪيچين ڪره پلاڻيا، ميا ننوم مارا (٤)

فصل نهم

١

وهه م وساري، پڇا ڪر م پنڌ جي
نرمل نهاري هلنديس تان نه هٿ ڪيئو. (٥)

٢

اوجهڙ آسونهين، ڏيهه گهٽوني ڏور نو (٦)
سگهر ري سونهين، ٻهتي ڪانه پنڌ ڪري.

---

(١) اصل. ويئن. (٢) ه. پ. "سردار جي". (٣) پ. پلنگ.
(٤) ه. "جا لا"، "جي لا"، "جو لا"، "هلائتا لا". (٥) نرمل.
(٦) ه. اوجهڙ.

۳

واءُ وڄايمِ سو، ٻُلي جنهن ٻنڌ ڪريان
چِتا ڇپرَ پرينءَ جو، پيرَ پَرَنيا تو (۱)
پرَ پورائو جو، سو لڳي متان لئيمين.

۴

واءُ وڄايم ڪالهه، ٻُلي جنهن ٻنڌ ڪريان
وڃڻُ سون وانهين، پنو هوتن ڪارڻ حالَ
جبلُ ڏوريان جالَ، ڪارڻ پيرَ پنهوءَ جي.

۵

ڪُهيجَ مَ اِجها ڪيهه، ڳَرد ٻَس ڳنگن جي
ڏکيءَ منجها ڏيهه، نيڪرُ ناهِ ڪُٺيءَ ڪري.

۶

ڏورِ مَ تون ڏوريج، صبر ڪر مَ سسئي
پَرَڻُ چڙهِ پيرن سين، ورهڻُ وساريجِ
سڪڻ جا، سيڏ چتي، لاڳاپا لاهيجِ
هيئين سانَ هلاءِجِ، ته ٻنڌُ ٻاسي پرِ نيبري.(۲)

۷

وڃيئيسِ وڪ نه آئڙي، تون آريائي آهه
ڇڪيئس توسين چاهه، ٻاسي پرِ ٻُڌي رڙهي (۳)

۸

ڪُهي جا ڪنبائين، وڪ تنهن وڃهي ڪي
ڇڪيءَ ڇينائين، ٻنڌُ ميڙوئي پَٻ جو.

۹

سڌ کوه ڪري سيڪا، تون ڪُهي ڪُنجِ وڪ (۴)
تائجِ منجها ٽيڪ، ته ٻنڌُ ٻاسي پرِ نبري (۴)

---

(۱) پ. ”پرتا و“. (۲) هه. ڏوريجُ، وساريجُ، لاهيجُ ۽ هليجُ.
(۳) نص پ. ”ڇڪي توسين“. (۴) هه. ڪنجُ، تائجُ.

١٠

وڃو جاڳائي جنت، ويري ڪِنهن ولات جو
سنڌو سورن خط، ڏنم هوت هٿن سين.

١١

ڏهلا سون ڏينهن ٿيا، ٻيهر جام جيئون (١)
پسيئو پنڌ پهاڙ جو، ٿيئڙم روح رئيون (٢)
لنگهيو ٿيان لطيف چئي، ڪارڻ دوست ڏيئون
پاٻيان لڪ لنگهيون، جي سور پريان جا سان مون.

١٢

هيڪليائي هان، پورينديس پنوهه ڏي
ڪنڌيس ڪوهيارل سين، وڃي روح رهاڻ
ڏلي چلي چڙهين، ڪنهن پر لاهيان ڪاڻ
آهيان گهڻو اڃاڻ، سور پريان جا سان مون.

١٣

هيڪليائي هل، پورينديس پنوهه ڏي
آڏا ڏونگر لنگهيون، سوريون سڄڻ سهل
نه ڪر پيليان پهل، جي سور پريان جا سان مون. (٣)

١٤

دوست ڏنائين دل سين، ورچي تان نه ورهي
لانئڙي لڪ، لطيف چئي، پهڻ منجهه پيهي
منڌي نيهه نهي، ڪي سرفراز سڃي.

وائي

وڃي وڃي ٿينديس واجهي
پسڻ ڪارڻ پرين جي

---

(١) هه. ڏهلا. (٢) نص. "ڪندي پنڌ"، نص پ. روح
(٣) نص. پيلين.

١. آڏا ٿونگر لڪيون، مونيج محب ميڄهجي
٢. پرين ڀهنوار تو چوان، آهيان ڀيرڙ ڀي جي
٣. نم گهرجي نمه جو آهيان آءٌ آروجي(١)
٤. جا نه هلندي هوت ڏي، ڀي تينه جو ڀاڄي(٢)

فصل دهم

١

آءٌ اورانهون سپرين، وڃ م آگانهون
ٿکي ڪنهي ٿرن، ۽ ڀاڪوڙو ٻانهون
درد جون دانهون، مون ماريندين، موٽ تون.

٢

آءٌ اورانهون سپرين، وڃ م ڀيئي پري
مون ڏڙيي، مون وسهو، وڙچي ڏان نه وري
ڏاران منهن متري، ڏکيي جي ڏيکاريين.

٣

آءٌ اورانهون سپرين، متري وڃ م ڀيي
موٽ مرنديس، چپرين، تون جيارو جيي
هوت م چڏج هي، پنوه پيادي پند ۾. (٣)

٤

آءٌ اورانهون سپرين، ڏکي ڏيج م ڏاگهه
وٽ چڏي مون واگهه، آري وهين عشق جو.

٥

آءٌ اورانهون سپرين، ڏکي ڏاگهه م ڏيج
ڀيهي گهر پڇج، ته هوت حلاوت نه ٿيي.(٤)

---

(١) اصل. نمن. (٢) هه. ڀاڄي. (٣) پ. ڀيي، جيي، هي
(٤) پ. هلاوت.

٦

سَڄڻُ وَرُ وِسارِيِنِ، آري لَڳِ اللهُ (١)
توکي سارِئو ساهُ، آکنڍِئو آهون کري.

٧

سڄڻ وَرَ وِسارِينِ، صبرُ نہ ساريان
توکي نہاريان، آءٌ منھنجا سُپرين.

٨

هَنان هَڏِ نہ ڇڏيان، صبرُ شڪرانو (٢)
ذوقُ زمانو، سون وَرَ وِڻُڙو وِسري.

٩

صبرَ ۽ شڪرَ کي، ڪاڙهي آءٌ ڪندي
آهيان جنھ سندي، سو نہ گھُرجي سانُ سون.

١٠

صبر ۽ شڪر کي، وڻي آءٌ وڻي
ڏکيَ سِڻ ڏڻئي، ڪا ڪِجُ آڇي ڪڍهن.

١١

صبر ۽ شڪر کي، هٿِ ڪيئو سون هاڻِ
پريمِ اڇي پاڻِ، ڦَٽِيَ کي پُڇيجِ تون.

١٢

ناهِ جَمِيعَتَ جانِ کي، هوتَ پُنهانا هاڻِ
اللہ! سِهڻي آڻِ، ساهُ چِڪايُمِ سِڪَ جو. (٣)

١٣

ناه جميعت جان کي، هوتَ پنهانا هيتِ
پنهوَ جي پيرتِ، جِنْ ساهُ چِڪايُمِ سِڪَ جو.

---

(١) اصل اللهُ (٢) پ. شڪرانا. (٣) اصل. الا، هه. "سي آڻ".

١٤

ناهه جمعيت جان ڪي، ڀنوءَ ڀڃاڻان
مي مون سيباڻان، جن ساءُ چکايم سک جو.

وائي

کهڙي ويلي آج لکيان، آءُ جو ڄاڻان لوڪ
١. گهاءُ ميان دا چندا جو نهين، ظاهر ڪيتا
تن اگيان

فصل يازدهم

١

ڪن ٿي، ڪيچين ڪيچنو، ڪيچ ڙ، تاڪيچن
اشارتون آن جيون، سڪوتا سڄڻ
وٽان ويهي تن، سڻ ته سوز پرائين.

٢

سڻ ته سوز پرائين، آءُ چيائون آج
ڀولي ڀي نه سيکنا، ڀوٽا چونيم پيچ (١)
واجهي وٽ مَ وڃ، ڀڏ ته ڀنائي لهي.(٢)

٣

ڀڏ ته ڀنائي لهي، آءُ اِت نه آهه
ڪيچن ڪيڏيلاه، ڪن ٿي ڪيچين ڪيچنو.

٤

ڪن ٿي، ڪيچين ڪيچنو، ڪيچ مَ ڪيچنائون
رهي نه ورتي جيتري، آئي وٽ آئون
ويڙي وڏائون، هو جو وٽ هڻ جو.

---

(١) هه. پ. ڀاڻا، پ. چونديءَ. (٢) هه. وڃ.

٥

ڪڏھن ھنجي ڪَنُ ٿيي، ڪڏھن ٿيجي واتُ
ڪڏھن ٿيجي ھِڪيرو، ڪڏھن ٿيجي ڪاتُ.

٦

ڪنارو ۾ ڪوسُ، آڳَسِ آريَ ڄامَ جي
ڏِيتَ آھي ڏوسُ، سارَڳَ ۾ سَيَنَ جي.

٧

ڪاسُون مُڇيجاهُ، گھٽيون گھرجَنِدان اوٺيا!
ھيي وڻَ نہ لَھنداهُ، ھُو وڻَ اوڏاھين گھٺا.

٨

آڪيون لَٽَ اورانيون، ڪينہ ڀَرِ ڪڙيان ڀرُ
لَٽِ لائيندو ڪيرُ، سون جيھيَ معذورِ ڪي.(١)

٩

آڪيون آريَ ڄامَ جيون، انڌيَ سين آھينِ
ھو جي وڻَ وِندُرَ جا سي سون سُونھائينِ(٢)
ڏِسئو ڏيڪارِينِ، پيشاني پنوهَ جيي.

١٠

آڪيون آريَ ڄامَ جيون، آھينِ انڌيَ ساڻُ
پَسيي ڪنديون ڀاڻُ، پيشانيَ پنوه جي. (٣)

١١

سڏَ مَ ڪرِ سڏِن ري، ھلِن ريَ مَ ھَلُ
جلهَ ريَ مَ جَلُ، روئِنَ ريَ مَتان وُئيِن.

وائي

دردَ مَٿيَ جي جا دارُون،
اي دوست! موتُ سڀاڄها سپرين

(١) پ. لٽُ. (٢) نص. ور. (٣) ھ. ”پشيماني پنوه جي“.

١٠ مون لڳون، مون وسهو، محبت جون مارُون
٢٠ ماڻيئنيان مون سين گهڻا، ڪُسڻ ڪِنا ڪارُون

--

ابيات متفرقات من ڪلام آبري

١

آئيو آئين آئياڪ، ڪالهونڪو ڪاڏي ڳيو
وِنو جاڳائي جيڏيون ا هيءَ ٻيره ٻيباڪ (١)
چُرِ ڦُرِ ڪاري چاڪُ، سور سُتواري
ڪين ڪين.

٢

سنڌ ڀون سورَ ڪرين، هڏ ۾ ڏکي هوت لئي
پرين جي پانءَ ڏنا، سي سڀئي سُک نه ڏين
جي ماڻهن کي مارين، تن سورن کي سڏ ڪريان.

٣

صدا ودِيم سور جيءَ، آڳنان ڪوهياري (٢)
جو نيجس نِڪالي، سو پنوهَ وجهو پاند ۾.

٤

جانُ ساماڻين سسئي، تان ودس وڏن جو ڪرِ
لاهي لڄَ، لطيف چئي، تني ٻهڪاريائي ٻرِ
نه وينده هين پنوئين ورِ، اڳيا هوتُ حضور ۾.

٥

سسئي کي سڏُ ٿئو، اسان اولاٿون
پنڌُ نه پُڄائون، آه - ڪوئي ڪانه ڪري.

---

(١) هـ. "وِنو جو ڳائي". (٢) اصل. سدا.

٦

ٻَڌو ٻَرانڀَڻ، سورن آڏي سڻي
ٻُرايا ٻَهڄَڻ، وجهڻ ويچاري تي. (١)

٧

منڊِ نہ منجها تن، ٻُڌي لکُ لڏن جي
جا ٻَر کاهوڙين، سا ٻَرَ ميڪي سڻي.

٨

منڊا مَ سَنڌَ ويهڻ، آيي اوسڙُ آس ۾
تو سيڻي سڀَ ڪنا، ڏور جني جو ڏيهڙ
ٻاڙي ٻاڙي ٻيهڻ، وتُ ٻچندي ٻيريَ ڪي.

٩

ٻيلي ناهِ ٻنيورَ ۾، تنہ سڻيَ جو سهي
ڏمرُ ڏيرن سڻ ۾، ڪندا ايڏن ڪهي
لنگهائي، لطيف چئي، ڪنجُ جامَ ڪهي
هيَ معذور هذِ سٽي، تون ڪامل اوچ مَ ڪيڏهين.

١٠

اولاڪن اچي، معذور ڪي مارو ڪينو
مٽان و رُ وسارين، منهنجا ڪرَ ڪچي
سپڪُ ٿيي سورن سڀن، ٻهچنديَن ٻچي
منجها راهَ رچي، ڏينديَن لالَ، لطيف چئي.

وائي

مونکي تان جهلَ مَ پايو
وو جيڏيون! آءٌ هلندي هوتَ ڏي
١. هيَ جو بارُ ٻنيورَ جو، لوئيَ تان سِرِ لاهيو
٢. آهي عاجزين تي، ٻسَ سندو ساڀيو (٢)

---

(١) نس پ. ٻهنجن. (٢) پ. عاجزن.

٣. ڪينَ وِهنديَس ڪُنڊَ ۾، نه مون ڀَتي نه ڀايو
٤. وِهاري وطنَ ۾، شُهيديَ ڪي مَ سِڪايو
٥. ڪُٺل ڪَجائن ۾، چاڙهي هيڻن هلايو
٦. مهنجو پنڌُ پنوهَ ڏي، رابي تان مَ رهايو

واڻي

ڳالهيون هوتَ ٻاروچي ساڻُ
وو مهنجي جيءَ جيون جيڏيون جيڏيون!
١. چڙهي ٻيليَس چيرين، سڳَ تهنجي ساڻُ (١)
٢. چڙهي ڏاڍين ڏونگرين، ٻرڙا ڪنديس پاڻُ
٣. رُلي چڙهي چيرين، يارُ وڃايم ڄاڻُ
٤. ڏٺان ڪَڏِ نه ڇڏيان، سندو نينهَ نڌانُ
٥. تصبُ ڪَرِ نه سگهي ڪي، پنوهَ آءٌ وٿاڻُ (٢)

واڻي

ٻاروچا ٻاجهائي ميان لا! مونکي نيندا پاڻَ سين
١. سانُ سلامتُ آئيو، وَرَتي اِيَ واڌائي
٢. مِرُ لڏائين پريَنُ جو، لڪنَ مير ليلائي
٣. ميڙي سا محمودُ ڇڏي، ورَ ڪي هيَ واجهائي

واڻي

ٻَلَڪَ نه رهي دل توري
ورُ ميان! صاحبَ خانَ بلوچا ووا
١. آءٌ چاريندي‌س آنَ جا، ڏٺان ڏڪرَ ڏوري
٢. ڏينديس ماهُ ميرونن کي، ڏٺان ڪُلهن ڪوري

(١) د. "چڙهي ٻيس". (٢) پ. "نه سگهي ڪي".

٣. ڪانگَ ڪيئمِ ڪيچَ جا، ماسُ چُڻجُن سانُ چوري (١)
٤. آريانيءَ، عبداللطيف چئي، ساڙَ لهندمِ سوري (٢)

وائي

ڪُرها مَ ڪاهيو،
ميان ڪيچيا! آءٌ آريانيءَ عرض چَوَندي
١. ڪري هوتَ هلڻَ جي، لوليءَ کي مَ لُڇايو
٢. وسيلو ورلهيءَ جو، آڳانيو آئـين آهيو
٣. پاسي ۾ پريتِ جي، جهوڪي آٿَ جهُڪايو
٤. ورلهيءَ جي وهاڻ ۾، واجٽَ سپِ وَڄايو
٥. آگهاري آئـڻ ۾، پنهنجي پاڻ پراهيو
٦. سائين ڪارڻِ سپرين، صورت کي مَ سُڪايو
٧. ساڪينِ ٿيءَ شهرَ جا، معذورِ کي مرڪايو
٨. پنوهَ چامَ پرٽِ سين، وبهي سورَ وراهيو
٩. لاهي ٻارُ پنيورَ ۾، ويندي گهوٽَ وناهيو
١٠. پنوهَ چاچيئڙن کي، رڏي ڪيڻ ڪاراهيو (٣)
١١. پرنائي پنوهَ کي، نيڪڻي نڳاهيو
١٢. پيلي ٿي پانيڻ سين، ڏکيءَ ڏيجُ ڏيکاريو

---

(١) نص، ماه. (٢) هـ، سوئي. (٣) نص، ”رڏي ڪين“.

A Bhitshah Cultural Centre Committee Publication
The Seminar Proceedings Series No 10

SUR SASUI ABRI

BHITSHAH CULTURAL CENTRE COMMITTEE
HYDERABAD SIND
1976

A STUDY OF SUR SASUI ABRI

Proceeding of the Seminer
Held on the occasion of the 223rd Anniversary
Celebrations 1975

Edited by
DR. N.A. BALOCH
Vice-Chancellor
University of Sind

**SHAH ABDUL LATIF BAITSHAA CULTURAL
CENTRE COMMITTEE BHITSHAH,
Distt: HYDERABAD
1976**

1st Edition February 1976 Copies 1000

To be Obtained from:

A. M. NIZAMANI

The Hon: Secretary

S.A.L. Bhitshah Cultural Center Committee

Bhitshah Distt: Hyderabad Sind,

Pakistan.

Only English Pages Printer by: Ahmed Nabi Bakhish
at Sind Printing Press, Hyderabad Sind,
Published By: A.M. Nizamani Hon: Secretary,
S.A.L. Bhitshah Cultural Center Committee, Hyderabad Sind.

ent, who inform him of what has happened. He weeps bitterly and prays for unity with Sasui. The grave opens up, Sasui calls from within and the two lovers are united in the Everlasting unknown. This is only one version. Variations are there, but they are immaterial. Let us now go ahead with the inside story of human soul.

(2)

To this simple and straightforward romance Latif endows a living philosophy. A wave brings Sasui from eternal world. Wordsworth has pointed out:

> Trailing clouds of glory do we come
> From God, who is our home.
> Heaven lies about us in our infancy!

She is adopted and nurtured by a Washerman. Bhambhor becomes her temporary home place. She adopts the profession. One can imagine the sweet little soul assisting her father and mother in washing, cleaning and ironing! Life is a primrose path till one comes of age and sees in someone else the reflection of eternal forms and universals. The ideal makes us feel restless. The divine glimpse lures us to the unknown destiny. What happens to Sasui when the light is withdrawn? Bhambhor becomes a dark, hateful place unfit even for a moment's stay. A moment's nap has deprived her of her Punhoon, a moment's negligence has helped her rivals, her brothers-in-law to carry off the beloved company to distant lands. Camels are the media that she curses. From now onwards she must say good-bye to her native home, seek, seek and seek. Sitting at home does not help. Parents do not help. Friends and relatives do not help. One must seek alone. What should one seek? Values? Welfare? Peace? God? Whatever may be your goal, life is to be conceived as a trial ground for the inexperienced soul. Your Punhoon is lost in the wilderness of mountains. Seek and seek alone, trust the mountains with your feet which are softer than silk. Move uphill, take up the line of the greatest resistance. Pass beyond

"Even if she is burnt by longing, she longs still more and more. She drank with Punhoon, she never felt any satiety. The more she drank, the more thirsty she become".

Physical satisfaction results in nausea, feeling of loathsomeness at the thought of something more. But in matters spiritual you may go on gulping, your thirst will never be quenched. This is the bank, this is the tavern, this is the company, which ever increases our yearning for more and more. That is why great souls even while dying pray for more and more light, as if life and death are the parts of the same process, continuously progressing, advancing to the sublime height, the sheer precipice.

Note again the significance of the following lines:-

محبت جن جي من ۾ تن تشنگي تار
پي پيالو اُڃ جو اُڃ سين اُڃ اتيار
پنهون پاڻ پيار تہ اُڃ سان اُڃ اُجهائيان

"Those deeply steeped in love, have their beings brimful with thirst. Drink the cup of thirst, remove your thirst with thirst. O Punhoon! bring the cup before me with your own hands so that I may quench my thirst by means of thirst".

This is our poets suggestion for a scholar yearning for more knowledge, for a saint yearning for more sanctity and for a reformer yearning for a far better world. There is no such thing as complete satisfaction for a conscientious soul. One curiosity finds satisfaction for a short while. But the temporary satisfaction makes us more curious and we try to find new satisfaction. This process goes on incessantly till our physical powers fail. Only the rusted souls stop and say "No farther". Those who oil and polish temselves daily go ahead with a new mission, a new spirit and a new curiosity. Our mental life starts with wonder and ends in wonder.

Latif often emphasizes that the longing is a two-way process. While the finite longs for the infinite, the infinited also longs for the finite.

ساجن ڪارڻ سج سر قبولي سسئي
اندر جنين اڃ پاڻــي اڃيوان ڪــي

"For the sake of the Beloved let Sasui accept desolation. Water becomes thirsty for those whose souls are thirsty for water".

This is a universal philosophy of life. Note the significance of the words 'Sasui' 'Beloved' Desolation', 'Water' 'Thirsty'. What other poet has ever told you that water is also thirsty? Have you not heard of social workers who have left civilized cities and lived and worked with undeveloped, uncultured barbarins at the risk of their lives? Have you not heard of great souls who have left their clean houses and spent their lives by serving the lepers? Have your not heard of Brahmans living in the colonies of untouchables, serving the sweepers, the shudras? Have you not heard of explorers, deserting their cosy homes and dying in the cold wilderness of polar regions or hunted down by the wild animals of Dark Africa? Have you not heard of Nightingales serving the sick and the wounded fighting against red-tape, indifference and corruption? All such are thirsty people. They are thirsty because water is thirsty for them. May such people accept desolation! Such people are the saviours of human civilization, not those who shut themselves in glass-houses and believe that no harm will ever come to them, who b.lieve that not even death will ever overtake them. Only those will survive who thirst, accept desolation, struggle and seek. That is why Bergson said, "To live is to change, to change is to mature, to mature is to go on creating one's self endlessly". When change is not acceptable to individuals and nations, death follows at a quick pace. This is exactly the advice given by the poet (who is the voice of the water, vast, ever changing, ever restless, uncontrollable power) to Sasui, who represents human soul:

وهہ م منڍ! ڀنڀور ۾ ڪرڪو وا ڪو وس
ٻانهي ٻارو چن جـي گولي چڱ م گس
ڏورڻ منجهان ڏس پوندءِ هوت پنهونءَ جو

"Don't sit O woman! in Bhambhor. Cry, shout, use all resources. You are the servant of the Balochis, do not lose the path. Only if you seek and struggle, you will have the indication of your Friend Punhoon".

(4)

Sasui now sets down the qualifications and credentials of those entitled to move on the path. We have noticed in Samoondi the mental state of the wives who sit at home and wait for their husbands return from the vast sea. Sasui must leave Bhambhor, the flourishing, develped, progressive city, immediately and accept desolation.

هيج نہ هوندو جن سي ڪيئن وندر وينديون
وهـو وچ رهن سهسين سڌن واريـون

"How can they go to Windar who have no sincere aspiration? Hundreds of desiring hypocrites settle down in the midst of civilized company".

Note again:

سڌائتي سيڪا بک نہ ٻاسـي ڪا
جيهي تيهي ذات جي جنبش ڪانهي ڪا
مون سين هلي سا جيءَ ملو جا نہ ڪري

"Everyone desires, no one admits and accepts hunger. An ordinary soul does not vibrate with aspiration. Only she may accompany me who does not set any importance to physical existence".

What can happy, contented, complacent soul accomplish? Material prosperity and wellbeing unquulfies us for the divine path, for change, for progress. Sasui warns:

سڪن واري سڌ مٿان ڪامون سين ڪري
اندر جنين اڌ ڏونگر سي ڏوريندیون

"Let the happy soul not think of accompanying me on the divine path. Only she whose heart is torn to shreds, shall search and cross the mountains".

In the same vein the poet reflects upon the lethargic, speculative, inactive, inert soul:

ڏونگر نہ ڏوري سڪڻ جون سڌون ڪري
ويٺي گھر گھوري مٿان پرينء چنڊڙو

"She does not take to the mountains; her longing is limited to insinere desire or wishful thinking. Sitting at home everyday she offers only formal, ritualistic sacrifices. Only in words does she sacrifice her life daily for the Beloved".

So delicately does the poet put the following words in the mouth of our heroine that we do not know whether this is self-criticism or self-praise while we are fully convinced that this is maiden-like modesty:

مون کي ڀانئي ڀاڄ ڏير ڏوراڻا هليا
اڳيان اٿي ان جي خوب نہ پڪم ڪاڄ
ميڙي آپ سرتيون نڪي ڳايم ڳاچ
سامون هٿان نہ ٿئي جيڪا رسم راڄ
آيل آئون اڪاڄ ٻول ٻاروچي وترو

My brothers-in-law, thinking that I was an ordinary call-girl, moved away to distant lands. Alas! I did not cook, delicious foods in front of them. Alas! I did not collect beautiful damsels around them and sing sweet songs for their pleasure. Alas! my hands could not accomplish that which is required by formal custom and

etiquette. O mother! I was inefficient, unaccomplished, unused to the ways of men; I only gave much importance to the word, the pledge of my LOVE".

In the next moment she corrects herself:

پهرئين تون پاريج، پارڻ پوءِ پنهونءَ تي
پول م وساريج، هو جو کيوءِ هوت سين

"First you should keep pledge with Punhoon then expect Him to keep the pledge with you. Do not forget the pledge you made with your Friend".

The poets advice to Sasui is also an advice to every individual reminding us of the great saying of Jesus Christ, "Leave the world and follow me".

جا ساماڻينءَ سڻي تان ويس وڙن جو ڪر
لاهي لطيف چئي تي ٻيڪار ياڻي ٻر
ته ويندي پوئي وراڳيان هوت حضور ۾

"As soon as you are mentally mature, wear the garb of wandering mendicant. Leaving aside all mental reservations and sense of shame, be a beggar-maid in the wilderness. Then alone you will secure your Love right in front of you.

And then look at her determination:

موٽي مران م ماءُ! موٽڻ کان اڳي مران
لڇي لالن لاءِ، شال پوندس پير تي

"May I not return and die at home, O mother! May I die before return. Let me writhe in pain for my love. May be, sometime I trace the footprints of my Love and be on the path".

(5)

Sasui, alone, unaquainted inexperienced, raw but resolute, faces the hardships of the rocky landscape. She needs the poet's encouragement:

پسي ڏونگر ڏاهه، جم هلڻ ۾ هيٺي وهين
لانئجي لڪ لطيف چئي پنڌ ڪيچين ڪاهه
پڇي پورج مسئي بلو چاڻي باهه
ان وڙانئي ور جو آسر هڏ نہ لاهه
جو اکيئون اوڏو آهه سو پرين پراهون م چئو

"Seeing the hard terrain of the mountain, do not feel weak in your march. Observing the passes carefIly, run after Kechis. Enquiring after the hearth of Baluchis, go ahead towards it. Do not leave hope, for, He is kind and benevolent. Don't say that the Beloved is far, far away because he is nearer to you than your eyes, than your life".

She has to cross the maintains finding her way through the passes, she has to run through hot burning concrete and sand, she has to face the scorching winds lashing against her delicate checks, she is horrified at the sight of blue snakes vomitting fire.

واقف نہ ونڪار جي پاڻي ڪنير نہ پاءُ
جبل جلدايون ڪري تڪ ڏيکاري تاءُ
لڳي لڪ لطيف چئي معذورين ستاءُ
اتي اوڏو آءُ جت هوت! هيڪلي آهيان.

"Unaquainted with Vankar, I did not take even a small quantity of water. The mountain is quick in its tyranny. The very air burns the skin of the helpless woman. Approach O Love! for I am alone in the midst of all this hardship".

The poet comments:

مندم منجهان تن هسي لڪ لڏن جي
جا پر ڪاهوڙين سا پر سکي سسئي

"The woman is not among those who waver perceiving the difficult passess. She learnt the ways, the skills of tough mountaineers".

Note again the poets description of the woman trailing through hard inclement environment:

پير پٽائين ڪونئرا ڏونگر مٿي ڏي
ڦٽيا ڦڙ فقير جا سيرون ٽيڙا سي
جهڙي تهڙي حال سين پري پنهون ڏي
وڃي مان وري پانهي پنڌڻ جنهن سين

"She trusted the mountains with her feet which were softer than silk. The toes of the beggar-maid were wounded. Blood gushed forth. In that helpless conition she moved on to the direction of her Love. May she reach her Love with whom she has a permanent bondage".

But facing failure, facing death she has no right to sit down or return.

Note the poet's advice:

هل ته هيڪاندي ٿيين ويهي وجهه م وير
دل ۾ آڻ نه دور تون ڦرڻ سندو ڦير
توڻي لهين م پير ته پڻ راحت آهه رڻ ۾

"Move on so that you may be blessed with union. If you sit down the gulf between you and your love will be widened by time. Let not the thought of turning back mislead your heart. Even if you do not find the foot-

prints of your Love, feel the pleasure, the ecstarv of drifting on to the direction of your love in utter desolation".

What a philosophy? Sitting down and turning back are the most hateful propositions for the heroic frame of mind. Failure and image of death need not deter us. It is not the success that matters. Use the present moment to your fullest advantage and act in the right direction.

(6)

More than half the crimes of the word are due to the fact that an individual loves his self and worships his ego so much that he does not listen to others and fails to pay respects to the views, judgements and legitimate interests of his fellow human being. Latif warns us against conceit. We should be more conscious of our duties and responsibilties and should not talk about our rights and interests. Instead of criticising and condemning others let us first make an attempt to remove our own weak points and clean the dark spots in our soul. A good ruler, a good administrator, is he who listens to others, is alive to the view-points of others, consults and then decides, tries to relieve others of their troubles, guides and inspires others. Kechis are the people blessed with light. wisdom and sagacity. Listen to the advice they give to Sasui who is travelling uphill in her search for Punhoon:

کن ٿي کيچن کچيو، ڪچ م ڳاڪچن
اشارتون ان جيون، سکوتان سجن
وٺان ويهي تن، سڻ تہ سوز پرائين

"Be all ear, do not say anything. Only through silence you will understand the divine secrets. Sit near the sources of light and listen quietly so that you may acquire the art of burning Illuminating the world in turn".

Nothing can be more clear than this statement:

سڻ تہ سوز پرائين، ”آءُ“ ٺيائون اڄ
ٻولي ٻي نہ سکيا، ”پاڻان“ جوندو پڄ
واڄي وٽ م وڄ، ٻڌ تہ ٻيائي لهي.

"Listen so that you may burn with sorrow. Today they said, 'come'! They did not learn any other speech. They will say, 'Run away from thine self'. Do not resound near a sound-instrument. Only listen with rapt attention so that all thought of duaiity may disappear".

The ills of the world, the crimes of human beings, take place owing to the difference of 'I' and 'You', 'my party' and 'your party'. All exploitation, class-hatred, group conflict occurs owing to duality. As soon as that duality disappears and man lives fos common good and collective security, the kingdom of Heaven becomes firmly established.

Note the significance of the sorrow of Sasui:

اکيون لٽ اورا ٿيون، ڪنهن پر ڪڙيان پير
لٽ لاهيندو ڪير، مون جيهي معذور کي

"My eyes have been covered with dust, my vision is not clear. How may I take steps? Who will wash out the dust? Who will give me clear vision? Who will bestow clear light upon such a one as I, the most helpless one?"

The dust which blocks the vision may be the propaganda of the vested interest or the conceit of the individual soul.

But there is no reason to lose heart because:

اکيون آريءَ ڄام جون، انڌيءَ سين آهين
هو جي وڻ وندر جا، سي مون سونهائين
ڏسيو ڏيکارين، پيشاني پنهونءَ جي

The eyes of Ari Jam are with the blind one. The trees of Windar guide me. They see and show me the face of Punhoon".

The only quality necessary in the spiritual journey is moral earnestness, the sincerity of the conscience, the removal of the conceit or the vested interest.

سڏ م ڪر سڏن ري، هلڻ ري م هل
جلڻ ري م جل، رُنڻ ري متان رُئين

"Do not call unless your heart calls;
Do not move unless your heart moves;
Do not burn unless your heart burns;
Do not wail unless your heart wails".

Outward physical show and movement are of no avail unless they spring from within, from the depth of human soul. It is human destiny to call and to cry, to burn and to move but such physical activites should arise out of sincerity and real devotion.

(7)

We must never forget that there are divine truths, revealed verses which Latif beautifully dovetails in his lines. His is the interpretation of the nessage on whose understanding and implementation depends the redemption of mankind.

Latif make us aware of the fact that Divinity is an inseparable element within us. It is not something that we can purchase and sell away at will; it is not something that we can adopt and throw away at the whim of the moment, The presence of Divinity, the Mercy of the Lord, the constant creativity is felt within and even by the diehard athiest. The truth is that when we deny, we deny something and when we assert, we assert something else. In that sense we are all non-believers but then we are all believers too. We have no right to dub anyone as an athiest so long as he feels the thrill of a transc-

Soorih Mirani

endental power within hime, so long as he feels the responsibility of recreating himself and the environment around under the impact of unseen, inexplicable guidance. condescending to take humanity in a loving embrance, protecting it from self-destruction.

ڪونهي ات ڪو هيار، جت تو پوري پائيو
پنڌ ڪر م پهاڙ ڏي، وجودئي وڻڪار
ڏاريا پائيج ڏار، پچ پريان ڪرياڻ تون

"The Friend of the Mountain is not where you thought Him to be. Do not travel to the mountain, your very being is Wankar, the Holy Hill. Only the strangers, the non-essentials can be detached from your being. Only the tapestry, only the trappings are separable from the being. Seek the Beloved within your being".

Again:

هوت تنهنجي هنج م، پڇين ڪو پرياڻ
وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيْدِ تنهنجو توهين ساڻ
پنهنجو آهي پاڻ، آڏو عجبين ڪي

"The Beloved is within your lap. Why are you enquiring about the signs, the indications? '*We are nearer to man than the veins of his neck*'. What is yours is always with you. The Inexplicable, the Unseen, the Mysterious is in front of Himself.

In the same spirit of self-realization Sasui quotes a Hadis:

پنهون ٿيس پاڻ، ويوسسئيءِ جو سينگار
مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ، فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ، اهوئي آچار
جو وندر م واپار، سو سودو سُريس هتهين

"She became Punhoon. The trappings of Sasui disappeared. '*Whoever knew his soul, certainly knew* his

God'. This is the indication, The light, that is exchanged at Windar, the Holy Hill, she secured from Here, from within".

Again here is another quotation from Hadis:

پنهون ٿيس پاڻهين، ويئي سسئيءَ جي سونهن
خَلَقَ آدَمَ عَليٰ صُوْرِتهٖ، اي وڻن ۾ ورونهن
چريءَ منجهان چونهن، ڪئي هوت هنج ڪيو

"She became Punhoon. The physical beauty of Sasui vanished. *God created man after His own image.* This is the whispering amongst the trees. With deep devotion the made girl picked up her LOVE".

The poet again looks forward to another saying of the Holy prophet for guidance:

هيڪر هڻ ڇڏ ۾ اوڏي ٿيين عجيب ڪي
مَارَ آيتَ اِهٗ ورآيتَ اللهَ نيئي اجها اوڏهين اڏ
تہ هوت توهين ڪان هڏ، پرين پاسي نہ ٿئي.

"Once you forsake your being, you will be nearer to the Iexplicable: '*I see nothing in which I see not God*'. Build your shelters near that place. The Beloved will then never be away from you".

This is followed by another sublime truth:

هوت تنهنجي هنج ۾، ڀڄين ڪوھ ڀٽي
وَفِيْ اَنْفُسَكُمْ اَفَلاَ تُبْصِرُوْنَ، سوجهي ڪرسهي
ڪڏهن ڪانہ وئي، هوت ڳولڻ هٿ تي

"The Beloved is within your lap. Why are you asking for Him elsewhere? *The signs of Divine Power and Mercy are within your own selves. Will you not therefore*

consider'. Understand this thoroughly. It is foolish to seek for Him in the grocer's shop".

And finally:

ووڙيم سڀ وٿاڻ، يار ڪارڻ جت جي
اللہ بڪل شيءِ محيط، ايءُ آريائيءَ اهڃاڻ
سڀ ۾ پنهون پاڻ، ڪينهين پيو پروچ ري

"I sought all the places O friend! for the camel-man. '*Allah pervades all things*'. This is the indication for the seeker. Punhon himself is in everything. There is nothing else except Punhoon".

Can there be better answer, better comfort, to brother Eliot who regrets?

Here is no water but only rock
Rock and no water and the sandy road
The road winding above among the mountains
Which are mountains of rock, without water
If there were water we should stop and drink
Amongst the rock one cannot stop or think
Sweat is dry and feet are in the sand
If there were only water amongst the rock
Dead mouth of carious teeth that cannot spit
Here one can neither stand nor lie nor sit
There is not even silence in the mountains
But dry sterile thunder without rain
There is not even solitude in the mountains
But red sullen faces sneer and snarl
From doors of mudcracked houses.
If there were water
And no rock

17

If there were rock
And also water
And water
A spring
A pool among the rock
If there were the sound of water only
Not the cicada
And dry grass singing
But sound of water over a rock
Where the hermit-thrush sings in the pine trees
Drip drop drip drop drop drop drop
But there is no water.

This is the sorrow of the western world. Will it look towards the East? Will it listen to Latif? Will it not listen to hermit-thrush singing in the pine trees Drip drop drip drop drop drop drop.........?

صاحب خان "سورھ" ميراڻي

Cell No: 0344 - 3919786

Cell No: 0300 - 3404488

ايڊمن : فيس بوڪ پيج ۽

واٽس ايپ گروپ

Soorih Sindhi Adab